

84(2=411.2)

Г 710

М. ГОРЬКИЙ

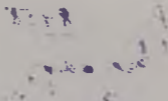
КУУЧЫНДАР

1101

Р2
Г.69

М. ГОРЬКИЙ

КУУЧЫНДАР

88456
0

Горно-Алтайская областная
• БИБЛИОТЕКА •

Горно-Алтайский книжный
издательство • 1956

84(2=411.2)

Γ 710

Макар Чудра

Сууны жараттай өзүп турган жыраалардык ла жаратка согулып турган чакпындардык кунукчыл табыжын чөлгө жагыландырып, талайдан соок ло чыкту салкын согуп турган. Ол салкын каа-жаа узуктелип келгенде, журулып ла саргарып калган жалбырактарды отко кийдире согуп, оны жалбырадып ийетен; куоки тундрик карагуйы селегдеп, коркуп тургандый ырай бергенде, кезек ойгө сол жанында — учы-куйузы жок чөл, он жанында — учы жок талай, менинг ичкесери алдымда десе Макар Чудранынг, карыган цыганнынг кеберы көрунет — ол бистенг бежен алтам кире жерде турган табордынг¹ аттарын каруулдап турган.

Соок салкын онынг чекменинг² ача тартып, тукту төжине куун-кайрал жогынан удур тогуп та турган болзо ол мен жаар бурулып, немеге жолой жадып аларда, жараш ла күчту деп көрунди, ол жаан кангазынан кееркеде тангылап, ышты оозынан ла тумчугынан чыгарып турды, бойы тесе мени ажыра кайдаар да, көс то жумбай көрүп, салкынга бир де эмеш кыймыктанбай да, ононг коруланбай да, менле бир де токтобой куучындажып жатты.

— Сен базып журум бе? Ол жакшы! Сен бойыга жакшынак журум талдап алган, шонгорым. Онойдо ло базып жүр: базып, көрүп ал, чөкөгөнчө көрүп алдын ба, жадып ол — бог ол ло!

— Жүрум бе? Оскө улус па? — деп, онынг «ондый бо-тор учурлу» дегенинг жаратпай, айтканымды будунбей

¹ Табор — кожо кичип жүргүзүлгөн бир канча биле цыгандар.

² Чекмен — эр улус ичинине жабылып кийстен тыш кийим.

угуп алала, оноң ары куучындады. — Э-э! Сениң ондо не керегин бар? Сен бойың — јурум эмес пе? Оскө улус сен јокко јуртал јат, сен јокко до јуртаар. Сен кемге кемге керекту деп туруң ба? Сен аш та эмес, ағаш та эмес, сен кемге де керек јок.

— Сен үренер ле улусты үредер дедиг бе? Сен улусты ырысту эдерге үренип болорың ба? Јок, болбозың. Озо бажыг буурайа берзин, үредер керек деп, оның кийининде айт. Неге үредетен? Кемге не керек, ол бойы билер. Сагыштулары бар немени алып јат, эмеш тенек-сулері — нени де албайт, кажызы ла бойы үренип јат.

— Сениң ол улустарың каткымчылу. Јаңыс јерге јуу, лыжып алала, бойы бойлорың тепсеп јат, јер дезе көрзөг канча кире — дейле, колыла чөл јаар уулап көргүстн.—Ончозы иштегилеп јат. Не керек? Кемге? Кем де билбес. Кижиниң кыра сүрүп турганың көрөлө, сананарың: ол эмди бойының кучин терле кожо бир тамчыдаг кородып, бу јерге чыгарып койор, оның кийининде дезе бойы ого ок јадып, чирип калар. Оноң не де артпас, ол бойының кыразынаг нени де көрбөйт, энеден ле чыккан, дый тенек бойы олуп јат.

— Не, ол энеден чыгарла јерди чуқчул јуреле, бойына оро до казып аларга јеткелекте өлөргө чыккан ба? Ол јайым јурум көргөн бб? Чөлдиг телкеми јарт па? Чөлдиг эрмектенип турган ошкош толхузы оның јурегин суундирет пе?

Ол энеден чыкканынаг ала—кул, бастыра јуруминде кул, бастыразы ла ол. Ол бойың канайдар? Сагыжы эмеш кирзе, јук ле буунары артар.

— Мен дезе, көрзөг до, бежен сегис жылдыг туркунына канча кире көргөм, мыны ончозын чаазынга бичизе, сениң таарыңдый бир мунг таарга бадырып та болбос. Мен кандый јерлерде болбогом деп айдып болорың ба? Айдып та болбозың. Мениң болгон јерлеримди сен билбезиң де. Оңойып јүрер керек: бар ла бар — ол ло. Јаңыс јерге узак токтоп турба — ондо не јакшы бар деп туруң? Ол түш ле тун канайып бирузи база бирузин ээчий јерди эбиреде јүрүп, јурумнег чөкбөскө сен база оңойып ок јүр. Көп сананар болзонг — јурумди суубей барарың, ол качан да ондый болотон. Менле де ондый болгон. Э-э! Болгон, шонкорым.

— Мен Галичинеде түрмеде отургам. Кунугала, ак-јарыкта не јуредим? — деп санангам, — түрмеде кунук-

чыл, шонкорым, э, кандый кунуучыл! — көзнөктөгү жа-
лаң жаар көрөрүмдө, жүрегим сыстай берген, капкыла сы-
га басып алгандый билдирди. Ол не жүрүп жат деп, көм
айдар? Кем де айтпас, шонкорым! Онойып бойыннан
сураба да. Жүр ле жүр, база не де эмес. Басып, бойынды
эбиреде көрүп жүр, онойып жүрзөң качан да кунуучузың.
Мен ол туйта бойымнын курумла арай ла буунбагам,
көрзөң кандый!

— Хел Мен бир кижиле куучындашкам. Кату кижиле,
слердинг ок орус улустан. Бойыннын сагыжыңла жүрбөс
керек, кудайдын сөзи айынча жүрөс керек деген. Кудай-
га багар болзон, онон нени ле суразан, ол ончозын бе-
рер. Онын кийими ончозы тежик, яртык. Ол бойына ку-
дайдаң жаңы кийим сурап алзын деп, мен ого айткам.
Ол кижиле сүрөкөй чукулданган, мен арбап туруп, сүрүп
ийген. Улусты суур керек, олардын жаманын таштап ту-
рар керек деп, ол онон озо айдып туратан. Менин айт-
каным оны чукулдандырып та ийген болзо, бир жаманым-
лы таштаар керек болгон. База — уредүчү! Олар ки-
жини көп курсак жибезин деп уреткилеп жат, бойлоры де-
зе күпүңе он катаптан ажангылайт.

Макар от жаар тукурп ийеле, унчукпай барды. бойы
катап ла кангазын асты. Салкын араай ла ачынчылу
куулеп турган, карангуй аттар киштешкен. табордон
эрке ле өткүн кожонг угулып турган. Ол Макардун жа-
раш кызы. Нонка, кожондогон. Онын койу көгүс ушин
мен билетем, ол кожондогондо до, «эзендер» де деп айт-
канда, онын уни кандый да саң башка, ого не де
жарабай тургандый ла нени де некей тургандый утула-
тан. Онын кара-күрөң чырайынан көрзө, ол абакайдый
сайыркык деп көрөрүң, эбиреде кара көлөткөлү кургул
көстөрүнөң көрзө, ол бойынан ла өскө немени көрөр
кууни жок ло онын жаражына тунейлежер неме жок деп
тургандый көрүнөтөн.

Макар кангазын меге азып берди.

— Тарт! — деди. — Кыс жакшы кожондоп жат па?
Ондый болбогондо! Сен ондый кыс суузе, сен жарадар
бедиң? Жок по? Онызы жакшы! Ондый болор керек —
кыстарга бүтпө — олардон ыраак ла жүр. Кыс кижиге
окшожорго, менин танкы тартканыма көрө, жакшы да,
илбулу де, оны окшоп ло ийсен дезе — амыр жүрегинди
бастыраарың. Ол сени кандый да, көскө көрүнбөс
немеле буулап алар, үзөр керек — болбозың, сен ого

бастыра ал-санаагды салып ийеринг. Чын! Кыстардан чеберленип жүр! Жаантайын төгүндегилеп турар! Ак-жарыкта недөгү де тыг сууп турум деп айдар, же оны чичке ийнеле кадап көрзөйг, жүрегигди жара тартып барар. Мен билерим! Э-э, мен канча кире билерим! Же, шожкорым, бир чын болгон неме керегинде куучындап берейни, угарыг ба? Же сен оны ундуба, ундубазанг, — эр-жайна жайым куш болуп салып жүреринг.

«Ак-жарыкта бир Зобар деп жигт цыган бар болгон, Лейко Зобар. Оны бастыра Венгрия, Чехия да, Славония да, талайды эбиреде жаткан бастыра албаты да билетон, — сүрсен уул болгон! Беш эмесе он кире кижини өлтүрөрүм деп кудайга сөзүн берген деришчилер ол ортозинда жок болгон болор, боны десе кем ле жок жүргөн, кандый бир ат оның куучинне келишти бе, керек десе бир пиле келтир тургузып каруулдатсан — тугей ле Зобар кимини биле эч сайрап жүрер! Эге! ол коркуйтан неме бар деп туруг ба? Ого бастыра индемирлерин жуурап алган эрликтинг бойы да келсе, ол оны бычактабаза да, байла, оңчозун эрбап, оозу муртына тепкилеп конор ош — ол ого жараган!

«Оны бастыра табордор билетен эмесе ол керегинде угун жүргөн. Ол жүк ле аттарды сууйтөн, база нени, де эмес, эмест минин жүрер, оног садып ийер, акчазыл десе кемге ке керек ол кижя ал. Оңдо ол кысантадай неме жок болгон — сесе оның жүргөн керек болгон, ол оны бойы да төжөнөгү кодоро тартала, сесе берип ийгедий, оног жүк ле сесе жакым бамзын деп тургандын. Бот ол кандый болгон, шожкорым!

Ол ошол биетинг табар Буковиннала көчүп жүргөн, — ол бир ошол мыйнаг озо болгон. Бир катан-жаскы тууде — бир кырымын: мен, Кошутла кожю жуутажып жүргөн Дендрей, кадан да карыган Шур, оног до сөкү улус болгон, бул Дендрейдин кадан Шурга тегини берген.

«Сен менин Нонкамды билеринг бе? Бала-каан ине! Же Раданга аманга түгөйлөштүрүп бөлбөс — Нонка бийиктеп келген, келгенде ол Раданга келгенде, ошол десе де айрып та бөлбөзүг. Оның жаражы керегинде, айса болзо, келгенде ошол айдар арта бар, же ошол до скрипканы, ошол ошол тынын сууп турган чылап, сууп турган кижю обшоор.

«Ол көч жигт күлүктөрдүн жүрөктөрүн кургаткал, о-о, канча кире көр! Моравада оны бойы карыган, жаан

чачту бир магнат¹ коруп ийеле, столмодый тура берген. Аттыг устунен коруп, отко тушкендий бастыра бойы тыркыражып отурган. Ол жараш та кижжи болгон, байрам кундеги көрмөстий, чолтук тонын алтынла чүмдеп коктоп койгон, тууразында кылышту — онызын баалу таштарла чүмдеп койгон, ат будыла да кыймыктадып ийзе, онызы жалкындый жаркындалып турар, ббругинде чаккыр киллиг чех ле тегеридий — чүмеркек карыган господарь болгон! Коруп, коруп турала, Раддага айткан: «Гей! Окшоп ий, бир баштык акча беририм». Онызы дезе туура көргөн, ол ло! «Өөркөткөн болзом, жаманымды ташта, ого жүк бир катап жалакый коруп ий» — деп, карыган магнат жымырада куучындап, онын алдына акчалу баштыгыны таштап берген — жаан баштыгаш, карындаш! Ол дезе көрбөгөн кижжи болуп, баштыкты балканка кийди-ре тееп ийген — ол ике.

«—Эх, кыс! — деп кыйгырып ийеле, адын камчызыла согордо, кийининде тозун булуттый кайнай берген.

«Эртезинде дезе катап ла једип келген. «Онын адазы кем?» — деп бастыра таборго јаныландырып сураган Данило чыгып келген.—«Кызынгды сат, не ле керек ал!» Данило дезе ого айткан: «Онойып бойынын чочколорынаг ала уйадына јетире јангыс ла пандар ончозын садаган, мен дезе Кошутла кожо јуулажып јургем, неле де садышпай јадым!» Онызы кыйгырып ийеле, кылыжын ала койгон, је бистиг кемибис те отту кууны адынын кулыгына сугуи ийерде, ат кулукты учурта берген. Бис дезе турган јеристен јуре бертенис. Бир кун барганыс, экин-изин барадала көрзөбис — једижип келтир! «Эй былар, деди, слердин ле кудайдыг алдында мен акту кижжи, ол кысты меге берип ийер: слерле ончозын теиг кабортодон улежерим, мен жаан бай!» Бастыра бойы куйуп тургандий, ээрдиг устунде, салкынга јайканып турган олюгдий, јайканып отурды. Бис сананып, унчукпай бардыс.

«—Је, кызым, айт!—деп, Данило азу сагалып өткүре айтты.

«Кан-кереде кускунынг уйазына бойынын табыла кирип барза, ол кем болор?»—деп, Радда бистен сураган.

«Данило каткырған, бис те онызы кожо каткырышканыс.

¹ Магнат — буржуазный обществодо јаан бай кижжи.

«—Чын, балам! Уктын ба, гослодарь? Керек келишпейт! Куулечектердег барыл бедире — олор жӧлсинчек.— Бис ичкеери жортуп ийгенис.

«Ол гослодарь десе бӧругин алып, жерге чачып ийете, мантадарда, жер селендей берди. Кӧрдин бе, шонкорым, Радда кандый болгон!

«Чын! Бир катап тунде отурзабыс — чоллӧ музыка жаныланганы угулды. Жакшынак музыка! Онон кижининг тамырларындагы кан изип тургандый болгон, ол кайдаар да кычырып турган. Биске ончобуска, бис оны билип те турганыс, ол музыкадан кандый да неме керек болгон, оныг кийининде жердин устунде журбесе де кем жок, эмезе журзе де бастыра жердин устунде каандар болуп журер куунибис бар болгон, шонкорым!

«Карагуйданг ат кӧрунип келген, онын устунде десе кижин ойноп, бис жаар келедири. Оттыг жанына токтой тушти, ойноп токтойло, бис жаар кӧруп, кулумзиренет.

«—Э-э, Зобар, бу сен эмтиринг ине! — деп, ого Дана-ло суунип кыйгырып ийген.

«Азу сагалы иининде тужул, быжыраш чачыла биригип калган кӧстӧри, жылдыс чылап, мызылдап туру, кулумзиренерде десе — чек ле кундый, бу кудай бу туру! Оны адыла-бойыла кожо жангыс темирдег эткещдий. Оттыг жаркынына турарда, кандый кып-кызыл болды, кулумзиренерде тиштери жалтырап турды! Ол меге бир де сӧс айткалакта эмезе мен ак-жарыкта журуп жадым деп ол билгелекте ле мен оны сууй бергеним тӧгун дезен, мен кудай каргазын!

«Бот, улус кандый болуп жат, шонкорым. Ол сенин козинге удур кӧруп ийзе, сенин куунигди ӧртӧп ийгендий болор, же сеге онон бир де уят эмес, онон карын оморкой береринг. Ондый кижиле кожо кижин бойы да жакшы боло берер. Ондый улус ас, најым! Же, ас болзо, ондый ок болор учурлу. Жакшы неме жердин устунде коп болгон болзо, ол жакшыга да бодолбос эди. Бот ондый! Онон ары уксаг да.

«Сен жакшы ойноп жадыг, Лойко! сеге мындый ун-гур ле сескир скрипканы кем эди берген?»—деп, Радда айткан. Онызы десе кулумзиренди: «Мен бойым эткем! Мыны эдерде де агаштанг этпегем, бойым тыг сууген кыстыг коксинег эткем, кылдарын десе оныг журегинег ӧруп эткем — деген. — Же скрипка эмеш тӧгундеп жат, ондый да болзо, мен жааны тудул билерим!» — деген.

«Онызы јарт ине, бистий эр улус качан да ондый, кыстыг көзи оныг јүрегин куйдурбей, бойлоры оны көрүп кукуга берзин деп јат, Лойко база онойып ок эткен. Је—ол кыс ондый болбогон. Радда туура көрүп, бойы эстеп: «Зобар керсеу ле эпчил деп айдышкан — бу улустын тогунчизин! — дейле, туура јуре берген.

«—Э-эй, јараш көөркийим, сениг тиштеринг курч ок эмтир! — деп айдып, аттан тужерде, Лойконыг көстөри суркурай берди. — Јакшы ба, карындаштар! Је мен де слерге једип келдим.

— Айылчы кижини угуп турубус! — деп, Данило ого каруун берди. Ончобыс оныла окшоштыс, куучындаштыс, оныг кийишинде јадып уйуктадыс... Јакшы уйуктаганыс. Эртеп тура дезе, көрзөбис, Зобардыг бажын бөслө тагып койгон. Бу кайткан? Уйуктап јадарда эттыг буды тийген дешти.

«Э, э, э! Ол ат кем болгонын бис билип ийеле, азу сагалдарыс өткүре күлүмзиренип ийдис, Данило база күлүмзиренди. Лойко Раддадан коомой болгон бо? Јок, оной эмес! Кыс кандый да јакшы, јараш болзо, оныг санаазы тапчы ла тайыс, оныг мойнына бир пуд алтын да илип берзег, ол алдындагызынан артык болбос. Је, онызы калзын!

«Бис ол јерде узак јуртап јатканыс, керектерис те ол тужунда јакшы будуп турган. Зобар да бисле кожо болгон. Ол јакшы көкөр эди! Қарыган кыжи ошкош ойгор до, бастыра немец де билер, орус ла мадыр бичикти де билет. Отурып куучындаар болзо, оны угуп качан да јадып уйуктабагадыйын! Ойногондо дезе — акжарыкта онойып ойнойтон кижини чыкса, жүкүрт менч соксын! Скрипканыг кылдарыла јаазын бир ле катап тартса — сениг јүрегинг селт эдер, база катап тартса—согулбай да барар, ол дезе ойноп, күлүмзиренип отурар. Оны угуп отурзаң, ол до өйдө ылаар да, каткырар да кууинг келер. Эмди ле угуп отурзаң, кем де ачу-корон онтоп, сенег болуш сурап турганы јүрегинди бычакла кезип тургандый. Јинт уулды удежил, кыс кыжи ылап турганы угулар. Јинт уул кысты чөл јаар кычырып кыйгырар. Кенетийин—кыйгы угулар. Јайым ла омок кожон текери эткендий жаңыланар, ол кожонды угуп турган күй де бийелей бергендий. Көрдик бе кандый, шонкорым!

«Ол кожонды сениг бастыра ла тамырларыг билип турар, сен оныг торт до кулы боло береринг, ол до өйдө

Лойко: «Бычактажыгар, нөкөрлөр!» — деп кыйгырып ийген болзо, онын жакарузы аайынча бис ончобыс ла турул чыгар эдис. Ол кижиле нени де эдил ийер аргалу болгон, оны ончозы сүүп турган, тыг сүүген, жагыс ла Радда уул жаар көрбөй турган; жагыс ондой болзо кайдат, ол десе уулды шоодып турар ине. Зобардын жүрегине ол тыг табарган, сүрекей тыг! Лойко азу сагалын толгоп, тиштерин кыырадып турар, көзи карагуйдан да кара болор, кезикте онын көзүн көрзөйг чек ле коркужыг келер. Лойко тунде чөл жаар барык алар, ондо таг атканча ла онын скрипказы ыйлап турар, Зобардыг жайымын жерге көмүп тургандый ыйлап турар. Бис десе тыгдап жадала, бу мыны канайдар деп сананып, тыгдак жададыс. Эки таш удур-тедир тоголонып жатса, ортозына турба—кенедип койор деп билип турганыс. Керек онойдо ло одуп турган.

«Бир катап бис жуулыжып алып, не ле керектерик херегинде куучындажып отурганыс. Кунукчыл боло берген. Данило Лойкону сурады: «Кандый бир кожонг кожондоп бер, Зобар, сагыжыс жарып сууизин!» Ол десе онойг ыраак жок чалкойто жадып алала, тегери жаар көрүп жаткан Радда жаар көрмө, скрипкацыг кылдарын согуп ийди. Скрипказы терт ло куучындайна берди, ол чын да кыс кижининг жүреги ошкош болды! Лойко кожондоды:

Гей-гей! Жүректе уг куйди,
Чол кандый телкем!
Каланту адым салындай,
Колым менне кату!

*Радда бажын буруп алды, онойг көдүрилтип келете, кожонгчыныг көзүнө көрүп, кулумзиренип ийди. Онызы десе андактыг кылаар берди.

Гей, гол-гей! Же, кару нөкөр!
Ичкесери жортуп баралык па!
Чолдо кату бозом кирди
Ондо дече бисти таглак сакыйт!
Гей-гей! Жерлик тушти уткуйлык.
Бийгис учуп чыккан!
Же жараш ийди жалыгла
Табара бердин!

«Тың кожондогон! Эмди онойып кем де кожондо-бойт! Радда десе ого, суу шууп тургандый, айтты:

«—Сен ондый бийик чыкпайтан болзот, Лойко, жыгылардаг да маат жок — тумчугынла туунти сууга келип тужеринг, азу сагалдарыңды уймап аларың, жор. — Лойко оноор корордо, казыр андый болды, же бир де неме айтпады — уул бойып тудуңкы, оног ары кожондоды:

Гей-гоп! Кенейте туш келзе,

Бис десе уйкуда.

Гей-гоп! Кенейте туш келзе,

Уйыттыг одына күйсрис!

«—Бот бу кожон!—деп, Данило айткан. — Мындый кожонды качап да укпагам; төгүндөп турган болзом, менин эрлик бойына кайга элчи алзын!

«Карыган Нур сагалдарыла да кыймыктаткан, ийиндерин де тартыып ийген, Зобардыг омок кожонгы биске ончобыска жараган! Жагыс ла Раддага жарабаган.

«Мынайып бир катап кай-кередеге өткөннжип, томонок кыгылаган — дсерде, бисти карла аткандый болгон.

«—Сен, Радда, камчы санап турган болорың ба—деп, Данило ого тап эткен, Зобар десе бөрүгни жерге чачып ийеле, бойы жер ошкош карарып, айткан:

«—Акыр, Данило! Омок атка — болот сулук керек! Кызыгды меге берип ий, уйым болзын!

«—Сен сурееп айттын! — Данило каткырган. — Кучиг жетсе, ал! — деген.

«—Онычы жакшы! — дейле, Лойко Раддага айткан:— Же, кызмчак, мени эмеш угуп ал, ойниен откуре сайыр-каба! Сендий эже-сымындарды көп көргөм, э-э кича кире көп! Сен чилеп, менин жүрегиме бирузи де табарбаган. Э-э, Радда, сен менин жүрегимди чек де жара тартырдык! Же канайдар? Болотон учурлу неме качап да болор жагыяу, кижги бойы бойынан качып баргадый ат жок!.. Бу кудайдыг алдында, бойымнын уйалдымнын, сенин алдынын, бу отурган улустыг алдында мен сени уйым эдип алып жалым. Же кор, менин жайымыма буудак этпе—мен жайым кижги, мен канайып ла жүрегин десем, онойдо ло жүрөрм! — дейле, тиштерин тиштенип, костори суркурап, ого жууктап базып келген. Көрүп турзабыс, ого калып сунды, — же, Радда чөлдиг жайым алдыча уйгенди кийлирин берди деп санадыс! База ла көрзөбис, Лойко

эки колы тарбас эдил, кенетийин жерге куп эдил, чалкой-то барып тушти...

«Бу не болды? Јнит уулдын јурегине ок тийгендий. Радда десе кайыш армакчыла онынг будын орой соголу, боны јаар тартып ийген эмтир — Лойко онон жыгыл-

«Кыс десе катап ла жадып алала, унчукпай күлүм-зиренип јатты. Не болгой не деп көрүп отурыс, Лойко десе жерге отурып алала, бажы жарылар болор деп турган чылап, эки колыла оны јаба тудуп алган. Онын кийининде араай туруп алып, бир де кнжи јаар көрбөй, чөл јаар јуре берди. «Сен онынг кийининенг көрүп тур!» — деп, меге Нур шымыранып ийди. Мен карангуй түнде чөллө Зобардын кийининенг бардым. Ондый болгон, шонкорым!»

Макар кангазынынг когун катып ийеле, катап ла асты. Мен шинелме јык эттире оронып алала, тотко ло салкынга карарып калган карыган чырайын көрүп јаттым. Ол чырайын соодып, бажын кату јайкап, шымыранып отурды; буурайып калган сагалы кыймыктанып турды, чачын салкын элбиреде согот. Ол јадкын түжеле күйүп калган, је бек де бойынынг күчиле омок турган карыган дуб агашка туней көрүнгөн. Талай алдындагы ок аайыкча жарадыла экү шымыраныжып јаткан, салкын десе олордын шымырт эрмеги алдындагы ок аайыкча чөллө јайа согуп турган. Нонканынг кожогы угулбай барган, тенериде јуудып калган булуттар десе куски түндү алдындагызынага да карангуй эдил ийдилер.

«Лойко бажын салактадып алып, эки колын, камчы чылап, бош салып, буттарын јук арыйдага ла сүүртеп бзып баратты, јууғында агып јаткан кара суунынг јанына келип, ташка отурып алала, онтоп ийди. Онынг онтогонунца менинг јурегимде кан тудуп ийгендий болды, је ондый да болзо, мен ого јууктабадым. Сөслө ачу-коронго болу-жып болбозын — чын ба?! Ондый инс! Бир час отурды, экинчизин отурды, учунчизин де отурды — кыймык та јок.

«Мен де ыраак јок јаттым. Түн жарык, ай чөлдү мө-гүндий жарытканына ончозы ыраак көрүнип турды.

«Кенетийин көрзөм: табардог Радда мендеп базып келедири.

«Мен сууне бердим! «Кандый јакшы! Радда чыйрак «к кыс!» — деп санадым. Лойконынг јанына базып кел-

ди, онызы десе укпайт. Радда колын онын ийинине салды; Лойко селт этти, эки колын божодып, бажын оро кодурди. Тура жүгуреле, бычагын ала койды! Ой, кысты эмди ле бычактап ийер деп корул турум, таборго кыйгырып ийеле, ологго жүтурип барарга саяангам, кенетийчи

«Токто! Бажыгды оодо чабарым! — деди. Коруп турзам: Радданыг колында колмылтык, онызын Зобардын маңдайына шыкап алтыр. Бот эрлик кыс! Же, былардын эмди күч тугей, мынаг ары не болгой не деп сананып турум.

«— Уксаг да! — деп, колмылтыгын курына кыстап, Радда Зобарга айтты: — мен сени өлтүрерге келбегем. йоптожоргө келгем, бычагыгды ташта!»—Онызы бычагын таштап ийеле, оныг козине удур, буркелип калган коруп туру. Узак тургулаган, карындаш! Эки кижги туруп, бирузи база бирузи жаар, казыр андар чылап, коргулен jat, экилеси десе якшынак, омок улус. Олорды тегеридети ай ла мен коруп турдыс — база кем де жок.

«— Же, мениг айтканымды ук, Лойко: мен сени сууп жадым! — деп, Радда айтты. Онызы десе жүк ле ийинидерин тартынды, колы-будын десе күлүп койгондой.

«—Иит уулдарды мен көп коргом, сениг десе олордон сагыжыг да омок, чырайыг да жараш. Мен олорго имдеп ле ийзем, олар сагалдарын да кырып салар эди, мен куунезем, олар мениг будыма да бажырап эди. Же оног не туза? Олар тегин де омок эмес, мен десе олорды кадыттанг да ары эдил койор эдим. Ак-жарыкта омок цыгандар ас арткан, Лойко, ас. Мен качан да, кемди де суубегем. Лойко, сени десе сууп жадым. База жайым жүрумди сууп жадым! Жайым жүрумди десе, Лойко, мен сениг де тыг сууп жадым. Мен жокко сенде жүрум жок чылап, менде сен жокко жүрум де жок. Онын учун сен бастыра бойыг—сагыжыг да, өди-каныг да—мениг болзын деп жадым, уктыг ба?—деерде, онызы күлүмзиренди.

«— Уктым! Сениг эрмегинди утарга жүрегиме де суунчилу! Же, база айтсан!

«— База мындый неме. Лойко: сен канайып та кыйып турзанг, мен сениг жегдеп, сен мениг болорыг. Онойдордо, сен ойди тегин јерге өткүрбе—мынаг ары мен сени окшол ло эркеледип жүрерим... мен сени тыг окшоорым, Лойко! Мен сени окшозом ло сен жайым жүрумдинди уйдуп койорыг... сениг күлүк-цыгандарды суундирип тур-

ган тирү кожондорунг бу чөлдөрлө база жаңыланбас — сен сууш керегинде ле эрке кожондорунгды меге, Раддага, кожондоорунг... Онойдордо, бйди тегин жерге өткурбе — мен онойып айткан болзом, эртеи сен меге, сенин жаан нөкөриге, жалынар учурлу. Бастыра табордынг көзинче менин будыма бажыраарынг, менин оң колымды окшоорунг — ол тушта мен сенин уйинг болорым.

«Көрмөстинг кызы көрзөиң нени сананып алган! Ондый немени кем де укпаган; озогы тушта жаңыс да черногорецтерде ондый болгон деп, карыган улус айдыжат, цыгандарда десе качан да болбогон! Сен, шонкорым, ондый каткымчылу немени таап аларынг ба? Бир жылдыг туркунына сананарынг, таап болбозынг!

«Лойко туура бололо, көксине шыржалаткан кижини чилеп, бастыра чөлгө жаңыландыра кыйгырып ийди. Радда чочуй берген, же билдиртпеген.

«— Же, эртенге жетире жакшы болзын, эртен десе менин жакылтам ла аайынча эдеринг. Уктыг ба, Лойко!

«— Уктым! Эдерим — дейле, Зобар эки колын кыс жаар сунды. Ол десе кайра да көрбөдү, Лойко десе, сал кынга сынган агаш чылап, жайканып турала, каткырып та, чылап та, жерге жыгылды.

«Кудай каргаган Радда күлүк уулды көрзөиң канайып кыйнаган. Мен Лойконунг сагыжын жүк арайдан ла кийдирип алгам.

«Э-э чаалда! Улус ачу-коронго бастырып жүрзин деп, кандый эрлик керексиз жат? Кижининг жүреги ачу-коронгонг жара тартылып оңтоп турганын угарга кем сууп жат? Бот оны сананып отур!..

«Мен таборго ойто келеле, ончозын карыган улуска куучындап бергем. Сананып турала, оңон ары не болгой не деп, сакып көрөр деп шууштибис. Онон десе мындай неме болды. Бис энгирде ончобыс жуулып келеле, отты эбиреде отурдыбыс, Лойко до ондо өк келди. Ол буркулип калган келди, бир ле тунге чырайы да чыкканы сүреен, көстөри онурайып калган; ол төмөн көрүп алган, үрө до көрбөй, биске айтты:

«Бу мындай неме болды, нөкөрлөр: бу өткөн тунде бойымнын жүрегимди көрдүм, менин алдындагы жайым жүрумимнен ондо не де артпаган. Ондо жүк ле Радда жүрүп жат—база не де жок! Жараш чырайлу Радда бу, абакай-каан чылап күлүмзиренип туру! Ол бойынунг жайым жүрумун менен артык сууп жат, мен десе оны бойымнын

жайымынан артык сууп жадым, мен Радданын будына, онын жакыттазы зайынча бажырайын деп жадым, оны билгелекте кыстарла, казыр куш сууккуштарла ойногон чылап, ойноп журген кулук Лойко Зобарды оныг жаражы канайып бактырып алганын бастыра улус корзин. Онын кийининде Радда менин уйым болор, ол мени эркеледип, окшоп турар, ол тушта менин слерге кожондор до кожондоп берер кууним келбес, мен бойымнын жайым журумиме де килебезим! Ондый ба, Радда? — дейле, бажын оро кодурип, Радда жаар корди. Онызы унчукпай кекки ийеле, колыта буды жаар уулады. Бис коруп, нени де билбей отурганым. Бу кыс Радда да болзо — бу кыстын будына Лойко Зобар канайып бажырып турганча, онон журе бергедий болгоныс. Недег де уйатту, ачу да, кункучыл да болгон:

«— Je!—деп, Радда Зобарга кыйгырып ийген.

«—Э-э, мендебе, оройтыбазык, куунинге де тийе берер... — деп, ол каткырган. Каткырада, болот шыгырагандый угулган.

«—Бог, керек ондый, ноколор! Не артып жат? Менин Радданын журеге ол меге коргускедий бек пе деп, ченеп корори арткан. Ченеп коройин, — жаманымды таптап салыгар, карындаштар!

«Зобар нени эдерге турганын бис билгелегисте ле, Радда десе жерде жатты, онын тожинде десе Зобардын койрик бычагынын жук ле сабы корунет. Бис кайкажып, чек ле тура калдыс.

«Радда бычакты ушта тартала, туура чачып ийди, шырказын кара чачыла жаба тудала, кулумзиренип, тыгла жарт айтты:

«— Жакшы болзын, Лойко! Сен мынайып эдерин деп, мен билгем!.. — онон оло берди...

«Кыстын кылыгы билдин бе, шонкорым?! Кок тегерги мени соксын, корзон кандый эрликтин кызы болгон!»

«— Эх! бийиркек абакайдын будына бажыргайым ок! — деп, Лойко бастыра чолго жагыландыра кыйгырып ийеле, жада калган Радданын будын окшоп, жерге кыйык та жада тушти. Бис боруктеристи чечип алып, ун де жок турдыс.

«Мындай учуралда нени айдарын, шонкорым? Ондый ине! «Оны кулуп салар керек!..» — деп, Нур айларга сананган. Лойко Зобарга кемнинг де колы кодурилбес

эди. Нур оны билген, кемдийн де көдүрүлбес. Ол колын жанып ийеле, туура жүре берген. Данило дезе Радданын туура чачып ийген бычагын алып, азу сагалдарын кыймыктадып, узак көрүп турган, ол бычакта Радданын каны тонголок, онын коркогы ла курчы кандый. Онын кийининде Данило Зобарга басып келеле, бычакты Зобардын бели орто, чике ле жүрегинин одожына кадап ийди. Карыган солдат Данило Радданын адазы болгон ине!

«Лойко Данило жаар бурулып: «Бот ондый керек!» — деп жап-жарт айдала, Раддага једижерге жүре берген.

«Бис дезе көрүп турганыс. Алдыбыста Радда кара чачын ууштанып алган колын төжине салып алган, ачык көстөри чанкыр теңерини көрүп тургандый, эки будынын жанында омок Лойко Зобар јатты. Онын жүзине быјырач чачы түжүл калган, чырайы күрүнбейт.

«Бис туруп, сананып турдыс. Карыган Данилонун азу сагалдары тартылыжып туру, кара кабактары жемчиллип калган. Ол теңери оро көрүп алып, унчукпай турган, айдый ак-буурыл Нур дезе јерге көңкөро јадып алып ыйлаарда, карыган ийиндери тартылыжып јаткан.

«Мында ыйлагадый да неме бар болгон, шонкорым!»

«...Сен бойыннын ла јолынла бараткан болзон, онойдо ло бар, туура буруба. Чике ле бар. Айса болзо, тегик јерге өлбөзүн. Бот ондый болгон, шонкорым!»

Макар унчукпай барды, канзазын калтазына салып койоло, чекмен тонын төжин туй өмүрленип алды. Јааш тамчылзп, салкын там тыгыда согуп келген, талай, туйук јерде чилеп, чайбалып, чуғулданып тургандый. Очүп бараткан отко аттар ээчий-деечний келгилеп, бисти јаан керсү көстөриле көрүп алала, бисти эбиреде туй тургулап ийди.

— Гон, гон, эгей! — деп, Макар олорго јалакай кыйгырып ийеле, бойынын кару кара адынын мойынын таптап, мен жаар көрөлө: — Уйуктаар керек! — деди. Онын кийининде чекмениле бажын туй оронып алып, јерге суј јадып, унчукпай барды.

Менин уйуктаар күүним келбей турган. Мен карануй чөл жаар көрүп јаткам, кейде менин көзүмнүн алдында Радданын абакайдый јараш сомы кайып жүргөндий көрунди. Ууштанып алган кара чачту колын ол төжине јаба тудуп алган, онын кара чичке сабарларын өткүре кып

бир тамчыдан сызылып, от-кызыл жылдыстар болуп, жерге түжүп туру.

Оны ээчиде омок кулук Лойко Зобар эжинип келеткендий, онын чырайын койу, кара быыраш чачы Обхтөп койгон, чачтыг алдынаг дезе ару, соок ло жаан тамчыла жаш агып туру...

Жааш тынып турган, талай кунукчыл ла омок гимнин эки бийиркек жараш цыганга — Лойко Зобарга ла карыган солдат Данилонын кызына Раддага — кожондоп тургандый.

Олор дезе экилезин тунниг карануйында ун де жок кайып жургулери, жараш чырайлу Лойко бийиркек Раддага чек жедижип болбоды.

Челкаш

Тозун-тобрактаг улам карануйланып турган туштук чынкыр тегери — боромтык, изу кун, сурекей жукачак боро бости откуре коруп турган чылап, жажылзымак талайга чалып туру. Кайыктарла, керептердин эрезиндери, тапчы гаваньда ары-бери журуп турган турецкий фелюгалардыг ла онок до оскө керептердин курч кильдериле, тапчы гаваньда ары-бери журуп турган турецкий тургандый. Талайдын кату таштарга курчадып койгон ло жузун-жуур бор-ботколо кирленип калган толкулар кобуктенип, олор жаар эгейип калган бийик жараттарга жаба бастырып, керептердин борттарына ла жараттарга согулып, онтоп жаттылар.

Якорьлордыг кыгыларынын шыгырты, кош тартып экелип турган вагондорды колбоштырган темирдин табыжы сай-таш салган жолго кайдан да келип тушкен тала темирдин кыгыраганы, агаштардын тунгак токулдаганы, унаачылардын абраларынын чыкыраганы, керептердин кизикте откун ле кезикте тунгак огурган сыгырыштары, грузчиктердин¹, матростордын ла таможный солдаттардын кыгылары — бу бастыра табыш иштеер кунниг кулак тундырар музыказы болуп биригип, токтоду жок торгуланып, гаваньнын устунде тегериде жабыс турды, — жердин устунде табыштардык жагы ла база жагы толкулары ол табыштарга удурга кодурилип чыгат — ол кезикте тунгак, кулурууш, эбиреде ончозын тор-

¹ Грузчик — кэндый ла кош тажып, иштеп турган кижил.

гултып, кезикте кезем, куркурууш болуп, тозунду, изү кейди узе согуп турды.

Кату таш, темир, агаш, гаваныныг ташла салган жолы, керептер, улус — ончозы Меркурийге јилбизинду гимнийг ийде-кучту ундериыле тынат. Је ондо улустыг јук арайдаг ла угулып турган ундери ујан ла каткымчылу угулат. Ол табышты озо баштап чыгарган улус бойлоры да каткымчылу ла ачынчылу көрунгилейт: олардыг тозунду, самтар, чыйрак улустыг јуктенип алган товарларга бокјойтө бастырып койгон бойлоры булуттый тозуң-тобрактыг ла сүрекей көп табыштын ортозында ары-бери өдүп, шакпырап турганы көрунет. Эбиреде јаткан темирлерге, чогул салган товарларга, курхурежип турган вагондорго ло улустыг эдип будурген өскө до бастыра немелерге тунгезе, ол улус неге де турбас кире көрунет. Олардыг эдип будурген немелери оларды басып ла неге де бодолбос эдип койгон.

Изү сууныг буузында турган сүрекей уур керептер шыркырап, сыгырып ла терег тынып турулар. Бойлорыныг кулдандырган кучиниг продукталарыла керептиг терег ичин толтыарга шакпырап турган улустыг тозунду, борорып калган оборлорын ол керептердинг кажы ла чыгарган табыжы јамандап, шоодып тургандый угулат. Бойлорыныг карындарына керекту бир кичинек аш иштеп аларга болуп, бир канча мунг пуд ондый ок ашты керептердинг темир карындарын толтыарга јуктенип аларып турган улусты көрзө, көстыг јажы төгулгедий, каткымчылу көрунет. Јыртык кийимду, терлеп калган, чылаганынан, табыштан ла изуден улам мокорып калган улус ла улустыг эдип будурген ийде-кучту ле кунге јалтырап турган машиналар — изү бууныг кучиле иштеп турган эмес, је оларды эдип будурген улустыг колдорыла, олардыг каныла иштеп турган машиналар — бу мындайда, тунгейлегенде кату шоодып айткан буткул поэма болуп јат.

Табыш — јаба басып турган, тозун тумчуктарга киирип, — кости тундырып турган, изү — кичиниң эт-сөөниң быжырып, кучин чыгарып турган, эбиреде ончозы — тынгыдына тартылып, чыдажып болбой тургандый, кандый да сүрекей јазан бускалан болорына белен деп көрунет, оныг кийининде дезе јангырып калган кейле тынарга јегил, јердинг устунде тымык боло берер, кулах-

ты тундырып, кижини ачуркандырып, карыксында кал-
жууртып турган тозунду табыш жоголып калар, ол туш-
та городно, талайда, тегериде тымк, жарык ла жакшы
боло берер деп корунет.

Шаньынг он эки катал бир ле кеминде, унгур сокконы
угулды. Калганчы уи жоголгон кийининде иштиг кату
табыжы араайлай берди. Бир минут откон кийининде бу
музыка куун-куч жок, жайнаганду табыш боло берди.
Улустын уин ле талайдыг чайбалган табыжы эмди јарт
угулар болды. Ажанатан ой једип келгени ол.

к

Грузчиктер ишти таштайла, чуркуражып, башка-баш-
ка бөлуктерле гаваньла таркап, садучы Уй улустаг кан-
дий-кандый курсак садып алып, ол ло таш јолдо колот-
зак, эпил ле јалтанбас уурчы кижн. Ол одук жок, элп
колду толуктарда ажанып отура тушти—Гришка Челкаш
корунип келди, ол ачуркандырып койгон карыган бору
ошкош, гаваньдагы улуска сурекей таныш, суреси аракы-
калган эски штанду, борук жок, јартык јакату, кирлу
сыйса чамчалу болгон, чамчазынынг јартыктарынан ку-
рег терезиле орой тартылып калган сөөктори корунип
јурген. Буурайып барааткан кара чачы такталып калга-
нын ла суури јузи уужалып калганын корзо, ол јангы ла
ойгонып келген деп јарт билдирет. Курег огду азу са-
галына бир салам илинип калган калбагдап јурди, база
бир салам жаагындагы ширкек сагалында илинип калган,
талдаг јангы ла узуп алган кичинек чыбыкты дезе кула-
гынынг кийинине кыстап алган. Узун сынду каткак, эмен
бөкөн когусту Челкаш таштардыг устуле табынча базып,
конкок тумчутын ары-бери сунуп, соок боро хосторин
суркурадып, эбиреде курч ајыктап, кош коштоп турган
улустын ортозынан кемди де бедреп коруп јурди. Онынг
койу ла узун, курег огду азу сагалы, кискенин сагалы
чылап, сарбагдап турды, јуктенип алган колдорып
уужай тудуп, узун толгош ло тыртык сабарларын кым-
рагтып толгоп турган. Мында да, бойына туней јустер
тоолу босяктар¹ ла ортозында ол, чолдинг карчагазындыг
казыр каткак болгоныла, нени де амадап бедреп јурген
базыдыла, таш будумиле јургеери ле токуналу, је ич-

¹ Босяк — озогы Россияда јоксырап, туреп калган, айылы-
јурты жок, тенни јурстен улус.

бойында десе бойыка туней куштын учужы ошкош, атыланып ла курчуп калганыла аякту көрүнип турган.

Чогул салган көмүрлү корзиналардын көлөткөзүндө отурган бир бөлүк босяк-грузчиктердин жанынча, Челкаш басып барадарда, бир таларкан будумду, аамайсымзак чырайлу, жүзүндө кызыл чокурлу, жуукта ла токтоктотканы мойынын жара тырматканынан билдирип турган кижиге ого удур туруп чыгала, Челкашла коштой басып барадып, араай айтты:

— Флотскийлер эки түрбек бос таппай калган... Бедреп турулар.

— Же? — деп, Челкаш, оны көстөриле токупалу ченеп, сурады.

— Неэи — же? Бедреп турулар дедим. Оскө не де эмес.

— Бедреперге болушсын деп мени сурады ба?

Добровольный флоттын склады турган жер жаар Челкаш кулумзиренип көрүп ийди.

— Көрмөс көр сени!

Нөкөри ойто бурулды.

— Эй, акыр! Сени кем жарандырып салды? Будущабадыжыңды кандый сүрекей үреген... Мында Мишканы көрдүң бе?

— Узак көрбөдүм! — деп, нөкөрлөри жаар бардала, ол кыйгырды.

Челкаш оной ары барды, ончолоры оны сүрекей таныш кижиге деп, ого жолугуп турдылар. Же ол, жаантайып суунип калган ла өткүн жүрөтөн бою, бугун десе ачынып калган болгодый, сурактарга кезектей де жезем каруу берип турды.

Чогул салган товарлардын ары жанынан таможенный каруулчык—кара жакыл өңдү, тозундалып калган кийимду ле жуучы кижидий туп-тус будумду кижиге чыгып келди. Ол кижиге Челкаштын жолун туй туруп, ого улурга үмзанып, сол колыла кылыштын сабын тудуп, оң колыла десе Челкаштын жаказынан тударга жазанып турды.

— Оңдо тур! Кайда барадырың?

Челкаш бир алтам тескеерлейле, каруулчык жаар кезе көрүп, куун-куч жок кулумзиренип ийди.

Каруулчык жалакай, же сумелу чырайын коркушту эдерге жаактарын бултуйтып ийерде, чырайын тегерик, кызыл боло берди, кабактарын кыймыктадып, көстөрүн тостойтып көрбөрдө, сүрекей каткымчылу боло берди.

— Гаваньга келбе, кабырганды сындырарым деп айттым ине! Сен дезе база да келдинг бе? — деп, каруулчык кату кыйгырды.

— Жакшы ба, Семёныч! Бис экү узак көрүшпегенис— деп, Челкаш, токуналу эзендешип, ого колын сунды.

— Сени үргүлжиге де көрбөгөн кижи кайдар! Жур! жур! Же ондый да балзо сунуп берген колды тудуп, Семёныч эзендешти.

— Сен меге мындый неме айдып бер — Челкаш Семёнычтын колын кату сабарларынаң божотпой, нају кижи болуп көрүп, колын силкип:— Сен Мишканы көрбөдүң бе? — деп сурады.

— Кандый Мишканы? Мен кандый да Мишканы билбезим! Мынаң ары бар, карындаш, барбас болзонг, пакгаузтын¹ каруулчыгы көрүп ийер, ол сеге...

— Мынаң озо менле кожо «Костромада»² иштеген сары чырайлуу Мишканы чы — деп, Челкаш катап ла сурап турды.

— Кожо уурданып жүргөн деп айтсан! Оны болыпна жаар апаргандар, сениң Мишканың будын чой брус баскан, жакшы ла сурап турарда мынаң ары бар, эмезе сүрүп ийерим!..

— Көрсөң сени! Мишканы билбезим деп айткан... билетен эмтиринг ине. Сен неге чутулданып калгаң, Семёныч?..

Каруулчык чукулданып, бойының колын Челкаштын кату колынаң ушта тартып аларга чырмайып, ары-бери аяыктанып турды. Челкаш койу кабактарының алдынаң каруулчыкты токуналу көрүп, оның колын божотпой, куучындап турды:

— Сен мени мендетпе. Сеңде кууним жеткенче куучындажып алала, жүре берерим. Же кандый жадырың, айт? Уйиң, балдарың — су-кадыктар ба? — Челкаш козин жалтырадып, тиштери кажайып, электеп тургандый күлүмзиренеле, айтты: — Сеге айылдап келерге сананадым, же чөлө жок — жаантайын аракыдап турум...

— Же, же, — сен оны кедери эт! Сен— кокурлаба, куру сөөк эрлик! Мен чындап айдадым, карындаш... Сен

¹ Пакгауз — темир юлдордо, таможиныйларда товарлар эмезе кандый ла кош салып туратам туралар.

² «Кострома» — пароходтын ады.

не, айылдар сайын, оромдорло жүрүп тоноорго сананып алдың ба?

— Нениң учун? Мындагы да јобжө бис экуге карып блөргө јетире једер, чын айдадым, биске једер, Семёныч! Сен база ла эки турбек бөсти уурдап алган ба? Көр, Семёныч, чеберлен! Канайып-канайып кабылып калдың!

Атыйлана берген Семёныч нени де айдарга чырмайып, чилекейн чачылып, силкинип ийди. Челкаш онын колын божодып ийеле, узун буттарыла токуналу алтап, гаваньнын эжиги јаар басты. Каруулчык тың арбанып, онын кийининен басты.

Челкаш суунчилу боло берди, тиштери өткүре сыгырып, колдорын штанынын карманларына сугуп ийеле, араай базып, эки јанында улусла каткымчылу кокурлажып, онон ары басты. Улус оныла база онойдо ок кокурлажып турды.

— Батаазын, Гришка, көрөөң, јамылулар сени кандый чеберлеп јат! — деп, ажанып алала, јерде амырап јаткан улустың ортозынан бир кижин айтты.

— Мен өдүк јок, онын учун мени будын кадап албазын деп, Семёныч көрүп јат — деп, Челкаш айтты.

Эжикке једип келдилер. Эки солдат оны тинтип көрөлө, ором јаар араай ийде салып ийдилер.

Челкаш јолды кечире базып барала, кабактын эжигинин одожында турган тумбочканың үстүне отурып алды. Кошту абралар кыыражып, гаваньнын эжигинен чубажып чыктылар. Олорго удур үстүнде отурган унаачылары секиришип, куру абралар чыккылады. Күулөп тургандый өткүн тал-табыш ла тозун гаваньды тундырып турды...

Лайы-бажы јок шакпыртты Челкаш сүрекей јакшызынып турды. Кол акча иштеп алары ого јарт билдирет, је оны иштеп аларга көп куч керек јок, эпчил болор керек. Онын эпчили јеткил деп, ол будуп турган, эртеч онын карманында кредитный чазындар бар боло берзе, ол канайда аракыдагай не деп сананала, көстөрүн сыкыйтып ийди... Нөкөри, Мишка, сагыжыка кирди, — будын сындырбаган болзо, ол бүгүн түнде сүрекей керекту болор эди. Мишка јокко, јангыскан керекти будүрүп болбос болорым деп сананала, Челкаш ачурканып сананды. Түн тэ кандый болор? Тегери јаар көрөлө, оромнын узунун гыктап көрди. Онон алты алтам ыраак јерде таш јолдын трстуарынын јанында, тумбочкага јолонип алып,

көк-чокур кеден чамчалу, ондый ок штанду, будында тарыска одукту, ыртык жеерен картузту жинт уул отурды. Онын жанында кичинекей жуктенчик ле саламла ороп, кендирле эпту эдип танып салган, сап жок чалгы жадыры. Ол уул таларкак көгүстү, сары чачту, кунге куйуп ле эзинге кадып калган жусту болгон, жаан чанкыр көстөриле Челкашты будумчулу ле керсу арыктап отурды.

Челкаш тиштерин ырайтып, тилин уштуп, чырайын коркушту эдип ийеле, тозурайтып алган көстөриле ол уулды кезе көрүп ийди.

Ол уул, озо баштап билит болбой, сезип ийди, же онын кийининде каткырып, «Саг башка ла кижиле!»—деп айдала, жерден өрө турбай ла жуктенчигин тобракла сууртеп, чалгызынын железиле таштарга токулдадып, бойынын тумбочказынан Челкаштын тумбочказы жаар эп жок эмектеп келди.

— Не, карындаш, сүрекей аракыдаган ошкожын! — деп, Челкашка айдала, онын штанынын сырапчыгынан силке тартып ийди.

— Керек болгон, бараксан, ондый керек болгон! — деп, Челкаш кулумзиренип, жартын айтты. Жаш баланын көстөри ошкош жарык көстү, жакшынак сагышту, чыйрак уулды ол тургуза ла жарадып көрди. — Өлбөң чаап жүрөле келдиң бе? — деп сурады.

— Ондый эмей база... Чапканыс бир чакырым — иштеп алганыс жарым акча. Керек коомой болды! Улус сүрекей көп! Аштап жүргөн улус келгилеген — иштин жалын жеңилтип ийген, иштенерге де болбос! Кубаньда алтан акчадан төлөгөндөр. Керектер!.. Азыйда десе үч салковойдон, торт, беш салковойдон болгон дежет.

— Азыйда!.. Азыйда орус кижиле жаар көргөн до учун үч салковойдон төлөгөндөр. Он жыл мынан озо мен ондый ишти бедиреп жүргөм. Станцияга келеле — мен орус кижиле! — деп айтсан, сени тургуза ла арыктап көрөр, колдорула тудуп көрөр, кайкажар — үч салковой аларын! Сутарыл, азырап салар. Канча ла кире жадар болзонг жат!

Ол уул озо баштап оозун жаан ачып, Челкаштын куучынын угуп, неме билит болбой турганы онын тегерик чырайынан билдирит турды, же онын кийининде, онын төгүндөп отурганын билеле, эриндерин мачылдадып, каткырып ийди. Челкаш кулумзиренгенни бил-

диртпей, чын куучындап отурган кижги болуп көрунерге албаданды.

— Кокурчы, чын ла куучындап отургандый, мен десе угуп, будуп отурум... Жок, азыйда ондо чын ла...

— Мен не дедим? Азыйда ондо ондый болгон деп айдадым ине...

— Же, кедери тур! — деп айдала, ол уул колын жагып ийди. — Сен согог көктөйтөн кижги бе? Айса кийим көктөйтөн бб? Сен чи?

— Мен бе? — деп, Челкаш сурайла, эмеш санагып: — Мен балыкчы — деди.

— Балыкчы! Корзонг сени! Балыкты тудуп турууг ба?..

— Балыкты не тудатан? Мындагы балыкчылар жагыс ла балык тудуп турган эмес. Көп сабазында олар сууга тушкен улусты, эски якорьлорды, сууга чөнгөн керептерди — ончозын тудуп жат. Олорды тудатан ондый кармактар бар...

— Төгүнде! Төгүнде!.. Бойлоры керегинде:

Бис кургак жаратты шуундеерис,

Тураларды, амбарларды шигдеерис — деп,

кожоигдойтон балыкчылардыг бирүзи сен болорыг ба?

— Ондый улусты сен көргөнг бб? — деп, Челкаш күлүмзиренип, оны аяктады.

— Жок, кайдаг көрбөйин! Уккам...

— Олор сеге жарайт па?

— Олор бб? Жарабай кайткан! Кем жок уулдар, бойыныг табыла жүрет, жайым...

— Сеге не керек — жайым ба? Сен жайым жүрерге жадыг ба?

— Суубей кайткан? Бойыгды бойыг ла билеринг, кайдаар ла барайыи дезенг — барарыг, неси ле эдейин дезенг — эдеринг... Бойыгды ла аайлу-башту тудунар болзонг, сениг мойыныгды жүктөлгөн таштар жок, недег де жакшы керек! Канайда да жүрейин дезенг, жүреринг, жагыс ла кудаиды ундуба.

Челкаш жер жаар тукуруп ийеле, ол уул жаар көрбөй, туура көрди.

Ол уул оного ары айтты: — Эмди мениг керегим не. Адам олуп калган, хозяйство — жаан эмес, эисм карыган, жерим эскирип калган, — эмди мен кени эдер учурлу?

Жүрөргө — керек. Канайып жүрөргө? Жарты жок. Жақшы улуска күйү болуп барарым. Ол кем жок. Же кызына жөбжөзүнө берген болзо!.. Бербес ине—кайын-эрлик жөбжөзүнө бербес. Мен десе ого бертингенче ле иштеерим... узак... жылдар туркунына иштеерим! Көрзөң, керектер кандый! Мен бир жүс бежен салковой иштеп алатан болзом, ол тушта тургуза ла оңдоно берер эдим — Антипке десе. — ме, амза деер эдим! Марфаны меге жөбжөлу берерге бе? Жок? Керек жок! Кудайга баш, деревнеде кыстар жагыс ол эмес. Мен сыранай жайым болзом, бойым билинетеп болзом... Ондый! — ол уул жаан үшкурди. — Же энди өскө нени де эдип болбозың, күйү болуп барбаганча болбос. Мен санангам: Кубаньга барарым, эки жүс салковойды эжип аларым, — шабаш! барин!... Не де болбой калды. Же, байла, жалчы болуп барарым... мен бойымнын хозяйствомло жадып болбозым, канайып та жадып болбозым! Эх-хе!

Ол уулдын күйү болуп барар кууни сыранай жок болды. Онын чырайы да кунукчыл болуп кубула берди. Ол отурган жерине тың жыжынып, кыймыктанды.

Челкаш сурады:

— Энди сен кайдаар барарың?

— Же кайда барайын? Жанып барганым.

— Же, карындаш, ол меге жарт эмес, Турция жаар бзрарга тергенен болорың?

— Турция жаар ба! — деп, ол уул чөйбө айтты.

Православный улустаң оноор кем барар? Сен база айттың ок!

— Сен кандый тенок! — деп, Челкаш улу тынып айдала, куучындажып отурган кижиден база катап туура баштанды. Бу деревнедег келген су-кадык будумду уул онын сагыжын токунатпай отурды...

Жарты жок, табынча кайнап көдүрилип турган сагыжы кайда да терең булгалып, бүгүн түндө эдетен керегин лаптап сананып аларга чаптык эдип турды.

Арбаткан уул нени де араай кимиренип, тенбер кижин жаар кезикте кылчайып көрүп ийет. Онын жаактары каткымчылу бултуйып, эриндери калбайып калган, сыйкытып алган көстөрү сүрекей турген, улам сайын каткымчылу жумулып турды. Бу ачынчылу божоор деп ол бодобогоң болгодый.

Самтар кижин ол уулга ажару этпей отурды. Тумбочканын үстүнө отуруп алып, нени де сананып, сыгырып,

жылангаш будынж кирлү таманыла ого келиштире тапылдадып отурды.

Ол уул Челкашла андыжарга сананды.

— Эй, балыкчы! Сен жаантайын аракыдап жадыг ба? — деп, сураарга баштап жадарда, балыкчы ол ок ойдо ол уулдыг чырайы жаар бурудала, мынайда сурады:

— Мени ук, умчы бараксан! Бүгүн тунде менле кожо иштейдиг бе? Түрген айт!

— Нени иштейтен?—деп, ол уул будумчи жок сурады.

— Же нени! Нени эт дезем, эдеринг... балык тударга барарыс, кайыкла эжеринг...

— Же, база не? Кем жок. Иштеерге кем жок. Же сеиле кожо кандый бир керекке ле кирбейтен болзом. Сен ачык-жарык эмес... Карагуй кижинг...

Челкаш көксинде канайып та куйдурип ийгендий сезинип ле тыг ачынып, араай айтты:

— Сен ондоп болбой турган болзон, бодол калыраба. Мен сениг бажыга согуп ийзем, ол тушта бажыг жарый берер...

Челкаш тумбочкадан тура жүгуреле, сол колыла бойыныг сагалын силке тартты, оң колын тыг жудурук-танала, көстөри жалтырай берди.

Уул коркуй берди. Ол эбиреде түрген аяктап көрөлдө, көстөрин жобош типилдеди, жерден туруп чыкты. Бирузин бирузи ченеп, көстөрилле аяктап, экилезин унчукпай турдылар.

— Же? — деп, Челкаш чугулданып сурады. Бу жаш бозу оны жаман айтканына онын чутулы кайнап, бойы тыркыражып турды, куучындажып отурадда, ол оны неге ле бодобой турган, эмди дезе оны тургуза ла жаман көрдү, нениг учук дезе, онын көстөри ару, чанкыр, сукадык, чырайы кунге куйуп калган, колдору кыска, тыг, онын кайда да деревнези бар, ондо бойыныг туразы бар, оны аргалу крестьянниг куйу эдип аларга кычырып жат. — онын өткөн ойдоги ле келер ойдоги жүрүмү учун жаман көрүп, анчадала жаман көрүп турганы не дезе, оны бойына Челкашка, тундезе, ол бала, жайымды сууп санаар аргалу, онын баазын ол билбес, ого ол кереги ле жок. Бойынан төмөн лө бойынан коомой деп бодолып турган кижини сениг сууп ле жаман көрүп турган немени ол база сууп ле жаман көрүп турганын көрөргө жаман, онойып, ол сеге тунгей боло берет.

Ол уул Челкаш жаар көрүп, оны ээзи деп бодоп
нып турды.

— Мен мойноп турган эмезим...—деп, ол эрмектен-
ген. — Мен иш бедиреп жүргөн икем. Кемге де иштейем—
сеге де иштейтен болзом, өскө дө кижиге иштейтен бол-
зом — меге түгөй ле. Сен иштейтен кижиге түгөй эме-
зинг ле деп айттым — сен кандый да... самтарап калган
көрүнедин! Же кандый да кижин оңдой боло берерден
маат жок деп, мен билерим. Ээ кудай, мен арамызак улус-
ты көрбөгөм бө! Ээ, сендий ле арамызактарды көп көр-
гөм!

— Же, кем жок, кем жок! Жөпсинип туруң ба? — деп,
Челкаш жымжада сурады.

— Мен бе? Же барарым!.. Кууизеп иштсерим. Баазы
канча, айт.

— Баазы иш аайынча. Кандый иш болор. Балык кан-
ча кире тудулар. Беш те салковойды аларың. Билдин бе?

Же эмди эрмек акча керегинде боло берди, крестья-
нин жартын билерге сананды, жалдап иштедерге турган
кижиден база онойдо ок некеди. Уул база ла будумчи-
зи жок, сезимчилу көрүп турды.

— Ол меге келишпей жат, карындаш!

Челкаш көндүгө берди.

— Эрмектебе, токто! Трактир жаар баралы!

Олор экилези коштой басып, оромло бардылар. Чел-
каш—ээзи кижин болуп, азу сагалын толгоп, тыгзынып
баратты, уул десе — ого багарга белегин көргүзип, же
оңдой да болзо, бүтпей ле коркуп барадыры.

— Сеняң адың кем? — деп, Челкаш сурады.

— Гаврил! — деп, уул каруузын берди.

Олор кирлү ле ишталып калган трактирге кирерде,
Челкаш, буфетке басып келеле, жаантайын келип тура-
таң таныш кижин болуп, кемзиниш жогынаң бир болуштоң
аракы, көчө, каарган эт, чай жакыйла, буфетчикке айтты:
«Онзочын төлүгө!» Буфетчик уңчукпай, бажын кекип
жөпсинди. Куурмакчы кижиге түгөй будумду де болзо,
мындый жарлу ла будумчилу эмтир деп, Гаврила бойы-
нын ээзин күндүлү көрүп турды.

— Же, эмди бис эмеш ажанып аларыс, онын кийи-
нинде жаап куучындажарыс, сен эмеш отур, мен бир жео
жаар барып келейин.

Челкаш тышкаары чыкты. Гаврила эбиреде аяктап
көрүп турды. Трактир туранын подвалында болгон, онын

чыкту, карагуй, аракынын кубулып, кычкыл болуп калган жыды да тапкыкынын ыжы, смоланын да база кандый да откун жыту неменин жыды онын ичине толуп калган эмтир. Гавриланын одожында оскө столдо матросский костюмду, сары сагалду, көмүрдүн тозунына да смолага уймалып калган эзирик кижин отурды. Ол кижин улам сайын ыксып, сөстөрдү жетире айдып болбой, кезикте такылыжып, кезикте, кайлап турган чылап, жежириле айдып, кожондоп отурды. Ол орус кижин эмес болгодый.

Онын кишинин жанында жырткыч кишиндүү, кара чачту, жүстөрүн күнгө күйүп калган эки эзирик молдаван уй улус кожондожып отурдылар.

Ыштын ортозынан чачтары атрайып калган калагы эзирик, кыйгычы, токуназы жок, жүзүн-жүүр кеберлүү сан башка улус база корунгилеп келди.

Гаврилага коркушту боло берди. Ээзи турган келетеп болло деп, сананып отурды. Трактирде кандый да сурекпей жаан тынду жүстер тоолу жүзүн-жүүр үндөрлө отуруп тургандый табыш жагыс ун болуп биригип, таш ородон тайымга чыгарга албаданып тургандый болды. Эзирин турган неме онын эди-сөбгине өдүп тургандый деп Гаврилага сезип, оной улам бажы айланyp, сонуркап да коркуп, трактирди аяктап отурган көстөрдү өчөмниктелип турды.

Челкаш кирип келди, озор ажанып, аракы ичип, куучындажып отурдылар. Учунчи чөбчөйдөң Гаврилага эзире берди. Ого суунчылү боло берди, бойынын ээине кандын да жакшынак эрмек андарга куунзейт, ол — жаш кижин! — оны амтаиду курсакла күндүлеген. Же сөстөрдү бүткүл толкулар болуп, онын тамагына тыгылып, тили кенетийин уур боло берген.

Челкаш оны көрүп, күлүмзиренип, шооткон айас айтты:

— Жудуп алды! Э-э кулугур! бежинчи чөбчөйдөң!.. канайып иштейтен болбогойын?..

— Нагы! — Гаврилага ыгыранып айтты. — Коркуба! Мен сени сууп турум! Кажы, сени окшойын!..а?

— Же, же!.. Ме, база жудуп ий!

Гаврилага ичип отурды, онын козине ончозы толку ошкөш болуп, бир тунгей элбегдежип тургандый көрүнөт. Ого эп жок болуп, куучин булгалып отурды. Онын чырайы тенекусу — суунчылү боло берди. Эрмек айдайын десе, онын эриндери каткымчылу мачылдап, ыгыранып отур-

ды. Челкаш, нени де эске алынып турган чылап, оны кезе аяктап, сагалым толгоп, кунукчыл кулумзиренип отурды.

Трактирде десе эзирик улустың табыжы ынгырайт. Кызыл-сары будусту матрос столго јӧлӧннп алган уйуктап отурды.

Челкаш ӧрӧ туруп, — је баралык — деди.

Гаврила туруп чыгарга сананала, туруп болбой, бойын тың адытып, кандый да шуултези јок, эзирик каткыла каткырып ијди.

— Эзире берди! — деп айдала, Челкаш оның одо-жында стулга отурды.

Гаврила бир де неме кӧрбӧй турган кӧстӧриле Челкаш јаар кӧрүп, каткырып ла отурды. Челкаш десе оны кезе кӧрүп, нени де сананып, оның јанында отурган кижиниң јүрүми оның бӧрүниң тамажындык колына кирип калганын кӧрүп отурды. Челкаш, оны канайда ла керек айландырайын десе айландырар аргалу деп билчп отурды. Ол оны, кӧзӧрдн сый туткан чылап, сындырып та ијер, крестьянский бек јадын-јүрүмге кӧндүктирип те ијер аргалу болгон. Бойын ӧскӧ улустаң бийик деп бӧдӧп, салымның ого ичирген айагын бу уул качан да ичип болбос деп, Челкаш сананып отурды. Бу јаш јүрүмге Челкаш куйунип ле ачынып, оны электеп каткырып, оның козындык ок колго ол база катап киретени маат јок эмтир деп, ачурканып турды. Челкаштың бастыра куунзегени учы-учында бир болуп биригип, — ол бойын адазы боло бергендик сананды. Уул ого ачыныч-лу болгон, ол ого керектү болды. Челкаш оны колуктап, кийиннен ары тизезиле араай ијдип, трактирден чыгарала, чогул салган одунныг кӧлӧткӧзине јерге ја-тыргызала, бойы оның јанына отурып, канзазыла таг-кылап отурды. Гаврила уйуктап болбой, бир эмеш ан-даныл јадала, уйуктай берди.

II.

— Је, белен бе? — деп, кайыктарла берижип турган Гавриладан Челкаш сурады.

— Эмди ле! Кайыктың орды кыймыктап туру, кайык-ла согорго кем јок по?

— Јок, јок! Бир де табыш болбозын! Қолыңла тың јаба базып иј, ол бойының ордына кире берер.

Дубтаң эткен клепкавы коштоп салган парусный

баркаларды ла пальманы, сандалды ла жаан кипарис тоормошор коштогон турецкий фелюгалардын бир будун флотилиязынын кормазына буулап салган кемени ол эку ширектеп турдылар.

Туи каригуй болгон, теңериде желбер булуттар кыймырап турган, талай тымык, смола ошкоч, кара ла коюу болгон. Талайдын суузи чайбалап, керептердин бортторина ла жараттарга согулып, Челкаштын кемезин чайкап, билдирер-билдирбес улуш, тусту жараш жытла тынып ла эркеледип турган чылап, табыштапып турган. Жараттан ыраак жерде талайдан керептердин кара сэмдори көрунип, бажында жузун-жуур фонарьларду суури мачталары теңери орө уулап тургандый көрунип турган фонарьлардын отторы талайда жаркындалып, сурекей коп сары чокурла бурунип, көрунип турган. Туште, сурекей чылап калган ишчи уйуктаган чылап, талай токуналу уйуктап жаткан.

Гаврила кайыкты суу жаар божодып: — Баралы! — деп айтты.

— Же баралы! дейле, Челкаш рульды тыг эбирип, кемени баркалардын ортозыла суу жаар ийдип ийди, кеме тымык сууныг үстүле турген кайкалап барды, кайык согордо суу ак чагкыр жолдорло тагдакталып жатты, — онын узда чойилген жолы, жымжак мызылдап, кеменин кийини жаар чойилет.

— Же, бажын кандый? Оорып жат па? — деп, Челкаш эрке сурады.

— Коркушту!.. чой чылап кангырап жат... Эмди оны суула улуштеп алайын.

— Ненин учун? Ме, мыныла ичинди улуштеп ал, удабас жазыла берер болорунг ба — деп айдала, Гаврилага болуштоп берди.

— Ой, чын ба? Кудай алкыш берзин!..

Араай койгылдаган табыш угулды.

— Эй, уул! Болор! — деп, Челкаш оны токтодып ийди.

Кеме керептердин ортозыла табыш жок ло жеңил кайкалап, база ла катап көндүгө берди... Кеме керептердин ортозынан кенетинин одуп чыкты, талай учы-кыйузы жок, ийде-күчтү — олардын алдына элбеде жайылып калган, ыраак көгөрүп, чойилчип жатты, талайдын үстүнин жакалары сары ноокы күреелу, кыскалым көк талайдын суузындый жажыл-чагкыр бгду туудый булуттар, он-

дый кунукчыл, уур көлөткөн бойынаг таштап турган, эрикчил ле корголжындый будумду оок булуттар теңериге көдүрилип турды. Булуттар табынча жылыжып, кезикте биригип, кезикте бирузи бирузи озолоп чыгып, бойлорынын өңин ле кеберин булгап, бойлорыа бойлоры жоголтып ла ойто жаңы кеберлу болуп көрүнүп келип, улу будумду ле тултуйип калгандый көрүнөт... Бу тыны жок камык немелер табынча ары-бери өдүжип турганы кандый да саг башка ла коркушту. Оңдо, талайдың жаказында, озор учы-кыйузы жок кол болгодый, бойлорынын миллиондор тоолу алтын көстөриле — жүзүн-жуур өңдү жылдыстарла, онын ару суркураганын баалу көрүп турган улустыг бийик куунзегенин көдүрип турган жылдыстарла уйкуда талайдың устуне жылтыраарга теңериге арга бербеске, казыр амаданып, жаантайын куун-куч жок жылыжып тургадый көрүнөт.

— Талай жакшы ба? — деп, Челкаш сурады.

— Кем жок! Же мында жүрерге коркушту ла неме — деп, Гаврила каруузын берип, кайыкка сууга бир туней ле тын согуп баратты. Узун кайыкка согордо, суу араай шыгырап ла чайбалып, чанкыр жарыгыла жалтырап жатты.

— Коркушту! Э-э теңск!... — деп, Челкаш каткырган айас кимиренет.

— Ол, уурчы, талайды сууп турат. Онын канча ла кире сонуркак, кайнап тургандый кылык-жаңы бу учы-кыйузы жок, жайым ла ийде-кучту карагун телкемди көрөргө, качан да эригип чокбөйтөн. Онын сууген немезинин жаражы керегинде суракка мындый каруу бергенин угарга ого ачынчылу болгон. Кемеде отурала, талайдың килин ошкош устале узак ла ыраак барарга сурскей куунзеп, руляла сууны кезип ле ичкеери токуналу көрүп

Талайда жүргенде, элбек, жылу эзинду санаа-шуултези жаантайын көдүрилип — онын бастыра санаазын жаба алып, ол эзеду санаа-шуултени жүрүмнин коомой немезинен арулап туратан. Ол оны баалу бодойтон, мында суунын ла ару кейдин ортозында жүргенде, бойын жакшы деп көрөтөн, мында жүргенде жүрүм керегинде шуулте ле жүрүм бойы — баштапкызында — бойынын курчын ла, экинчизинде — бойынын баазын жылайтып ийетен. Тунде талайдың устале онын уйкузыраган тыныжынын ымжак табыжы араай кайкалап жүретен, бу табыш ки-

жининг куун-санаазын токунадып, онын казыр боло беретенин токтодып, эрке жараш эдип, ийде-кучту куун-санаалу эдип ийетен.

— Балык тударга керекту немелер кайда? — деп, Гаврила кенейте сурайла, кемеинн ични аяктап корди.

Челкаш чочуй берди.

— Балык гудатан немелер бе? Отор мында. — Бу уулчакты тогундесерге ого ачынчыту боло берген, бу уулчак бойынныг сурагыла жоголтып ийген санаалары ла эзедулери ого карамду болгон. Онын коксин ле тамагын алдындагы ок аайынча ачыдып турганын серпилтип ийген Гаврилага ол кату эдип айтты:

— Сен отурыг ине, же отур ла! Оско кижининг кергине тумчугынды сукпа. Сени кайыкла эшсин деп жалдап алган, сен эжип ле отур. Тилгиле калыраар болзог, коомой болор. Билдин бе?.. — Кеме бир минутка ичкеерлейле, токтой берди. Кайык сууны кобуктелтип, токтой тушти. Гаврила тактада отурып токунабай, нени де эде берди.

— Эшсеиг!

Тынг кезем табыш кейди торгултып ийди Гаврила кайыкыла талайып эже берди. Кеме, чочуй берген чилеп, кенетийин ийдинип, сууны табышту жара кезип, ачынган дый турген баратты

—Тенг эш!

Челкаш кемеинн бажынаг туруп чыкты, кайыкты колынаг божотпой бойынныг соок досториле Гавриланын онуп калган чырайын кезе коруп турды. Ол бокбойип, ичкеери энейип аларда, чурап ийерге белетенип алган кискеге тунгей корунет. Тиштери кату кыжырап, кандый да кичинек соокторди торсылдадып тургандый угулат.

— Кем кыйгырат! — деп, талайдаг чугуладу кыйгы угулды.

— Же, эрлик, эшсеиг!.. араай! олтуерерим, ийт!.. Же, эшсеиг!.. Бир, эки! Унчугыл ла ийзеиг!.. Жара тартып ийерим!.. — деп, Челкаш чугулданып кимиренди.

— Кудай ла дезен база... — деп Гаврила коркуганына ла кайыкла тын эшкенине чылажып болбой, тыркыражып турды.

Кеме жургесери араай бурулала, ойто гавань жаар барды, ондо чуктала турган фонарьлардын жузун-жуур огду отторы ла мачталары корунгилейт.

— Эй! Кем алгырат? — деп база ла угулды.

Эмди ун, баштапкызына көрө, ыраак угулды. Челкаш токунай берди.

— Сен бойук кыйгырып туруг ине! — деп, Челкаш кыйгы угулган жер жаар уулаңдырып айтты, озыг кийининде эмдиге жетире молитва шымыраным турган Гаврила жаар көрүп айтты:

— Же, карындаш, сенинг ырызыг болды! Ол шилемир-дөр бистинг кийинибистенг келген болзо — сен өлөр эдинг. Билип жадыг ба? Мен сени тургуза — ла балыктарга таштап берер эдим!..

Эмди Челкаш токуналу ла жакшы да айдып турарда, Гаврила коркуганына эмдиге жетире тыркырап, кудайга бажырып турды.

— Уксаң, сен мени божот! Кудайдыг учун сурап турум, мени божот! Кандый бир жерге апарып, кемеден тужур! Ай-ай-ай! Мен чек өлдим!.. Же, кудайдыг учун, божот! Мен сеге не? Мен мынайып чыдашпазым!.. Мындыг керектерге мен жүрбегем... Баштапкы ла катан.. куда-ай! Мен өлөтөн эмтирим! Карындаш, сен мени канайып мекелединг? а? Сеге канччек!.. Мени өлтүрип жадыг не!.. Же, керекте-ер..

— Кандый керектер? — деп, Челкаш чугулданып сурады. — А? Же, кандый керектер?

Уулдыг коркуганы оны сөздөдөн турды. Гавриланым коркуганына ла ол боюн, Челкашты, кандый коркушту кижи деп, макатып турды.

— Караңуй керектер, карындаш!.. Кудай учун божот!.. Мен сеге не?.. а? Ксоркый!..

— Же, унчукпа! Керек жок болгон болзо, мен сени кожо албас эдим. Билдин бе? Же, унчукпа!

— Кудай ла дезен база! — деп, Гаврила ушкурди.

— Же-же! Сен меге калактаба! — деп, Челкаш ого адылып ийди.

Же Гаврила эмди тудунып болбой, арзан мыжылдан, ыйтап, чимирип, тактаныг үстүнө токунап отурып болбой, кайыкка тыг эжип отурды. Кеме аткан октын элес эдин барадыры. Жолдо керептердин кара сомдору база ла катап көрунүп келди, кеме олордыг ортозында көрунбей калды, керептерге согулып, турулип турган суула кеме жайканып баратты.

— Эй, уул! уксаң! Кем нени-нени сураза — унчукпа, тиру артарга турган болзон! Билдин бе?

— Же де же! — деп, кату жакарута каруу берип, Гаврила азынчылу кожуп айтты: — Менде журум жок!..

— Калактаба! — деп, Челкаш шымыранып айтты.

Ол шымыраныштаг коркуйла, Гаврила сагыжын ичканып, нени де сананып болбос ло олумтик боло берди, түбек болотон эмтир деп сананып баратты. Кайыктарды суу жаар божодып, кийини жаар кедейип, оларды ойло чыгара тартып, база ла катап таштап, бойынчиг тарыска өдүгү жаар лаптап айкап барадыры.

Толкулардын уйкузыран тургандый табыжы коркурус, коркушту угулат. Гаврилага једип келдилер... Онын кату таш стениенинг ары јанында улустыг табыжы, суунинг чайбузы, кожог ло чичке сыгырыш угулат.

— Тур! — деп, Челкаш шымыранды. — Кайыктарды ташта! Колыгга стенеге тайла! Араай, көржөс!..

Гаврила, жылбыркай таштаг тудунып, кемени стенеге ташной апарды. Ташка јапшынып калган баларга тайкыла, кеме табыш жок, ичкеери бараы.

Токто!.. Кайыкты бер! Бери бер! Сениг паспортыг кайда? Јуктекичигинде бе? Јуктекичигинди меге бер! Же, турген бер! Сени барбазы деп, мынайып эдип турум.. Эмди качып барбазыг. Кайык жокко сен канайып-канайып качып јүрөр эдиг, же паспорт жокко барарга коркуурыг! Сагы! Же кор, унчугып ла ийзег — талайдыг түбениг табарым!..

Кенейте, недег де колдорыла тудунып, Челкаш кей өрө көдүрилип чыгала, стенеге корунбей калды.

Гаврила калтыража берди... Ол сагалду каткак уурчыла кожо болор тушта ого уур ла коркушту болгон неме оинг айрылып, жылыг бараткандый бодолды... — Эмди качар! — деп сананала, јайым тынып, эбиреде айкаланды. Онын сол јанында мачталары жок, улус жок куру керептинг кара сомы — кандый да сүрекей јаан межиктий өрө көдүриллип турды... Керептинг келтегейине, толкунын кажы ла табарганы онын ичинде јаан тынышка тунгей тунгак табыш чыгарыл турды. Он јаныла суунинг устуге соок, уур јылан ошкош улуш таш стене чойилип барганы көрунет. Кийин јанында база кандый да кара немениг сомы, алдында дезе, стениениг ле ол межиктинг ортозында ачык јерден кара булуттарлу, унчукпас, ээл талай көрунип јатты. Ол јаан, уур булуттар кижини былча басып ийерге тургандый коркушту карарып, араай көчкүлөп турдылар. Ончозы соок, тас кара, казыр не-

медий көрүнөт. Гаврилага коркушту боло берди. Ол коркуду Челкаштын ого жетирип турган коркудузынан да артык коркуду болды, ол Гавриланын көксин тын кучактап, кабыра тудуп, оны коркунчак эдип болчоктой тудуп, кеменин тактазына жаба кадап ийди.

Эбиреде ончозы унчукпайт. Талайдын тын тынганынан бөкө бир де табыш жок. Булуттар теңериле, азыйдаты чылап ок, араай, кунукчыл жытып бараттылар, же отор там ла көптөп, талайдаг өрө көдурилдилер, теңерини көрөө, ол база талай ошкош деп санангадый. Жетимык ла килеи талайлардын үстүнө жайылта таштан салган да толкуланып калган талай деп көрүнөт. Быжраш, буурыз булуттар жерге курч кырларын кадап алган толкулар ошкош, ол толкуларды салкын кодоро согордо онын ордындагы терең тамылар ошкош, калжуурып ла казырланып жаткан толкунунг жазылзымак көбүгиле буркелбеген бийик чакпындар ошкош көрүнөт.

Бу тымык карагуйга ла жараш көрүнүп турган немелерге Гаврила былча бастырып, Челкаш турген келетен болзо кайдат деп сананат. Же ол ондо артып калза канайдар?.. Ой дезе теңериде булуттар жылганынан да араай өдүп турды... Ой өткөн сайын тымык та, там ла коркуштанып та турды. Же стенинги ары жанында суунунг чайбалган шылырты ла улус шымыранышкан ошкош табыш угулды. Гаврила бойун эмди ле өлөр болор деп бододы...

— Эй! Уйуктап калдың ба? Тут!.. чеберлеп!..— деп, Челкаштын тунгак уни угулды.

Стенеден кандый да болчок, уур неме тужуп келди. Гаврила оны алала, кемеге салды. База бир ондый неме тушти. Онын кийиникиде стенин кечире Челкаштын узун сыны көрүндү, кайдаг да кайыктар желди, онын жүктенчиги Гавриланын будынын алдына келип тушти, уур тынып, Челкаш кеменин бажына огуруп алды.

Оны көрөлө, Гаврила суунчилу ле жалтамчылу күлүмзиренип турды.

— Чыладыг ба? — деп, ол суралды.

— Чылабай база! Же, жакшы эш! Бастыра кучигле албаданып ла ийзег!.. Сен, карындаш, жакшы иштеп алдың! Керектинг кабортозын эдип алдыбыс. Эмди жисин ла көрмөстөрдүн көстөрүнүн ортозыла өдүп барар ке-

рек, же оной ары акчаны ал, бойыктыг Машкайга бар. Машка бар ба сенде? Эй, уулагаш?

— Ј-јок! — Гаврила көксиле, көрүк чилеп, колдорыла, бидот пружина чылап, бастыра кучия салып, кичеснип иштеди. Кемениг алдында суу шоркурап жатты, кемениг бажыныг алдыла суунун чаңкыр онду толкулары эмди элбек боло берди. Гавриланын тери там да агып, кайыкла бастыра кучиле эжип барадыры. Гаврила бу тунде эки катап коркушту коркуган, учункчи катап коркуду болбойтон болзо кайдат деп коркуп, мынайда куузепп сананды: бу каргышту ишти турген божодоло, јерге тужуп, бу кичи оны чын да олтургелекте эмезе турмеге кийдиргелекте, оной качып барар. Је оныла нени де эрмектешпес, ого удурлажа нени де айтпас, неши де этсин десе, оячозын эдер, оной јакшы айрылып чыгатап болзо, эртен тургуза да Николай кудайга мүргүүр. Кудайга мүргүгенде айлатан алкыш сөстөр онын көксининг төгүлүн чыга бергенди болды. Је ол бойын тудунып, паровик чылап, ыкчап, унчукпай, Челкаш јаар кыл чайын көрүп, баратты.

Челкаш десе кургак, узун, кайдаар да учарга билетенип алган куш чылап, эжейип алган, карчаганын көстөриндий көстөриле карагуй јаар кемедег озолодо көрүп, коңкок тумчугын ичкесри сунуп, бир колыла рульдын сабын бек тудуп, бир колыла десе бойынынг јука эриндериле тыртыла кулумзиренип, каткырганынан улам сарбагдап турган азу сагалын јулуп баратты. Челкаш боны мөрлү болгонун јакшызынып, оной сурекеј коркуган да эмди онынг кулы боло берген ууады база јакшызынып көрүп барадыры. Гавриланын кичеснип иштеп турганын Челкаш көрөрдө, ого ачымчылу боло берди, оны көлүдип суундирерге сананды.

— Эй! — кулумзиренип арай эрмектенди. — Сен сурекеј коркудын ба? а?

— Қ-кем јок!.. — деп, Гаврила јаан чыгара тынып айтты.

— Је эмди кайыкты тыг өткүре јаба баспа. Эмди божогон. Эмди бир ле јерди өтсөбис... Сен эмеш амыра...

Гаврила уккур токтой тужуп, јузиндеги терди чамчазыныг јегиле арчып, кайыкты ойто суу јаар салып ийдик.

— Је, эмди араай эш! Суу табыштанбазын. Бир

эжикти өдүп барар керек. Араай, араай... Мында улус... Мылтыкта да баштактанардаг айабас, Магдайыгды тилжиде согуп ийзе, үниг де чыкпас.

Кеме эмди суула чек табыш жок барып жаткандый болды. Жук ле кайыктардан чагкыр өгдү тамчылар тамып, омор талайдыг устүне түжерде, оныг тушкен јеринде узак эмес өйгө ондый ок чагкыр онду чокурлар боло берет. Тун там ла карануй, унчукпас боло берди. Эмди тегерн атыйланып толкуланган талайга түгей эмес болды — булуттар оныг устүле јайылып, сууныг устүне јабызап түжеле, кыймык жок, тул-түгей уур буркелип, оны буркел ийдн. Талай дезе оног тымык, кара боло берди, јылу, тусту јыт сурекей тыг јытанат, азылагыдый элбек эмес деп корунет.

— Эх, јанмыр јазытан болзо! — деп, Челкаш шымыранды. — Бис, көжөгөнниг ары јаныла бараткан чыдан, өдүп барар эдибис.

Кемениг сол јанында ла оң јанында карарып јаткан суудаг кандый да туралар — јангыс јерде, карануй, кара баржалар көрунгиледи. Олордыг бирүзинде от көринди, кем де фонарьлу базып јурди. Талай олордыг келтегейлерин сыймап јайналганду ла тунгак унчугуп тургандый, омор дезе не де керегинде јопсинбей, оныла кернжип тургандый, тунгак ла соок јангыланып каруузын берет.

— Каруулар!.. — деп, Челкаш араай шымыранды.

Араай эш деп, Челкаш айткан кийининде, Гаврила база ла катал коркуп турды. Ол бастыра бойы ичкеери, карануй јаар эгейил, бойын өзүп барадыры деп бододы, — сөөктөри ле учуктары чөйлип тургандый, эмештен оорып, бажы бир ле шуултени санаганына оорып турды, сыртыныг терези јымырап турат, буттарына кичкек, курч ла соок ийнелер кадап тургандый. Карануй јаар кезе көргөнине көстөри сыстап турды, карануйдан кандый да неме туруп чыгала, — «Ондо туругар, уурчылар!» — деп кыйгырып ийер болор деп, ол сакыл батты.

Эмди, Челкаш «каруулар» деп шымыранган кийининде, Гаврила сурекей коркуур болды: өртөп тургандый, курч шуулте оныг өзөгин өткүрө өдүп барала, тыгыда тартылып калган кыјыран тамырларына тийди, — ого болужарга улус келзин деп, кыйгырып ийерге сананды... Ол тактаныг устүне эмеш ондоонип, көксин ичкеери

кедейтип ийеле, көп ару кейди көксине толтыра тынып, оозын ачты, -- же кенетийин камчыла согуп ийгендй, коркуганына көстөрүн жумуп ийеле, тактадан жыгыла берди.

...Кеменин ичкеери алдында, ыраакта, талайдын кара суузынан жаан чагкыр оттый кылыш көрүнүп келди, көрүнүп келеле, туннинг каразын кезе сокты, бойынын күрч учыла тежеридеги булуттарды жарыдып, талайдын тожине жалбак, чагкыр жолдун жада берди. Ол жада берерде, онын жарыткан жерлеринен бу айгө жетире көрүнбей турган кара, унчукпас туннинг карачкызына бөктөлип турган керептер көрүнүп келди. Олор узак бйдинг туркунына талайдын тубинде жаткандый, жотконнын ийделу кучиле оноор чөгүп баргандый, эмди талайдын чыгарган отту кылыжынын кучиле оног көдүрүлүп чыккандый, -- тежерини де суунын устунде не барын оңчозун көрөргө көдүрүлүп чыккандый көрүнөт... Олордунг такелажы мачталарды кучактан алып ла суунын тубинен ол жаан кара керептерде кожо көдүрүлүп чыккан, оларды шуундерде оролтып, суунын балар өзумдери ошкош көрүнөт. Ол коркушту чагкыр кылыш талайдынг терең тубинен катап ла өрө көдүрүлдү, жалтырап көдүрүлеле, карануйды база катап жара кести, база катап өскө жер жаар ууланып жада берди. Онын жада берген жеринде, ол жарыткалак тушта көрүнбей турган керептер база ла катап көрүнгүлөп келди.

Челкаштынг кемези токтой тушти, айланып балбон турган чылап, суунын устунде эренгетелип турды. Гаарыла колдорыла жузин жаба тудуп алып, кеменин тубинде жатты, Челкаш дезе оны будыла ийдип, араай, ачурканып, мыжылдап айтты:

— Тенек, ол таможенный хрейсер... ол электрический фонарь. Орө тур, курум! Ол эмди бойынын жаркынын бис жаар ууландырап!.. Менн де, бойынгды да өлтүрүп саларыг, көрмөс! Же!..

Сапогынын чоңчойыла Гавриланынг сыртына тееп турала, учында бир катап тыг тееп ийерде, ол тура жүгурди, көстөрүн ачарга коркуп, тактага отурала, кармадап, кайыкты алала, кемени ичкеериледип ийди.

— Араай! Олтурип ийерим! Же, араай!.. Кандый тенек, көрмөс сени алзын!.. Сен недең коркудунг? Же? Ол жүк ле фонарь не. Кайыкка араай эип!.. Кычкыл көрмөс!.. олор контрабанданы бедирегилеп жат, Биске тийбес —

олор ыраак жүргүлөй берди. Коркуба, биске тийбес. Эмди: бис... — Челкаш эбиреде суунчилу аяктап: — өдүп чыктыбыс!.. Фу-у!.. Je-je, сен ырысту, желмис эмтириг!..—деди.

Гаврила унчукпады, уур тынып, ол отту кылыш көдүрилди ле ойто төмөн тужуп турган жер жаар кылчайып Челкашка ол сырагай бүтпеди. Карангунды жара согуп көрүп, кайыкла эжип баратты. Ол жук ле фонарь деп, турган соок чапкыр жаркын талайды мөңүн жаркыныла жарыдып турганы, кандый да жартын айдып болбогондый көрүнөт, Гаврила база да катан эрикчил коркудунун гипнозына түжө берди. Гаврила кайыкла, машина чылап, эжип, үстүнөй согуп ийер болор деп сакыл турган чылап, кызынып отурды, ол неге ле куунзебей турды — онын сагыжы бойында эмес болгон. Бу туида сүрекей коркуганына онын кижн будужи чыга берди.

Челкаш десе суунип турды. Онын атыйланып чыарга темигип калган нервазы токунай берди. Онын азу сагалдары суунгенине сарбагдажып, көстөринде от күйгендий суркурап турды. Онын сагыжы омок, тиштерин өткүрө сыгырып, талайдын чыкту кейин бойына терең тынып, эбиреде аяктады, Гавриланн көрүп ийеле, ачык-жарык күлүмзиренди.

Салкын өткүрө согуп, талайды ойгозып ийди, талап кенетийин узук жок чырышталып жатты. Булуттар жука ла жарык боло бергендий, бастыра теңери булуттарла буюкелип калды. Салкын эмди жегиле де болзо, талайдын үстүлө жайым согуп, булуттар кандый да боро, эрикчил санаа сананып тургандын кыймыктанбай турды.

— Je, карындаш, сенин биллинип келер ойин жетти! Кор, сен кандый — бастыра тыныгыды сениг тереңнен чыгара сытып ийген ошкеш, жагыс ла каарда өйктөриг арткан! Эмди ончозы божогой, Эй!..

Je ол Челкаш та айдып турган болзо, Гаврила кижининг үнип угар кууни келди.

— Мен угул жадым — деп, ол араай антты.

— Je, je! Мылды.. Рулыга отур, мен кайыкла иш, сен, байла чылаган болорыг!

Гаврила түргөн турала, отурган жерин Челкашка бөжөдүп берди. Челкаш онын жерине отурар тушта, ол уулдын чырайы жаар көрөлө, онын буттары тырхыри-

жыл, бона таралып баратканын көрүп ийди, уул ого оног ачынычылу болды. Ол онын жардын таптады.

— Же, же, жалтанба! Ондый да болзо, жакшы иштеп алдың. Мен сеге, карындаш, көп сабазын берерим. Жирме бештиг биледиң аларга куунзейдиң бе? а?

— Меге не де керек жок, жаратка да чыгатын бол-

Челкаш комыла жигыла, тукурип ийди, бойынын узун колдорыла кайыкты кийини жаны жазар ырада таштап, эжип баратты.

Талай ойгоно берди. Кичинек толкулар бойынаг калтигдий көбүктү жараш эдиң чыгарып, бирузин бирузине согулыштырын, оок тазун эдиң оодып, кичинек толкуларла ойнол жатты. Көбүк кайылып, шыркырап да тыгып жатты — ончозы эбиреде, музыканын табыжы чылап, чайбызып турды. Карангуй тирү немедиң боло берди.

— Же айтсаң — деп, Челкаш эрмектенди, — сен деревнеге келерниң, эмегенду болорың, жер казарың, аш урендесерниң, үйниң балдар чыгарар, азырал жетпей турар, ажына да терең сойылганча чырмайарың... Же, ол не? Бу сүрекей жакшы ба?

— Кандый да болзың! — деп, Гаврила жалтанып да калтыражып, каруузын берди.

Салкын кажы бир жерлерде булуттарды таркада согууп ийгенде, тегеринниң бир-эки жылдысту чагкыр бөдүктери көрүнилейт. Ойноп жаткан талайга жаркындалып, ол жылдыстар бирде көрүнбей калып, ойто көрүнүп келип, толкулардыг үстүндө секиргилеп турды.

— Оң жаны жазар тут! — деп, Челкаш айтты — Удабас жедип келерис. Будүрип алдыбыс. Сүрекей керектү иш! Көрзөң кандый?.. Бир ле түн — жарым мунды сойыл алдым!

— Жарым мун?! — деп, Гаврила будүмүңи жок чөйө айдала, бойм тургуза да чочуй берди, кемеде жаткан жүктерди будыла ийде салып:—Бу кандый неме болотон?— деп сурады.

— Бу баалу неме. Оны ончозын баазы аайыңча сандар болзо, бир мунга жедер. Же, мен баалатпай жадым.. Макалу ба?

— Ондый ба-а? — деп, Гаврила чөйө айдып сурады. — Мен мынайда табатан болзоом! — деп айдала, улу тышып, тургуза да деревнезини, жокту хозяйствозын, бойынын энезини ле бастыра ыраак, төрөт немелердү ол-

чозын ол эске алынды, оларго болуп ол иштеерге барган, оларго болуп бу түнде ол мынайып шыраллаган. Кадалгак кырдыг эдегинде, сууныг жаказинда, кайыгаштардыг, талдардыг, белелердинг ле жодралардыг аразында турган кичинек журтычагын ол эске алынып, ичи ачып турды... — Эх, керектү болор эди!.. — деп эрикченду ушкүрди.

— Э-э!.. мен бодозом сен тургуза ла темир јолло јанган болзон... Кыстар сени кандый сүреен суур эди!.. Кажызың ла алайың дезег, алар эдинг! Бойыңга тура эдил алар эдинг — је тура эдерге, акча ас болзын...

— Ол чын... тура эдерге јетпес. Бисте агаш баалу.

— Је канайдар? Эки тураңды јазап алар эдинг. Ат бар ба?

— Ат! Ат бар да болзо, је көрмөс сурекей карыган.

— Онойдордо, ат садып аларың. Ја-акшы ат! Уй... Койлор, јузун-јуур куштар... А?

— Айтпа!.. О, худай дезег база? Јыргап јадар эдим!

— Э-эйе, карындаш, јурүм-јадын кем јок болор эди... Мен ондый керектинг тузалузын база билип јадым. Качан да менде бойымныг уйым бар болгон... Адам бистинг журттынг эң артык байларынын бирүзи болгон.

Челкаш кайыкла табынча эжип баратты. Кемениг эки јанына комудап тийип турган толкуларга кеме јайканып, карануй талайла, араай ичкеерлеп барадыры, талай дезе там ла атыланып, ойноп јатты. Эки кичи кемеле сууныг устуне јайканыжып ла санааркап, эбиред аяжктанып, кеки де күзеп санангылап бараттылар. Челкаш Гавриланы деревне керегинде эске алындырып, эмеш көкүде суундирип ле токунадып ийерге куунзеди. Озо баптап ол күлүмзиренип куучындаган, оның кийининде Гаврилага удур айдып ла бойынын узак өйдөг берн чөккөп калган ла ундул салган, эмди јаны ла эске алынып турган крестьянский јадын-јурүмининг суунчилу ырыстары керегинде эске алындырып — табынча бойи јилбиркеп, деревне ле оның керектери керегинде ол уулдаг сурап угар ордына, бойына билдирбес јанынан ол уулга куучындады:

— Крестьянский јадын-јурүмде эң керектү неме — ол јайым, карындаш! Сен бойың бойыңга ээси болуа јадырың. Сенде бойыңныг тураң бар — оның баазы јудек те болзо — ол сениң тураң. Сенде бойыңныг јеринг бар — ол бир де ууш јер болзо — ол сениң јеринг!

Сен бойыңныг жерикде король!.. Сенде бойың бар.. Сени кажы ла кижн кундулу корзин деп,сен некер аргалу болуп жадыг.. Ондый ба? — деп, Челкаш кодуригилу айдып божотты.

Гаврила оны јилбиркеп коруп, бойы база кодуригилу боло берди. Бу куучың одуп турар тушта ол кемле куучындажып отурганын турген ундуп ијди, Челкашты бойынды ок кол уйелердин териле јерге ургулјиге јапшынып калган крестьянин деп бодоп, јаш тужундагызын эске алынарда оныла колбулу болгон, ол јердег ле оны кичесп иштейтенинег качып барган учун буруладып јурген крестьянин деп коруп турды.

— Онызы чын, карындаш! Ах, кандый чын! Је бойыңды корзог, эмди сеге јер јок кандый? Јерди, карындаш, сен энег чикеп, узак ойго ундубазың.

Челкаш санааркай берди.. Оны сурекеј ачындырып ијди деп сезип, кандый бир кижн оны — недег де айнабас кулукти — эмеш ле ачындырып ијгенде, анчадалз бойын коомой коруп турган кижн оны ачындырып ијгенде, ачына беретен чилеп, ол ачына берди.

— Не калырап турун!..—деп, ол казыр адылды, — мен оны ончозын чын ла онјодо санајла айткан деп бойдойын ба... Карманыңды элбеле тут!

— Сен қаткымчылу ок кижн... — деп, Гаврила коркуп, база ла катап айтты. — Мен сен керегинде айттым ба? Сендий улус — кол. Эх, ырызы јок улус ак-јарыкта канча кире кол!.. Тешип јургендер...

бышту состорди оозынан чыгарбай ненинг де,учун туду

— Отур, тюлень, кайыкла эш! — деп, Челкаш арчып, кыскарта адылып айтты.

Олор јерлерин база катап солужып алдылар, Челкаш јуктерди алтап базып, кемениг бажы јар барадала, Гаврилань суу јар антара тесп ијер куунду болды.

Кыска куучын токтоп калды, је эмди Гавриланьг улчупай да отурганынан Челкаш јар дерезнедег эен соккондий болды.. Челкаш азынгызын эске алынып, јурексигенине кемени баштаарын ундуп, талај јар баратты. Кеме амадап баратан јерин таппай калганын толкулар билген чилеп,оны там ла бийиктеде таштап,бойынын јалакай чагкыр одыла кайыктар алдына јалтырттирип, кеме јенил ойноп тургандый болды. Оң бир аылдыг туркунына јурген тешибер јуруминег буткул эне болуп турган азылгы жадын-јурумн Челкаштыг

алдыла турген окуп турды. Ол бойынын бала тужын, бойынын деревнезин, бойынын кызыл чырайлу ла жакшынак боро кесту энезин, кызыл-сары сагалду, кату чырайлу жаан соокту адазын качан ок коруп ийген чилеп, эске алынды; бойынын бойдон тужын, бойынын уйин, узун тулулду, тало, жымжак будумду, суумулду, кара кесту Анфисаны, бойын жараш гвардейский солдат деп база коруп ийгендий болды; онын кийининде чачы буурайып, ишке коркойып калган адазын, жузи чырышталып, жер жаар жабызап калган энезин коруп ийгендий болды; черуден ойто деревнеге келгенин коруп ийгендий болды; адазы бойынын Григорийиле, азу сагалду, жараш будумду тын кучту солдатла бастыра деревнеге оморкол турганын коруп ийгендий болды.. Азийгызын эске алынганы, ол ырыс жоктордын камчызы, откон ойдоги таштарды да тындандырып ийет, бир тушта ичкен коронго бир тамчы мот тамызып ийет...

Торол жеринин ару кейи оны токуналып, эркеледи турган эзини оны сергидип ийди деп Челкаш сестик ол кей бойыла кожо онын энезинин эрке состорни, чын ла крестьянини адазынын тоомжулу куучынын, ундулып калган коп табыштарды, жагы ла эрип келген, жагы ла кыралап салган ла жылдам аштын огжук торкозыла жагы ла буркелди калган торол жердин жулукту коп жараш ыттарын Челкашка жетирип экелгендий бодолды... Онын тамырларыла агып турган канды будурген журумунин ээжизинен оны айрып ла таштал ийерде, ол бойын ургулжиге жагыскан артып калгандый бодонды.

— Эй! бис кайдаар барадырыс? -- деп, Гаврила кенетинин сурады.

Челкаш сертес эделе, чочуган казыр ан чылап, ажыктанды.

— Корзюг, кормос кайда экелген!.. Тургендеде эжип ийзең...

— Санааркал отурганаар ба? -- деп, Гаврила калум-зиренип сурады.

— Чылай бердим...

— Онойдордо, бис эмди бу немелерле туттырбазыбыс па? -- деп, Гаврила сурап, жукти будыла турттурип ийди.

— Жок... Сацааркаба. Эман мыны табыштырмт береле, акча аларым...Э-эйе...

— Беш жус не?

— Оног ас эмес.

- Ол, көп акча! Меге онойдо келпжетен болзо!..
Эх, мен ошол кожондоп ойноор эдим!..

— Крестьякство айыңча ба?

- Онойго до өскө эмес! Эмди де болзо..

Гаврилла сапа-сагыжының канатына отурала, учуп бараткандый болды. Челкаш десе унчыкпады. Оның азу сатгалдары салактэй берди, оң ташында мыкыны толкудан улуштелип калган, көстөри өткөйоло, суржуржы жылыз берди. Оның кирлу чамчазынын журылганына да көрүнип турган кату будуми, бойун жабыс көрүп тургандый жымжай берди.

Челкаш кемени кезем буруйла, суудагы соксойып көрүнип турган кандый да кара неме жаар ууландырды.

Теңери база ла катап булуттарла буркеле берди, жылу, соок жаңмыр толкулардын устуне тужуп, сууичилу табыштанып турды.

— Токто! Араай! — деп, Челкаш жакарды:

Кеме барканын¹ кырына тумчугыла сузуп алды.

- Уйуктап калгандар ба, көрмөстөр? — деп, Челкаш арбанды, борттог салактап келген кандый да армакчыдан тегекле тартып: — трап бер!.. Жаңмыр жаап жат, эрте де келбес! Эй, уулдар!.. Эи!.. — деп кыйгырды.

— Селкаш па бу? — деп, өрбөргинен эркеледе кимиренген угулды.

— Же, трапты бери тужур!

— Калимера, Селкаш!

— Трапты бери тужур, ышту эрлик! — деп, Челкаш чугулданып кыйгырып турды.

— О, бүгүн чугулчы келген... Элоу!

— Орү чык, Гаврилла! — деп, Челкаш көкөрине айтты.

Бир минутта олар устунде болдылар, ондо кара чырайлу жаан сагалду уч кижил бойы бойторыла кандый да саң-башка тылырууш тилле калыражып, Челкаштын кемези жаар көргүлөп турдылар. Төртүнчи кижил, узун кийимду эмтир, ол Челкашка базып келеле, унчукпай, колының тудун эзендешти, оның кийининде Гавриланы серемжилу аяктады.

— Эртең тура акча белең болзың — деп, Челкаш кыскарга айтты. — Же эмди мен уйуктаарга барарым, Гаврилла баралы! Ажанар күүнүңг келет пе?

¹ Бирокка — кош тартып турган палубазы жон агаш кереп.

— Уйуктайган да болзом... — деп, Гаврила айтты, беш минуттың бажында ол козурыктап жатты. Челкаш десе, оныла коштой отурала, кемнинг де өдүгүн будына кемип, сананып, туура тукурин, тиштери өткүрө карыксынып сыгырып отурды. Онын кийининде колдорун жастанала, азу сагалдарын сарбагдадып, Гаврилага коштой жадып алды.

Ойноп турган сууда барка араай жайканып турды, кайда да агаш комудан тургандый чыкыраганы угулат, аңгымыр палубага араай тамырап турды, толкулар бортко келип шабыланып тийет... Ончозы эрикчил болгон, уулы ырысгу болорына бүтпей турган эне кабайды жайкап, кожондогондой угулып турган...

Челкаш, тиштерин ырсайтып, бажын көдүрөтө, эбиреде аыктанды, нени де шымыранала, ойто жада берди... Буттарын суй тебинин ийерде, ол жаз кайчыга туней болды.

III.

Челкаш ончозынан өзө ойгонды, чочуган эйнесу эбиреде аыктанды, тургуза да токунай берди, уйуктап жаткан Гаврила жаар көрди. Ол тату козурыктап, балдардыг чырайы ошкоч, күнгө күйүп калган сукадык чырайыда уйку аразында неге де күлүмзиренип жаткан. Челкаш улу тынып ийеле, тапчы армакчы тепкишти өрө чыкты. Керентинг кош салатап кыбынын тежигинег теңгерининг бир кичинек корголжундой бөлүгү корунип турды. Жарык болгон, күски күн эрикчил, боромтык көрүнип турган.

Челкаш эки частын бажында ойто келген. Чырайы онынг кызыл, азу сагалдарын седекедин, сан өрө толгоп салган. Ол узун бек сапогтор, куртка да тере штан кийип аларда, аңгы кижиге туней көрүнип турган. Онынг кийген кийими ончозы элеп те калган болзо, же бек болгон, ол кийим ого сүрекей жарал, онынг сөөк-тайагын жаан эдип, онынг каткак будүмин бөктөл, оны жуучыл будүмдү эдип турган.

— Эй, бозу, тур!.. — деп, Гавриланы будыла ийдип ийген.

Гаврила тура жүгүрөтө, уйку аразында Челкашты ганып болбой, тумантып калган көстөриле оны кезе көрүп отурды. Челкаш каткырды.

— Көрзөн сен кандый!.. — деп, Гаврила кулүмзиренини айтты. — Бий боло бердинг, а!

— Бисте ол турген болотон! Же сен коркунчак ок эмтириң! Кече тунде олорго канча катап сизанган эдинг?

— Сен бойың да бодозон, мен мындый керекке баштапкы ла катап журуп жадым! Бастыра жүрумнигде тыныңды да жоголтып койорунг ине!

Же, база катап барар эдинг бе? а?

— База ба?.. Же оны сеге канайда айдар? Оноң кандый туза болор?.. Оңы билер керек!

— Же, эки суунчилу чаазын учун барар бедниң?

Эки јус салковой болзо ба? Кем јок... Ол келижер...

— Токто! Тыныңды жоголтсонг кайдарың?..

— Же, айса болзо... тынду артарым! — деп, Гаврила кулүмзиренди.

— Тынду артаң -- бойыңды бастыра жүрумниге кижэди эдинг аларың.

Челкаш суунчилу каткырады.

— Же кем јок! Кокур токтозың. Јарат јаар баралык...

Олор ойто ло кемеде отурдылар. Челкаш рульда Гаврила кайыктарла эжиң барадыры. Будуттарла бир тунгей буркелип калган боромтык тенгери олордың үстунде туру, боромтык талай кемеле ойноп, јарык өңдү ле тусту сууны чачылтып турган толкуларга кемени табышту таштап турат. Кемениң ичкеери алдында кумақта јарат саргарып көрүнөт, кийин јанында дезе толкуларла јара казылып, ак көбүккө јаранып калган талай там ла ырап баратты. Ондо ок ыраакта көп керептер көрүнөт, сол јанында — көп ағаштардың мачталар ла городтың ак туралары көрүңгилейт. Оноң бері талай јаар тунгак кулурууш табыш урулык, толкуның шуулаган табыжына кожулала, јакшынак музыкадый угулат... Олордың бирузин бирузинег ырадып турган тумандый кубал ончо немелерге буркелип калган.

— Эх, эгирде макалу калаптанатан эмтир! — деп айдып, Челкаш бажыла талай јаар кекиди.

— Јоткон ба? — деп, Гаврила сурады, толкуларды кайык ла кийин јаны јаар тың таштап баратты. Талайдың үстүле салкын чачылта согуп турган сууга Гаврила бажынан ала будына јетире өдө берди.

— Эйе? — деп, Челкаш айтты.

Гаврила Челкаш јаар ченеп көрди...

— Је, сеге канча кире берди? — деп, Челкаш куучынды баштабаска турарда, Гаврила сурады.

— Бу! — деп, Челкаш карманынан нени де чыгара-ла, Гаврила жаар сунды.

Гаврила чокур чаазындарды көрүп ийди, онын көстөрине ончозы жарык, суунчилу боло берди.

— Эх!.. Мен десе сени төгүп айткан болор деп санаг-гайт!.. — деп, Челкаш.

— Беш жүс төртөн!

— М-макалу!.. — деп, карман жаар ойто сугуп жаткан беш жүс төртөндү ачап көстөриле ээчиде көрүп, Гаврила шымыранды, — э-эх-ма!.. Менде ол кире акча болотом болзо кайдар! — деп, базынчыкту ушкуруп ийди.

— Бис эку аракыдайлык ла, уулчак! — деп, Челкаш көдүрнгилу кыйгырды. — Эх, кылынарыс... Сеге бербес болор деп бодобо, карындаш... Төртөндү бөлүп берерим! э? Бу сеге болор бо? Алар болзог, эмди де берейин.

— Сеге ачу эмес болзо, канайдар? Мен аларым!

Сакыганына көксү ооруп турган Гаврила бастыра бойы тыркыражып турды.

— Ах сен, көрмөстүң наадайы! Ал! Баш болзын, карындаш, ал! Сени сүрекей сурап турум, ал! Мындый коп акчаны кайдаар эдеринг билбейдим! Ме, ал!..

Челкаш Гаврилага бир канча чаазындар берди. Гаврила тыркыражып турган колдорыла олорды алып алды, кайыкты таштап ийеле, көстөрүн ачалтанып көрүп, кандай да өртөп турган исе ичкен чилеп, кейди бойына шуулада тартынып, акчаны кайдаар да, колтугынын алды жаар жажырып турды. Челкаш электеп, кулумзиренип, оны ажыктал отурды. Гаврила десе кайыкты катапты алала, веден де чочуп турган чылап, мендеп, жүрексип, көстөрүн төмөн көрүп, эжиб баратты. Онын ийиндери ле кулактары серпий тартылып турдылар.

— Сен ачап эмитринг!.. Жарабас... Је канайдар?.. Крестьянин... — деп, Челкаш сананып айтты.

— Акчалу ла болзог нени де эдеринг!.. — деп, Гаврила сүрекей көдүрнгилу, тыг айтты. Ол мендеп, бойынын шуултезине жаба једип ле сөстөрдү маг бажынан тудул турган чылап, узуктепте айдып, деревнеде акчалу ла акчазы јок јүрум керегинде куучыидады. Кундуу, ончозы јеткил, јыргал!..

Челкаш оны ажарулу угуп, чырайын соодып, нени де

сананып турган чылап, косторин сыккыта көрдү. Кезик ойлордо ол жарадып, кулумзиренип турды.

— Жедип келдибис! — деп, Гавриланын куузынын токтодып ийди.

Толку кемени ийдип барала, кумакка элгү туртуруп ийди.

— Же, карындаш, эмди божоды. Кемели агыза бербезин деп, ырада чыгара тартып салар керек. Оны аларга келгилеер. Бис эку десе — эзен болзың!.. Мынаг ары городко жетире сегис чакчарым. Сен ойто город жаар барарың ба? а?

Челкаштын жузюнде жакшы сумету кулумзирениш жарып турган, ол бойына да сурекей жакшы, Гаврилага да качан да сакибаган кылык кылынарга туру деп, бастыра будуминен билдиртип турган. Колын карманына сугала, ондо чаазындарды шылыратты.

— Жок... мен... барбазым... мен... — деп, тынарсып да неге де карылып, Гаврила айтты.

Челкаш оны ажыктап көрдү.

— Сени не курултып туру? — деп, Челкаш сурады.

— Тегине де... — дееде, Гавриланын чырайы кезикте кызарып, кезикте борорып, болы жагыс жерге таптаным, Челкашка чурап барарга ба эмезе өскө до куунзегенин будурерге бе куч балордо, ого чыдажып болбой турган болгодый.

Ол уулдун ононын тыг атылланып турганын Челкаш көрүп, сурекей кайкады. Ол канайда божогой эмеш деп, элжыды.

Гаврила кандый да саг башка, сыктап тургандый кыкыла каткырып ийди. Бажын саг төмөн бөккөйтүп алды, онын чырайы кайанып кубулганын Челкаш көрбөдү. жук де кулактары көрүнөт, кезикте кызарып, кезикте кутарып турат.

— Же, көрмөс алзын сени! — Челкаш колун жагып ийди. — Сен мени суутең бе, кандый? Кыс кижжи чилеп турар!.. Эмезе менле айрылыжарга сагыжын жаманданып туру ба? Эй, умчы бозу! Айт, сен не? Эмезе мен жүре берерим!..

— Барадырың ба!? — деп, Гаврила өгкун кышырып ийди.

Кумакту да ээн жарат онын кыйгызынаг торгулана бергенди болды. Челкаш база чочуй берди. Гаврила турган жеринен кенетийин тура жүгүрөтө, Челкаштын

буттарына чурап барды, оларды кучактанып, бойы жаар тартты. Челкаш таралып кумактын үстүнө уур отура тужеле, тиштерин кыярадып, жудуруктанып алган узун колыла кезем талайып келди. Же согорго жеткелекте, Гаврила оны токтодып, бойынын уялып да сурап турган үңкүлө мынайда айтты:

— Көбөркий!.. Сен ол акчаны меге бер! Кудайдын учун бер! Ол сеге не керек?.. Жаңыс ла тунге ине, жүк ле жаңыс тунге... Меге десе — жылдар керек... Меге бер — сенин учун мургуп жүрерим! Ургүлжиге — уч церкведе — тының учун!.. Сен ол акчаны салкынга учурарың... Мен десе — жерге тузаланарым! Эх, меге оны бер! Сеге ол не керек? Сеге ол баалуу ба? Бирле тун — сен бай боллорың! — Же, жакшы керек этсең! Сен ижемчизи жок кижинен... Сенин жолың туйук... Мен бодозом — ох! Оны меге бер!

Челкаш коркуп, кумакта сүрекей кайкап ла чугулданып отурды, кийини жаар кедейеле, кумакка тайанып алды, оның тизезине сүзүп алала шымыранып, тыныжы буулып, мургуп отурган уулды көрүп, көстөрүн коркушту тозурайтып алды. Оның кийининде ол уулды ийде салаала, бойы туруп чыкты, колын карманына сугала, оноң чаазындарды суурып, Гаврилага таштап берди.

— Ме! Тыгың... — деп, Челкаш бу ачап кулга ачынганына ла жамал көргөнине калтырап, кийгырып ийди. Акчаны таштап береле, бойың герой деп бододы.

— Мен сеге көп берерге санангам. Кече мен килемкей боло бергем, деревенни эске алынгам... Бу уулга болужып ийзе кайдар деп санангам. Сени сураар болор деп сакугам. — Жок. Сен десе... эх, эски кийис! Тербезен!.. Акча учун кижини бойың онойып кийнаар ба? Эдиренкей! Ачап көрмөстөр!.. Бойың ундуп салар... Беш акча учун бойыңарды садып жадыгар!..

— Көбөркий!.. Христос сени корузын! Эмди бу менде не?.. Мен эмди... бай!.. — деп, Гаврила сунгенине кызып, тырлажып, акчаны койынына сугуп турды. — Эх, көбөркий!.. Ургүлжиге ундубазым!.. Качан да!.. Сенин учун мургузин деп, үйиме, балдарыма айдарым!

Челкаш оның сунгөн жайнузын угуп, ачабына чыдашпай жылтырап, өскөлөнө берген чырайын көрүп, мен уурчы, аракыны, бастыра төрөөндөримнен ончозынан айрылып калгам, же мындай бойың билимбей калгадың ачап ла жаман сагышту качан да болбозым деп санан-

ды. Качан да мындый болбос!.. Бу шуулте ле эзеду онын бойынын жайым болгону бойына жеткил билдиртип, талайдын ээн жарадында Гавриланын жанына оны токто- дып турды.

— Мени ырысту эдип ийдин! — деп, Гаврила кыйгырып, Челкаштын колын тудуп, бойынын жүзүнө түр- турди.

Челкаш унчукпай, тиштерин бору чилеп ырсайтып турды. Гаврила оной ары жайнап айдат:

— Же мен нени санангам? Бис бейни келедеристе... Мен санандым... оны кайыкла... сени... жыга соголо... акчазын айрып алар, бойын — талай жаар... сени чи... таштап ийер... а? Оны кем жоксынар? Таап та алза, кем, канайда өлтүргөн деп, оспоктобос то. Ол ондый ла керекту кижин эмес, онын керегинде табыш көдүрбес!.. Жердин үстүнө кереги жок кижин! Онын учун кем де ту- руп чыкпас! — деп, мен санангам.

— Акчаны бери бер!.. — деп, Челкаш кыйгырып ийе- ле, Гавриланын бакпырынап тутты...

Гаврила бир-эки катап чиренди. — Челкаштын бир колы Гаврилага жылан чылап оромо берди... Чамча ты- дырап жыртылды. — Гаврила кумактын үстүндө, сагыжы жок, көстөрүн тозурантып алган, сабарларыла кейди кармай тудуп, буттарыла тепкиленип жатты. Челкаш тус, каткак, казыр ан чылап, калжурып, тиштерин ырсайтып, шоодылганду өткүн каткыла каткырды, чугулданганына онын азу сагалдары толук ошкош суури жүзүндө сар- балдажып турды. Качан да оны онойып тыг оорыда сокпогон, качан да ол мынайып коркушту жаман ачын- баган.

— Же, сен ырысту ба? — деп, каткырып, Гавриладан сурады, ол уулдан туура бурулала, город жаар ууланып базыл ийди. Ол беш алтам баскалакта, Гаврила, кичке чилеп, бүктөлсө, туруп чыгала, кейге узада талайып, Челкашты кийининен ары болчок ташла соголо. — Рраз! — деп, сүрекей ачынып кыйгырып ийди.

Челкаш колдорула бажын жаба тудуп, ичкеери тарал- жыды, Гаврила жаар бурулала, кумактын үстүнө көңкөрө жыгылды. Гаврила оны көрөлө, тым боло берди. Челкаш буттарын кыймыктатты, бажын көдурерге сананды, стру- на чылап тыркырап, чойиле берди. Гаврила качып, тас кара булуттар буркеп салган, карачкы чөл жаар жүгүрди. Талайдын толкулары шылырап, кумакка жайылып келе-

де, ого кожулып, ойто жайылып турат. Көбүк шыркырайт, суу өрө кейге буркурап чачылып турат.

Жагмыр жаады. Озо баштап эмештен, онын кийининде түргөн тыгын, тежериден чичкечек чоройлоп агып туруп болды. Учуктый чичке суулар өдүжип, өрүлип — ыраак жалагды да ыраак талайды бөктөп ийди. Гаврила онын ары жаны жаар көрүнбей калды. Жагмырдан да талайдыг жанында хумакта жактан узун кижиден өскө бир де неме узак ыйгө көрүнбеди. Жагмырдын ортозынан Гаврила ойто жүгүрүп келеткени көрүндү, ол куш чылап учуп келди, Челкашка жеде жүгүрүп келсе, онын алдына келип түжеле, оны ары-бери тоголодоп турды. Онын колы жыту кызыл канга уймала берди... Ол серт эдип тескеерлеп, сагыжы чыгып, чырайы чыга берди.

— Карындаш, турзаң! — деп, жагмырдыг табыжына Челкаштын кулагына шымыранды.

Челкаш билинип келеле, Гавриланы ийде салып, тунгак үниде айтты:

— Ары жүр!..

— Карындаш! Жаманымды ташта!.. шилемирди мени... — деп, Гаврила тыркыражып шымыранып, Челкаштын колын окшоп турат.

— Ары жүр... Бар...—деп, Челкаш тамагы тунуп айдаг.

— Меник килннчегимди тынымнан айры!.. Карындаш! Жаманымды ташта!..

— Ары... Жүр сен!.. Эрликке бар! — деп, Челкаш кейнети кыйгырып ийете, кумактын үстүнө отуруп алды. Онын чырайы соок, кугарып калган, көстөри тумантып, сүрекей уйуктаарга турган чылап, жумулып турды. — Сеге база не керек? Бойыннын керегинди эдип салган... Эмди мынан бар! Ары жүр! — деп айдала, ачынып-жородоп санааркап турган Гавриланы будыла теберге сананала, болуп албады, Гаврила оны ийиндеринег кучактай тудуп жөмбөгөн болзо, ол ойто жыгыла берер эди. Челкаштын жүзи эмди Гавриланын жүзине теңдежип калган болды. Экилезинин чырайы кугарып да коркуштанып калган.

— Тьфу! — деп, Челкаш бойыннын ишчизинин тозурайта көрүп турган көстөрине тукуруп ийди.

Онызы учукпай жеңиле көстөрүн арчып алала, шымыранып айтты:

— Нени ле эдейин дезен эт... Бир де сөс айтпазым. Кудай учун жаманымды ташта!

— Шилемир!.. Кылынып та билбедиг!.. — деп, Челкаш жаман көрүп, кыйгырып ийди, чамчазын жырта тартты, каа-жаада, тиштерин кыжырадып, бойынын бажын таңды.—Акчаны алдың ба? — деп, тиштерин өткүрө айдып сурады.

— Мен оны албадым, карындаш! Ол меге керек жок!.. оноң түбек болор!..

Челкаш колын карманына сугала, коп акча чыгарып келди, жүс салковойдын бир чаазынын ойто карманына салды, артканын ончозын Гаврила жаар таштап берди.

— Алала, ары жүр!

— Албазым, карындаш!.. Алып болбозым! Жаманымды ташта!

— Ал дийдим!.. — деп, Челкаш көстөрүн коркушту эдил тозурайтып, кыйгырып айтты.

— Же калак!.. Ондой болзо алайын... — деп Гаврила, коркуп, араай айдып, Челкаштын будына бажырып, уруп турган жаашка өдүп калган улуш кумактын үстүнө отура тушти.

— Тогуң, аларың, шилемир! — деп, Челкаш айдала, онын чачтарынан тудуп, өрө көдүреле, акчаны онын жүзүнө туртуруп ийди.

— Ал! ал! Тегин иштеген эмезин! Ал, коркуба! Кижини арай ла өлтүрбедим деп уялба! Мендй улус учун кем де некебес. Билзе, карын быян болзын деп айдар. Ме, ал!

Челкаштын каткырыл турганын көрблө, Гаврилага жеңил боло берди. Акчаны колына бек тудуп алды.

— Карындаш! Жаманымды таштаарың ба? Жок по? о? — деп, ыйламзырап сурады.

— Көөркий!..—деп, Челкаш өрө туруп чыгала, тарап-жыл айтты. — Нениң учун? Нениң де учун эмес! Бүгүн сен менн, эртең мен сенн...

— Эх, карындаш, карындаш! — деп, Гаврила бажын жайкап, карыксынып, улу тынып айтты.

Челкаш онын жанында саң башка күлүмзиренип турды. Талай тунгак табыштанат, толкулар атыйланып ла чугулданып жаратка согулат.

Жаңгыр, көйөктөн суу уруп турган чылап, уруп турды. Талай тунгак табыштанат, толкулар атыйланып ла чугулданып жаратка согулат.

Эки кижн унчукпай барды

— Же, эзен болзын! — деп, Челкаш ары барадала, каткырынып, шоодып айтты.

Ол таралжып, буттары тырлажып, бажын таппай кал-баска турган чылап, оны саң башка эдил тудуп алып барды.

— Жаманымды ташта, карындаш!..—деп, Гаврила ба-за карап суралды.

— Кем жок! — деп, ары басып барадала, Челкаш соок айтты.

Ол таралжып, сол колыла бажын тудуп, оң колыла борорып калган азу сагалын араай серпий тартып, басып баратты.

Булуттардан учы-кыйузы жок ло чичке суулар болуп там ла тыг уруп, өткүрө не де көрүнбес, болот ошкош оңду туманла чолди туй тудуп турган жаңмырдын орто-зы жаар Челкаш көрүнбей калганча Гаврила оныг кийи-никег көрүп турды.

Онын кийининде Гаврила улуш картузын уштуйла, крестенип ийди, ууштанып алган акчазы жаар көрди, жай-ым, улу тынып ийди, акчаны койынына сукты, Челкаш-тыг барган жери жаар барбай, база бир жаны жаар жүре берди.

Талай табыштанып, жаан, уур толкуларды жараттагы кумакка чыгара согуп, озорды буркурада ла көбуктелте чачылтып жатты. Жаңмыр сууны ла жерди омок кезе согуп тургандый... Салкын куулеп турат... Эбиреде оңчозы улужып, огурыжып ла кулурежил турган чылап, табышта-нып гурды... Жаңмыр өткүрө талай да, тегери де көрүн-бейт.

Жаан удабай жаңмыр, толкулардын чачылган суузы Челкаштын жаткан жериндеги кызыл темдекти, жараттыг жанындагы кумакта Челкаштын ла жинт уулдын изин жо-голтып койды... Талайдын ээн жарадында эки кижининг ортозында болгон кичинек жаман немени айдып берге-дий бир де неме артады.

Тус казып турган жерде

Карындаш, сен туска бар! Оңдо ишти качан да болзо табарың. Качан да болзо табарың... Ол каторжный керек, сурекей жеткерлу керек, оныг учун, оңдо узак ту-руп болбозың. Улус оңоң качып жат... чыдажып болгыла-

байт! Сен бир күн тачканы тартып кор. Бир тачка учун јети акчадан бергилейт, бир күнге кем јок, једер болор.

Мыны меге айдып берген балыкчы, туура тукурп ийеле, ыраак чанкыр талай јаар көрүп, кандый да кунукчыл кожонды куун јоктонг кимиренип отурды. Мен оныта кожо саламла јаап койгон кичинек тураныг стезинниг көлөткөзинде отургам; ол кеден шалмарын јамачылап, эстеп, улуска иш јердинг устунде ас болгону ла иш таап алар арга бедиреп, кижн канча кире јобол турганы керегинде эрикчил, јүзүн-јуур куучындарды тиштери өткүре сыксыйта айдып отурды.

— Чыдажыл болбозон... амырап аларга бери кет... Куучындап береринг... мынаг ыраак эмес, беш ле чакырым... Эйе... Барып көрзөн!

Мен оныла эзендежип, айдып бергени учун быйан болзын деп айдала, јаратты коштой «туска» бардым. Август айда эртен тура изу болгон, тенери ару, ајас, талай эркеледип тургандый ла ээн, јаратка јуук кумакта кунукчыл јалтырап, јажылзымак толкулар бирүзи бирүзин ээчий јеткилеп келет. Менин ичкеери алдымда, ыраактагы чанкыр изу тозунда, сары јараттын устунде ак немелер көрүнөт, — ол Очаков болгон; кийинимде — талайдыг суузына тын көлөткөлөнип, ак-сары кумақтыг чогунтызына чоңтүп калган курень¹ турды...

Мен куреньде конуп јадала, сагышка сырагај келишпес јүзүн-јуур эрмектерди көп укканымнаг меге кунукчыл болды. Толкулардын јүзүн-јуур табыжы менин санаа-куунимди там ла тындып турды.

Јаан удабады, тус казып турган јер көрүнип келди. Қажы ла занын эки јус кулаштан өдип, уч јер болуп салган, ол болуп салган јерди эбиреде бийик эмес тобрак чоғоло, чичкечек јуукалар казып салган эмтир. Олордын бирүзинде талайдыг суузы толуп калганында, суузы соолып, түбине тушкен тус кыпталып, кумакај-боро, кысқылтым өңдү болуп, күнге мызылдап турды. Экинчизинде тусты чоғо эжип турган, тус эжип турган үй улус, колдорында темир күректү, јалтырап јаткан кара балкашка тизезине јетире бадалгылап турдылар; ол «рапа» деп адалып турган тусту балкаштын јалтыркај кара устуле кирлү-боро кеберлү үй улус кандый да сүрекеј өлү, кыйгы, куучын јок, табынча, чылаазынду кыймыкта-

¹ Курень — үстин саламла јаап койгон кичинек турчак.

нып жургуледи. Учүнчизинен десе тусты чыгара тартып тургандар. Тачкалардыг усти жаар уч жерден буктелип калган ишмекчилер моко, унчукпай ичкеери бараттылар. Тачкалардыг колесолоры, жайнап турган чылап, чыкыра-жып турат, ол табыш улустыг тегери жаар баштанып турган сырттарынаг чыгып, оморды чыладып турган эрикчеен угузуны жаратпай, тегери оро ийип тургандый болды. Тегери десе кижги чыдажып болбос изуни кызыл, жара кадып калган ла кезик жерлерде кызыл-күрең кузур-ду олөң өзүп турган жерге, кости кылбыктырар жалтыр-кай кристаллдарлу оок тустарла буркелген жер жаар ийип турган. Тачкалардыг колесолорынын бир түней табыш-ла чыкыраганынаг бөлүнип, тус чогуп турган кижининг тус тартып турган улуска адытган жоон уни кату ла кезем угулат, тус чогуп турган кижги тусты суйман пирамида эдил чооголо, сууны устуне уруп турарда, тартып турган улус тусты тачкаларданг онын буттары жаар ургулайт. Тус чогуп турган кижги — узун сынду, көмур ошкош тас кара чырайлу, көк чамчалу ла элбек ак шалмарлу эр кижги — бийик чогуп салган тустыг устуне туруп алала, күрекле жагып, досконын устуне тачка тартып турган улуска тыг кыйгырып, башкарып турды:

— Сол жаны жаар ур. Сол жаны жаар ур, желбер эрик!
Ах, сениг сыранагынды сый соксын! Көзүңди ойо кадазын! Кайдаар гуткуп туруң? Кайдаар?! Ах сен, көрмөсттиг тырмагы!..

Оныг кийининде кыжрантып, чамчазынын эдегиле терлеп калган жүзин арчыды, ачурканып, бир де минутка токтобой, жаман сөстөрлө арбанды, чогуп койгон тусты бастыра кучиле күрекле согуп, түзедип турды. Ишмекчилер тачкаларды темиккен аайынча өрө сууртеп, «он жапына! сол жапына!» деген команда аайынча, онойдо ок темиккен аайынча антарып турдылар, белдерин сүрекей чырмайып түзеделе, тачкаларын кийининен сууртеп, араай чыкырап ла сүрекей чылап калган уур алтамдарла теңтирилип базып, койу кара балкашка бадалала, сележдежил турган досколордын устуне база катал тус экелерге баргылайт.

— Түргөн тартыгар, көрмөстөр! — деп, тус чогуп турган кижги омордыг кийининен ары кыйгырат.

Олор онойдо ок унчукпай, базындырып иштегилейт, же омордыг кунукчыл, чылап ла жобоп калган, балкаш ла тер тудуп койгон, тыг кымынып алган эриндерлу жүсте-

ри казырланып ла кыяраптып, тартылыжып турды. Кезикте тачканын колесозы доскодон жастыгала, балкашка бадала берет, озо бараткан тачка жүре бергенде, жийининдегизи онын ордына турат, оларды тартып, чачтары самтарап ла жүстери кирленип калган жылагаш улус, ууры он алты пуд тачканы көдүреле, колесозын ойт досконунг үстуне тургузарга чырмайып турган нөкөрине болушпай, мокоо көргүлөп турат.

Булут жок, изу туман тартылып калган тежериден изу кун жерди там ла тыгыда кызыдып турат, ол жерге изу ажару эдип турганын кыйалта жоктоп бугун ле кандый да болзо оны будундирерге туру деп көрүкөт.

Тууразына туруп алала, мыны ончозын көрүп, ырысты барып ченезе кайдар деп саананы, кемненг де камааны жок будумду болуп алдым, куру тачкаларын сууртеп алып, ишмекчилер араай басып барааткан доского жеде басып келдим.

— Эзендер, карындаштар! Кудай болушсын!— дедим.

Меге мен качан да сакыбаган сан башка каруу бердилер. Баштапкызы, — буурыл чачту, эттү-канду, жедеен, штанын тизесине жетире түрүп, чамчазынын жеги ийиндерине жетире шыманып алган, күлөр будумду, эди-канынын тамырлары көрүнип жүргөн карыган өбөгөн мени де укпады, мен жаар бир де кыймык этпей, жанымла өттү. Экинчизи, — сары чачту, кыйгас боро көстү жинт уул — мен жаар кыйгастанып көрөлө, жүзин меге солжырайтып ийеле, ого үзеери тын айткылап ийди. Учунчизи, — грек болгодый, конгус ошкош кара, быыраш чачту, — меге жуук олуп барадала, онын колдору бош эмес болгон учун, бойынын жудуругун менин тумчугымла эзендештирип болбодым деп, комудал айтты. Онын онойдо айтканы мени де куунзеп айтканына келишпеди. Төртүнчизи каткырышып, тын кыйгырды: «Эзендер, шил көс!» Бойы мени тееп ийерге ченешти.

Мынайда мени уткуганы, мен жастыра былбей турган болзом, культурный обществодо «суубеген уткуш» деп адалып жат, же ондый учурал менле мындый кезем кербелу качан да болбогон. Мен очкамды уштуйла, кармамыма суктым, иштеерге кем жок по деп, тус чогул турган кижиден сураарга, тус чогул турган жер жаар бардым. Тус чогул турган жерге жеткелегимде, ол кижини меге кыйгырды:

— Эй, уул! Сеге не керек? Иштеерге бе?

Мен айдып бердим.

— Сен тачкала иштен билерин бе?

— Тобрак тарткан эдим — деп айдып бердим.

— Тобрак па? Жарабазык! Тобрак — сырагай өскө неме. Мында тобрак тартатан эмес, тус тартып жат. Хутордо чочколорго бар! Же, сен, кикимора, көндүрө ле буттардын усти жаар!

Кикимора — узуи азу сагалду ла тостокторлу көк тумчукту, самтар боро-көк будумду кижги, — бастыра көксиле үшкүреле, тачканы антарып турды. Тус урулып турат. Кикимора адылып ийерде, тус чогул турган кижги удур адылды. Экилезги удур көрүжип күлүмзиреништи, экилезги ок тургуза ла мен жазр көрдилер.

— Же, сеге база не керек? — деп, тус чогул турган кижги сурады.

— Сен, кацапа, белем курсак жириге келген болорун — деп, Кикимора украинский тилле айтты.

Мени ишке алыгар, мен темиге берерим, өскө до улустаг коомой иштебезим — деп, мен тус чогул турган кижинен сурандым.

— Мени ишке алыгар, мен темиге берерим, өскө до улустаг коомой иштебезим — деп, мен тус чогул турган кижиден сурандым.

Буттарын тизезине жетире кирзу бөслө тангып алган, одук жок, чамчачан уул кайдан да чыгып келеле, мен жаар будумчизи жок көрөлө, тиштер өткүрө айтты:

— Же, бар!

Мен онын кийининен ары басып, бирузин бирузинин үстүне салып чогул салган тачкаларга жетире басып барала, бойыма тачка талдап турдым. Ол уул будун тырмап, мени аяктады.

Менин санаама келишкен бир тачканы аларга ла ядирымда, од айтты: — Сен мени алдың? Онын колесозы толгош, көрбөй турун ба? — деп айдала, неме керексиздей турган чылап, туура барып, жерге жада берди.

Мен өскө тачка талдап алала, кожо туска барадырымда, кандый да жарты жок уур неме менин сагыжымды карачкыладып, жаба басып, кожо иштеп турган нөкөр-лөрмөле куучындаштырбай тургандый болды. Чылап калганы олардын чырайларын кубултып та турган болду. эм тургуза жажыту, туйук кыжырантыш олардын чырайларынан жарт көрүнөт. Ончолоры кыйналып ла кыйгас болуп калгандар, олар олардын терелерин кууи-

кайрап жок бртпн турган кунге, тачкалардын колесозынын алдында кыймыктажып турган досколорго буттарын сыйра тырмадала, суулантып журетен жаан балу эдил турган журч кристаллдарга кожулып калган койу, тусту, жаман баларга «рапага» кыйгастанып — эбиреде очоозына кыйгастанып тургандар.

Бу кыйгастаныш бырузи бирүзине кылчайып көргөнинеиг, суузайла ажырмактып калган тамагынан каа-жаа чыгып турган коронду жаман арбыштан көрүнөт. Мен жаар кем де ажару этпеди. Же квадратка кирип барала, крестей салып койгон досколордын устуге өскө тачкаларла кожо өдүп жадала, кийин жанынан будымды согуп ийгенин сестим, кайра көрзөм, бир кижичке ле жузим жаар ачурканып кыйгырып айтты:

— Чончойымды жуунада тарт, узун көрмөс!

Мен чончойымды турген жуунада тартып алала, тачкамды тургузып, ого темир күрекле тус уруп турдым.

Менле коштой турган геркулес-хохол:—Толтыра ур!— деп меге низиреди.

Мен канча ла кире толтыра болзын деп урадым. Бу ок өйдө кийин жанында турган улус алын жанында турган улуска: «Тартып апар!» деп кыйгырыжат. Олор десе колдорына тукурип ле ыкчап, тус толуктый болуп, ойто ло буктелеле, иштеерге жеңил болзын деп болужарга турган чылап, когустерин саиг башка эдил ичкеерледип, тачкаларды тартып апаргылайт.

Мындый эп-сумелерле иштеп турганын темдектеп көрүп алала, мен онойып ок, канча ла кире буктелип бөккөйлө, ичкеери энгейип алдым; тачканы көдүрип ийдим — колесозы өткүн чыкырал, таганак соокторим тызыража берди, сүрөкей чырмайып туткан колдорум тыркырашты... мен, таралжып, бир, эки алтам бастым — мени сол жаны жаар, онын кийининде он жаны жаар жаиды, ичкеери серпиди... тачканын колесозы доскодон жастыга берди, мен жузимле балкашка барып туштим. Тачканын тутказы менин ишкеме согулала, туби өрө болуп андана берди. Менин жыгылганымды уткуп турган кулак тундыргадай кыйгы, сыгырыш, каткы мени койу, жыту балкашка там ла бадалып тургандый, ол балкашта тып-пактанып, бадалып калган тачкамды чыгарып аларга чырмайып турала, көксимди кандый да соок, курч неме кезип тургандый деп бододым.

— Эй, нажы, же болушсан! — деп, ичин жаба тудунып

алала, ары-бери жайканып, талганча каткырып турган хохолды сурадым.

— О, энегинин кулугуру!.. Тю-тю-тю, тенекусу?.. Досконунг устуне чыгар! Каретаны сол жаны жаар буру! Тю!.. Рапа сени соорзын!.. — деп айдала, көзинин жажы акканча ойто ло каткырып, ичин жаба тудунып турды.

— Тоормоштордын устуне бар, көрмөс!.. — деп, менен озо бараткан буурый чачту өбөгөн, колын тыг жагып, мен жаар көрөлө, чугулданып, тачказын тартып апаратты.

Тачка тартып озо бараткан улус жүре бердилер, менин кийин жанымда келеткендери тачканы чыгара тартыл аларга чырмайганымды, менин терлегенимди ле меге жапшырган балкаштын агып турганын килемчи жок көргүлөп турдылар. Кемизинин де болужар кууни жок болды. Тус чогул турган кижинин уни угулды:

— Не токтой бердигер, эрликтер? Ийттер!.. чочколор!.. Көстөн ло ыраза — кун узадар ба? Алмастар!.. көрмөстөр!.. Тартыгар, шилемирлер!..

— Жолдон туура тур! — деп, менин кийинимде турган хохол адылала, тачказынын кырыла менин бажыма арай ла тийдирбей, тачказын ийдип апарды.

Мен жагыскаан арттым, тачканы жук ле арайдаг чыгарып алдым, ондо урган тус төгулип калды, ол бойы балкашка уймалып калган, оны куруга квадраттан кедери чыгарала, бойыма өскө тачка талдап аларга санандым.

— Не болды, карындаш, жыгылдын ба? Алдырбас, озо баштап кандый ла кижиле ондый болуп жат!

Туура аыктанып ийзем, бир жерде чогул салган тустунг ары жанында балкашка салып койгон досконунг устунде алаканын сорып, бир жирме жашту уул отурган. Ол уул колы ажыпа мени жакшынак ла кулүмзиренип турган көстөриле көрүп, бажын мен жаар кекип отуру.

— Кем жок, карындаш! Темижкелек тушта ондый болуп жат. Сенин колыг кайткан? — деп сурадым.

— Бу бир немеге сыйрып алдым, балузын чамыктырып, ойо жип жат, чыгара соорбозонг, ишти таштап ийеринг, сурекей оорыыр! Бар, бар, тартыл апар, ошонг башка, тус чогул турган кижги арбанар!

Мен жүре бердим. Экинчи, учунчи ле тортунчи тачканы жакшы апардым, онын кийининде база эки катал ба-

рып келдим. Меге кем де аяру этпеди, онызы меге сурекей жакшы болды.

— Иш божогон! Ажанар! — деп, кем де кыйгырды.

Ончолоры жеңил тынып ийеле, курсак ичерге баргылады; же бу да учуралда амыраарга кем де суунбеди де, кокубеди де. Бастыразы албан-кучле эдилеп турган аайлу, жамап болгонун ла чугулданганын жажырган кеберлу болды. Иштеерде чылаган соокторин амырадып аларга ла изуден чинези чыккан балтырларына жакшы болзын деп, бир де кнжи сананбай тургандый болды. Менин белим, буттарым ла колдорым ийин тужунаг сурекей сыстап турды, же оскө улуска оны билдирбеске, мен казан жаар омок базып бардым.

Будуми соок босяк обогон жартык жок чамчалу, ондый ок жок, аракызагы билдирип турган чырайлу, жемирилип калган койу кабактарынын алдынаг кызыл, чамыгыл калган соок косториле шоодылганду суркурада коруп, мени: — Акыр, ого тур! — деп токтодоло, — Сенин адыг кем? — деп сурады.

Мен айдып бердим.

— Онойдордо, сеге ондый ат берген адаг тенек кнжи болгон эмтир. Баштапкы кун иштегенде, Максимдерди биз казанга жууктаптайтаныс. Максимдер баштапкы кун бойлоры азыкту иштеп жат. Ондый! Сен Иван болгон болзог, эмезе оскө кем-кем болгон болзог — керек оскө батор эди. Мени Матвей деп адаган — мен курсак ичерим. Максим дезе коруп турзын. Казаннаг кедери бар! — деди.

Мен оны кайкап королө, туура базып, жерге отуруп алдым. Мени мынайда жаман коргонн, жадын-журумимде качап да болбогон, ондый неме мени сырангай алаатыдып ийди. Азыйда ла оног до озо мен бир он катап артельге киргем, мени ондо жаантайын нак жоккор деп бодогылайтан. Эмди сырангай саг башка, кайкамчылу боло берди, менин жадын-журумим уур ла куч те болзо. мен сурекей терен сонуркап турдым. Мени сурекей жибиркеткен жарты бидирбес керектинг шылтагын таап алар аргазын бедиреер деп мен санандым, курсак ичип отурган улусты аяктап, тыш будумимле токуналу коруп, иштинг башталарын сакып отурдым... Ненинг учун мени мынайда коруп турганын билеп алар керек.

Же эмди олор ажанып алдылар, казаннаг ырада тар-

кап, таңкылап турулар. Геркулес-хохол ло буттары тагылу уул менин жаныма келгилейле, менин жаныма досконунг устуне жергелей тургузып койгон тачкаларды боктой отуруп алдылар.

— Же не болды, карындаш? — деп, хохол сурады. — Таңкылаар куунинг бар ба?

— Таңкылайдым! — дедим.

— Сенде бойыгнын таңкын жок по? — деп, сурады.

— Бар болзо, мен сурабас эдим.

— Ол чын! Ме, таңкыла — меге бойынын кангазын берди. — Сен не, тус тартарын ба? — деди.

— Эйе, кучим жеткенче иштеерим.

— Сен кажы жердин?

Мен айдып бердим.

— Эге! Ол ыраак жер бе?

— Уч муң чакырым.

— Ого! Сурекей ыраак. Сен бого не келдин?

— Сен чилеп ок келдим.

— Ага! Онойдордо сени база уурданган учун бойыгнын деревнегненг суруп ийген бе?

— Канайып? — деп, жастыра айтканымды сезип ийеле, сурадым.

— Уурданган учун мени деревнедег суруп ийген, онынг учун келгем, сен десе мен чилеп ок келгем деп айттың... — Бойыныг айтканын макалузынып, ол каткырып ийди.

Онынг иокори унчукпай, ого косториле имдеп, сумеленип, кулумзиренип отурды.

— Акыр... — деп, мен баштадым.

— Чоллоо ой жок, карындаш! — иштеер керек. Баралык, менин кийиниме, менин тачкама тур, менин тачкам жакшы, будумчилу тачка. Баралы!

Бис бардыбыс. Мен онынг тачказын аларга санандым, ол бачымдап айтты:

— Акыр, мен бойым апарадым. Бойыгдынын меге бер, менининг онынг ичине салып алалык, ол жыгылазын, эмеш амырап алзын.

Онцый килемжи меге серемжилу корунди, оныла коштой базып барадала, онынг колесозы оро болуп жаткан тачказын ажыктап, меге кандый бир шоктойтон керек эдип салган болбозын деп санандым, кенетийин ончолоры меге ажару эдип, ненинг де учун жажытту, жажырып

билбей тургандарын биллип ийдим; мен јаар уулап, улам сайын имдегилеп, баштарыла кекип, серемјилу шымыраныжыл тургандарынан оскө нени де көрбөдүм. Сергек аяктанар керек деп билеле, керектиги башталганынан көрбө, кандый да аңылу керек болотон эмтир деп, нени де сакып турум.

— Једип келдибис! — деп айдала, хохол бойынын тачказын түжүрүн алды, оны меге тургузып береле; — Тусты ур, карындаш! — деди.

Мен эбиреде көрдүм... Ончолоры чырмайып иштегилеп турулар, мен база тусты уруп турдым. Курскле таштап турган тустыг шылыртынан оскө бир де табыш угулбайт, мындай болгону көгусти уур базып турат. Меге мынан торт ло барар керек деп, санандым.

— Је, тут! Не, уйуктап турун ба? Тартып апар! — деп, көк јусту Матвей кыйгырып, башкарып турды.

Мен тачканын тутказынан тудала, оны чырмайып көдуреле, ичкеери ийттим... Алаканым сурекей тыг ачып берерде, саг башка үнле кыйгырып ийеле, тачканы таштап, колымды бойым јаар серпий тарттым. Оору оног эки катап артык тыгый берди: тачканын тутказы јаара кыстаган терелерди эки колымнын алакадарынан сойо тартып ийдим. Ачынганыма ла ооруга тиштеримди кыжырадып, тачканын туткаларын көрдүм, олардын келтегейлерин малтала јаара чабала, такпайлар тиргеп салган эмтир. Оны сурекей билдирбес ле сурекей сананып эткен. Качан мен тутканы тыг кабыра тудуп ийзем, такпайлар туура чарчай берер, агаш кыпчылала, алаканын терезин кыстап ийер эдип јазаган эмтир. Чын ла ондый боло берди. Бажымды көдуреле, эбиреде аяктадым. Кыйгы, каткы ла сыгырыш кажы ла јанынан меге угулып келет, кайдаар ла көрзөм, ачурканган ла макатып турган улустыг чырайлары көрунет. Тус чогул турган јердег ондо иштеп турган кижиинг јаман сөстөрлө адылганы угулат, је ого кем де ажару этпейт, — ончолоры мен јаар көргүлейт. Мен моко ло шуulte јок эбиреде көрүп, менин ачынганым, өчм аларга кууизегеним ле ол улусты көрөр кууним јок болгону көксимде там ла тыгыда кайнап турган. Олор десе јуулыжып алала, мени шоодып, айткылап турдылар. Мен оларды айткылап ла уялтар кууним сурекей болды.

— Шилемрлер! — деп айдып, јудуругымды олор

жаар уулап, мени озор жаман айдып адылган чылап ок, адылып, озорго удур бардым.

Озор кенетийин чочуп ла алаатып турган чылап, кайра тескерледилер. Жагыс ла геркулес-хохол ло кок јусту Матвей турган јерине арткалап, чамчазынын јегин шымангылап турды.

— Је, кел, кел!.. Је келзен, је!.. — деп, хохол араай, суунип кимиренип, кѳстѳрин менен божотпой, кѳрѳп туру.

— Онын тохлопун бер, Гаврила! — деп, Матвей оны сумелеп туру.

— Слер мени не керегинде ачылдырдыгар?! Мен слерге нени эттим?! Ненин учун?! Мен слердий ок кижн эмезим бе?! — деп, кыйгырдым. Онон артык, кандый да ачычылу, бир де шуулте јок, ачурканып, сан башка сѳстѳрлѳ кыйгырып, сагыш јок калжуурып, бастыра бойым калтыражып турдым, база кандый бир јазап сананып алган кылыгын меге кылынып ийбезиндер деп, ол ок ѳйдѳ кезе кѳрѳп, серенип турдым.

Је тенексу будуштери мен жаар азыйдагы чылап, керекснбей кѳргѳлеп турган эмес, бу ачычылу кокур учун менин алдыма бурулу болгонун биленип турганы кезиктеринин чырайларынан эмеш билдиртип турды.

— Је ненин учун? Ненин учун?! — деп озордон сурадым.

Озор моко кѳрѳп, унчукпай турдылар. Хохол чаазынга тангы ороп, бойынын буттары жаар кѳрѳт. Матвей кенетийин ончо улустын кийининде болуп калды; ѳскѳлѳри соок кѳрѳп, тырмангылап, бир де сѳс айтпай, бойларынын тачкалары жаар барарга санандылар. Тус чогул турган кижн жуулган улуска тын кыйгырып, јудуругыла коркудып келетти. Бу ончо керек сѳрекей турген болгон, бистен јирме алтам кире јерде кѳрекле тус эжил турган уй улус менин кыйгымды угала, базып келерде, уулдар бойларынын тачкалары жаар барарга турган тужы болгон. Мени тегин јерге ачындырганына ла ѳчимди албаганыма кородоп, жагыска арттым. Ачынганымды ла ооруумды ол там тыгытты. Мен бойымнын сурактарыма каруу угарга ла ѳчимди аларга санангам. Мен озорго кыйгырдым:

— Акыраар, карындаштар!

Озор мен жаар соок кѳргѳлеп, тура туштилер.

— Меге айтсагар, слер мени ненин учун кыйнадыгар?

Слерде бир эмеш уйат бар болор учурлу эмес пе!

Олор унчукпадылар, мынайда унчукпаганы олордын учун меге каруузын берет ошкош. Мен эмеш токунап алала, олорго айттым. Мен олордуй ок кижн, мен, олор чылап ок, курсак јирге куунзейдим, онын учун мен, олор чылап ок, иштеер учурлу, мен олорго бойымнын јадын-јурумим аайынча торбон кижн деп келгем, олорды мен бойымнан јабыс эмес, коомой эмес деп бодогом...

— Бис ончобыс туней — бойы бойыбыстын јурумисти билижер учурлу, бирубис бирубиске болужар керек — деп, мен олорго айттым.

Олор менин јаныма јуулыжып келеле, эбиреде туруп, мен јаар чике корбой, менин куучынымды лаптап угуп турдылар. Менин айткан состорим олордын сагыжына сурекей томулып турганын билеле, мен кокуй бердим. Эбиреде ајактайла, мен ого онон артык буттим. Сурекей суунгениме чогул салган тустын устуне јадала, ыйладым. Ыйлай да берерин!..

Бажымды кодуреле корзбм, эбиреде кем де јок болгон. Иштеп божол калган, тус тартып турган улус бешалты кижиден болунеле, тус чогул турган јердин јанында, ажып бараткан куннин чогына јаркындалып турган тустын кыскалым онине журукталып, јаан, кирлу, чылап калган отургылары. Тымж болгон. Талайдаг серуун эзин согул турды. Тенериле кичинек ак булут јургеери јылып турды, откуре корунип турар јука ыш онон узулеле, тенеринин чанкыр ониле јайылып, јоголо берет. Ол сурекей карыксынганду болгон.

Мен туруп алдым, балыкчылардын јапажы јаар барарга, улусла эзендежип алайын деп сананып алып, тус чогул турган јерге бардым. Хохол, Матвей, тус чогул турган кижн ле этту-канду, јаанап келген база уч кире босяктар отурган јерге базыл келеримде, олор меге удур туруп чыктылар, мен олорло куучындажарга јеткелегимде, Матвей меге колын береле, мен јаар корбой, айтты:

— Је, нају! Сен бистен, бойыгнын јолыгла, кайдаар баратан эдин, оноор бар. Је! бис сеге јолго бир эмеш акча јууп бердибис. Ме, ал!

Онын алакакында јес акчалар јадыры, колын мен јаар сунарда, каты тыркырап турды. Мен аайланып болбой, нени де ондобой, олор јаар коруп турдым. Олор баштарын томон эдин алган, куун-куч јок, унчукпай,

самтар кийимдерин керек жок ло эптү эмес тузеткилеп, серпе тартынгылап, буттарын солуй баскылап, туура көргүлөп, кажы ла кыймыктаныжыла, колдорун кыймыктатканыла сүрекей кемзинип, менен капшай ла айрыларга турганын көргүскилейт.

— Мен албазым! — дейле, Матвейдин колын ийде салдым.

— Жок, сек ал, бисти ачындырба. Бис не? Жартын айдар болзо, ондый ла коркушту неме болбогон... Карындаш, бис сени ачындырып ийгенисти билип жадыбыс, чынын шууп көрөр болзо, ол жараар ба? Сырагай жарабас, карындаш. Ненинг учун десе, сырагай ла төс шылтагы — жүрүм! Бистинг жүрүм ол кандый жүрүм? Каторжий! Тачка — он алты пуд, рапа буттарысты узуп жат, күн десе кере түжине сени ок өртөп турат, түжине иштезе — жүк ле бежен акча! — Ан боло берерге ол ас эмеш пе? Иштееринг, иштееринг, иштеп алганынды аракыдап саларын — база ла катап иштеп жадын! Ончозы ла ол. Онойуп беш жыл кире жүреринг, кижн болгон будумингди жогалтып саларын — ан боло береринг, божогоны ла ол! Карындаш, бис бойы бойысты оной тын, сени ачындырганынан тын ачындырып жадыбыс, же бис бирүбис база бирүбисти билип жадыбыс ине, сен десе — өскө кижн... Сеге не ачынар? Шак ондый болуп жат! Сен оидо жүзүн-жуур айткаг... база не? Ол чын, сен ондо ончозып макалу айткаг... чын... Ондый болор керек... Же эмди ле тургуза эмес... стройдо ло эмес. Сен ачынба... кокур ине... Кандый да болзо, бисте жүрек база бар!.. Же, сен бойыгнын чындык сөзингди бойыгла кожо алганча кайдаар барарга куунзейдинг, оноор бар. Бис десе мында бойыбыс ла арткайыс. Ме, бу акчаны ал! Эзен болзып, карындаш. Бис сениг алдында бурулу эмес, сен бистинг алдыста база бурулу эмес. Бисте коомой боло берген, онызы чын. Же, ол кем жок! Жакшы да болгон болзо, биске эмес. Же мында артарга сеге келишпей жат. Сен биске кандый... нокөр? Бис, карындаш, бойлорыс ортодо темигип, шак мынайып калганыс, сен десе тегин ле жеде конуп келгег... Женилчек... Бисте сенле не де керек болбос... Же, онойдордо, ойто ло бар. Бойыгнын ла жолыгла барып кор!.. Эзен болзып!

Мен эбиреде аяктадым. Матвейдин айтканына ончозы жопсингилеп турган эмтир, мен жүктенчигимди жардыма салып алала, барарга турарымда:

— Акыр, эй уул! Мен сеге бир оос айдайын — деп, хохол мени ийинимнен тартып токтотты. — Сен эмес, оскө кижги болгон болзо, мен оны кабыргазына жудуругымла туртуп үдежер эдим. Билдин бе? Сен десе бойың жайым барып жадың, ого үзеери жалго бис сеге акча берип жадың. Онын учун сен биске быйан айт — деп айдала, туура коруп тукуреле, калтазын сабарларына толгоп, жеңип ийгендий, эбиреде аяктап, — «мен кандый сагышту кижги, кайкагар!» — деп айдарга сананды ош-кош.

Бу айалгага базындырып, мен олорло мендеп эзендежеле, талзайдыг жаказыла азыйда конгон жапаш жаар бардым. Тенери аяс, изу кун болгон, ээн талай менин буттарым жаар чумду табыштанып, жажыл толкулар андананышып келет... Ненин де учун меге чыдажып болбос оорулу ла уйатту боло берди. Жараттын изу кумагынын устуге мен табынча, чалдыгып калган базып бараттым. Талай кунге токуналу жалтырап жатты, толкулар ненин де керегинде эрикчил ле билип болбос эдип куучындан жаткандый болды...

Мен жапашка једип келеримде, меге таныш балыкчы удуга базып келеле, ажындыра билип айтканы чын боло берерде, кодүрингилу айдып тургандый унике зйтты:

— Не болды, карындаш, тусту боло берди эмеш пе?

Мен, балыкчы жаар коруп, унчукпадым.

— Көрэдиг сени! Эмеш өткүре тузалган! — деп айдып, мени аяктады. — Ажанар куунинг келет пе? Бар, каша ји. Ондо оны он јок кайнадып салган... талортозы артып калган болгодый эди. Бар, барып ажан! Ја-акшынак каша... камбала, севрюга кошкон...

Эки минуттыг бажында мен жапаштын кийин јанында колдөткөдө, бастыра бойым кирлу, сүрекей чылап калган, сүрекей аштап калган, јүрегимде эрикченду ле оорулу, севрюга ла камбала кошкон кашаны јип отурдым.

Баштак

Бир газеттинг редакциязынын јазн, жарык комнатазында атылакып ла сүрекей чугулданып калган редактор јангы чыккан газетти уужап, кыјырантып, үзүктелте кыйгырып ла адылып, јүгүрүп јүрди. Редактор ки-

чинек сынду, арык сууру јусту, жараш сагалду, алтын очкалу кижн болгон. Боро брюкалу редактор буттарыла токулдадып, комнатаныг талортозында турган узун столдын јанында айланыжып турды. Столдын устунде туруп салган газеттер, кепке базылган ла колло бичилген чаазындар чогул койгон јатты. Столдын јанында бир колыла столго тайанып, экинчизиле маңдайын арчып, — узун сынду, эт-канду, сап-сары чачту, орто јашту издатель турды, ол ак чырайында билдирер-билдирбес каткылу кижн жарык кӱстӱрнеле редакторды ајыктап турды. Бүдүш-кеберн јок, сары јусту, кичинек көгүстү, сүрекей кирлү, узун курен кийимду метранлаж коркуп, стенеге јӱлӱнп алган туру. Ол нени де эске алынып, эмезе сананып турган чылап, кабактарын өрӱ кӱдүрп ле кӱстӱрн сан өрӱ тозурайта көрүп турган, бир минуттын бажында дезе тумчугыла чӱкӱтӱндү тартынып, бажын кунукчыл бӱкӱйтп ийет. Эжикте редакциянын ары-бери бичик апаратан кижнзи улуска чаптык болуп туру, оны ийде салгылап, кандый да санааркап ла тарынып калган чырайлу улус турага кирип ле ойто чыгып тургулайт. Редактордын кызырантын чугулданып турган ла ӱткун уни кезикте чыгырып тургандый кӱдүрлп чыкканда, издатель јузин чырчыйтып ийет, метранлаж дезе чочуп, тыртас эдет.

— Јок... бу ак-сагыш эмес! Ол шилемирге мен уголовный керек тургузып, оны буруладарым... Корректор келди бе? Кӱрмӱс алзын — слерден сурап јадым — корректор келди бе? Бастыра наборщиктерди бери јуугар! Айттыгар ба? Је слер санацзагар, эмди не болор! Бастыра газеттер ала койор... У-уйат! Бастыра Россияга јайылар... Ол шилемирди мен таштабазым!

Редактор газет тудунган колын өрӱ кӱдүрелс, бажын болотон уйаттан корулап, газетле ороп аларга турган чылап, тым тура берди.

— Слер озо баштап оны таап алыгар — деп, эмеш электегедий каткырынып, издатель айтты.

— Т-табарым! Т-табарым! — деп, редактор кӱстӱрн кылайта көрүп, чугулданып, газетти тӱжине јаба уужай тудуп, база ла катап југурип турды. — Табарым... тынып узерим... Бу корректор канайып калды?... Э-э... Бу... Је, киригер, сурап турум, кундулау бийлер! Гм!.. Корголын черулердин јобош командирлери... Өрӱ отурыгар...

Наборщиктер залга ээчий-деечий кирип келдилер.

Кандый керек болгону озор ажыдыра билип турган. озордыг кажызы ла буруладарга белетенип алган, озор ончозы корголжынныг тозуны шинеп калган жустерин жобош эдип ийеле, тым тура бердилер. Газетту колын кийини жаар эдип ийеле, редактор озордыг алдына тура тушти. Оныг сыны озордыгынан кыска болгон, озордыг чырайлары жаар корорго, редактор бажын канкайта кодурип ийди. Бажын сурекей турген канкайтып ийерде, очказы кенетийин мандайына ылга берди, очкалары тужуп бараткан болор деп бодойло, колын сарбас эттирип тударга сананды. же очказы ол ок ойдо ойто тумчугыныг белине тушти.

— Кормосторди слерди — деп тиштерин кыжыратты.

Наборщиктердин кирлу жустеринде ырысту кулуманренгени билдирди! Кем де араай каткырып ийди.

— Мен слерди бери меге тиштеригерди коргуссени деп алдыткам ба! — Чырайы кугарып, редактор чугулданып кыйгырды. — Газетти де уйатка тужургенигер жеткил эмес пе?.. Слердин ортогордо газет, пресса дегени не деп билетен ак-чек кижн бар болзо... мыны кем кылынганын ол айдып берер... Баштамы статьяда... — Редактор чугулданып, газетти жайа тутты.

— Кандый керек болгон? — деген ун угулды, ол уинен сонуркаганынан окко бир де неме билдирбеди.

— А! Слер билбезигер бе? Же, шак бу... бу... «Бистинг фабриный законодательство прессага жаантайын изу блашту шуушке тужетен жат... Жартап айтса, кандый да шуултеге келишпес бор-ботко керегинде калыраарга керекту болгон». Же! слерге жарады ба? Бу «калыраш» деген сости кошкон кижиге жарады эмеш пе... — анчадала— калыраш дегени! Кандый бичикчи, кандый курч айткан! — Же, бу «шуултеге жарабас бор-ботконыг» авторы слердин кемигер?

— Статьязы кеминг? Слердин бе? Онойдо, ондо айдылган немелердин ончозыныг авторы слер—деп, редакторго сурак берген кижининг токуналу уни угулды.

Бу сурекей кату айдылгандый болгон, улус ончозы бурулу кижн табылды деп санандылар. Залда турган улус туймеже берди, издатель улуска жууктады, редактор наборщиктердин баштарын ажыра ажыктап, эрмек айткан кижининг чырайын корорго куунзеп, буттарыныг сабарларыныг бажына кодурилип чыкты. Наборщиктер жайлада туруп алды. Редактордыг алдында кох чамчалу, чокур

жүстү, сол жаны жаар жайылып, өрө быжырайып турган чурмешту, таларкак уул турды. Ол кижги колдорун штанынын кармандарына терең сугуп алала, ачурканып калган соок боро көстөриле редактор жаар, нени де керексибей, кезе коруп, быжыраш сары сагалы өткүрө эмеш күлүмзиренип турды. Ончолоры ол кижги жаар көрдилер — издатель кабактарын жемире коруп ийди, редактор сүрекей кайкап ла чугулданып көрөт, метранпаж — эмеш тудунып, күлүмзиренип көрөт. Наборщиктердин чырайларына жарг билдиртпей макатып турганы, чочуганы ла оонуркап турганы билдирет.

— Бу... слер бе? — деп сабарыла чокур жүстү наборщик жаар уулап сурайла, көп неме айдарга турган чылап эриндерин кымынып ийди.

— Мен... — деп, ол бир де чүмп жок, ачынчылу эдни күлүмзиренип, каруузын берди.

— А-а!.. сүреен жакшы! Онойдордо, бу слер бе? Мыны не кошконоор?..

— Мен кошком деп айттым ба? — деп айдала, наборщик нөкөрлөри жаар көрди.

— Чын ла ол болор, байла, Митрий Павлович,—деп, метранпаж редакторго айтты.

— Же, мен де болгойым — деп, колын жайып, эмеш жакшы күүниле жопсинип, наборщик айтты.

Ончозы база ла унчукпай бардылар. Буруны мынайда түргөн ле токуналу алынар деп, кем де сакыбаган. Редактор ачурканбай, бир минутка кайкай берди. Чокур чырайлу наборщикти эбиреде жер чөлөө боло берди, метранпаж мендеп, стол жаар басты, наборщиктер база туура бастылар...

— Сен оны биөттийин, нени де сананып алала, кылындык ба? — деп, тегерик көстөриле наборщикти аяктап, издатель сурады.

— Каруузын айдыгар! — деп, уужай тудуп алган гездеиле жагып, редактор кыйгырды.

— Кыйгырбагар... коркубазым! Меге көп улус кыйгырган, же бир де туза болбогон!.. — деп, наборщик айтты, онын көстөри уят жоктон, нени де керекке бодобой, жалтырап турды. — Чын... — буттарын селиштирип базып, издатель жаар көрүп айтты, — мен ол сөстөрдү биөттийин кошком.

— Уктыгар ба? — деп, редактор улустаг сурады.

— Чындап та айтса, сен кайткан кижги, көрмөсти се-

ни! — деп, издатель кенетийин адылды. — Сен меге канча кире каршу эткешингди билип туруң ба?

— Слерге кем жок... улуска садатан газеттерди ле коп-тодип алдыгар. Же, господниг редакторго-- чын... ондый кокур сурекей де жакшы эмес.

Редактор ачынганына таштый боло берди, бу токулалу ла ачурканып калган кижиниң алдына бойынын ачынганын айдынарга ол сөс тө таппай, көстөрүн жалтырада көрүп, унчукпай турды.

— Же, карындаш, бу кылык учун сеге коомой болор! — деп, издатель ачурканып айтты, оноң кенетийин жымжап, колыла бойынын тизезин согуп ийди.

Чынынча болзо, бу болгон керек, ишмекчиниг берген кату каруузы ого жарамыкту болды: редактор жаантайын бойын оноң бийик тудатан, бойын оноң артык сагышту деп бодогонын жажырбайтан, же эмди ол — бойын сууйтен ле бойына будунип туратан кижн чех жаза сөктирип калды — же оны кем өскөрткөн?

— Сениг бу жаман кылыгың учун бис сениг улуугди берерис!.. — деп, үзеери айтты.

— Же, байла, таштабас болорыгар — деп, наборщик жөпсинди.

Онойдо айтканы ла ол сөстөр улусты база ла сагышка тужурип ийди. Наборщиктер удур-дедир көрүштн, метраптаж кабактарын кодуреле, бойы канайып та корчойо берди, редактор стол жаар жууктайла, ого тайанып, сурекей кайкаганынан алаатып ла ачынып, бойынын бштузи жаар кезе көрүп туру.

— Сениг адыг кем? — деп, издатель карманынаг неме бичип туратан бичигин чыгарып, сурады.

— Николка Гвоздев! — деп, метраптаж түргөн жарлап ийди.

— Сенег сураган эмес, сен унчука, көрмөс, — деп, метраптаж жаар соок көрүп, наборщик айтты. — Менде бойымныг тилим бар, бойымныг учун карууны бойым айдарым... Менин адым Николай Семенович Гвоздев... Журтал жаткан јерим...

— Таап аларыс! — деп, издатель айтты. — Эмди тайыл ары! Ончогор барыгар!..

Тыг токулдада баскылап, наборщиктер чыгып бардылар, оңчозынын кийининең Гвоздев барды.

— Токто... акыр.. — деп, редактор араай, же јарт айдып, Гвоздевинг кийининең колын сунды.

Гвоздев редактор жаар бурулды, жалку ла арзай ба. зып, эжиктиг жаагына јомоноп алды, сагалын толгоп, макатып турган кесториле онын чырайын кезе корди.

— Мен сенен мындый неме сурайын — деп, редактор баштап айтты. Ол токулалу айдарга сананды, је ондый болбоды: уни кенетийин чыгала, кыйгы боло берди. — Сен буруунга јомсинип турун..., бу шуганду керекти эдерде... мсяи эске алынып кылынган. Ондый ба? Ол не? — оч по? Мен сенен сурап турум — ненин учун? Сен оны билип турун ба? Меге каруузын берип болорын ба?

Гвоздев ийиндерин тартынып, эриндерин кыйыштырып, бажын томон эдип алала, бир минут кире унчуклады. Издатель чыдажып болбой, буттарыла токулдатты, метранпаж мойнынын үзейтип, бажын ичкеери сунды, редактор дезе эриндерин тиштейт, чугулына чыдашпай сабарларын корсулдадат. Ончозы сакуп турдылар.

— Мен, байла, айдарым... Је мен үренбеген кижин, айтканым, байла, јарт эмес болор... Је, ол тушта бурулабагар!.. Онойдордо, керек неде болуп јат. Слер јузун-јуур статьялар бичип јадыгар, кижини сууйтенин улуска айдып бередигер, онон до оскозин... мыны ончозын мен слерге чокумдап айдып болбозым — бичикти коомой билерим... Кажы ла кун не керегинде куучын болуп турганын слер бойыгар билеригер... Је, слердинг ол статьяларыгарды мен кычырып турадым. Слер бистинг карындажыс, ишмекчи керегинде бичийдигер... Мен дезе ончозын ла кычырып турадым... Кижининг кычырар да кууни келбей јат, ненин учун дезе, ондо бичигени ончозы куру кей. Ончозы јук ле ујат јок состор, Митрий Павлович!.. Ненин учун дезе, слер тонобо деп бичийдигер, је типографиягарда не болуп јат? Кирьяков откон недедеде уч кун јарым иштеген, уч салковой сегизен акча иштеп алала, оорый берген. Ули конторага акча аларга келерде, управляющий дезе ого акча берер эмес, онон бир салковой јирме акча штраф алар керек деп ајдат. Тонобойтоны бу ба? Бу эжилер керегинде слер не бичибейдигер? Управляющий канайда адылып турганын, кичинек ле неме учун, уулчактарды сабап турганын не бичибейдигер? Слерге ол керегинде бичиирге јарабас, ненин учун дезе, слер ол ок политиканы тудунып јадыгар... Ак-јарыкта улуска јадарга коомой деп бичийдигер — ненин учун слер оны бичип турганыгар дезе, мен ајдар болзом, слер оско нени де эдип билбезигер. Ончозы ол... Онын учун

тумчугаардыг алдында болуп турган жаман кылыктарды слер көрбөйдигер, турецкий кату кылыктар керегинде су-рекей жакшы бичийдигер. Бу слердин статьягар куру ка-лыраш эмес пе? Слердинг уйадыгарга килеп, слердинг статьягарга чын сөстөр кожуп ийерге, мен качаннан бе-ри куунзеп тургам. Онон до артык эдер керек болгон.

Гвоздев оморкоп, көксин ичкеери этти, бажын бийик көдурди, бойынын макатып турганын жажырбай, редак-торды кезе көрди. Редактор десе столдон бек тудунып, ого жуук отуруп, тескеери кедейеле, чырайы бирде кута-рып, бирде ойто кызарып, жаман көрүп, алаң кайкап, чугулду кулумзиренип отурды. Онынг тозурайып калган көстори улам сайын типилдеп турдылар.

— Социалист пе? — деп, коркуп ла сонуркап, изда-тель редактордон араай сурады. Редактор кулумзиренип ийеле, бажын салактадып, нени де айтпады.

Метранпаж комнатаны көлөткөлөп турган кадканын жаны жаар, көзпөккө барала, ол кадканын ары жанына турала, чычканын көстори ошкош суртулдууш, кичинек кара көсторице ончозын көрүп турды. Көсторинде кан-дый да чыдажып болбой сакып турганы ла кезикте ого суунчилу болуп турганы билдирет. Издатель редактор жаар көрүп турды. Редактор оны сезип, бажын көдуреле, көстори токуна жок жалтырап, чугулданганына жүзү тар-тылып, чыгып бараткан Гвоздевинг кийининен кийгыр-ды:

— Акыраар... токтогор! Слер мени жаман айтканыгар. Же слердинг айтканыгар чын эмес... Слер оны бойыгар да сезип турган болорыгар деп, мен иженил турум? Слер-динг жарт айдынганыгар учун слерге быйан болзын, же база катап айдып турум...

Ол өчөп айдарга сананган, же өчөгөн ордына онынг сөстөринде кандый да аайы жок до куурмактаган санаа айдылганы угулды. Удура согулта берерге бойын беле-тенип аларга редактор унчукпай барды.

— Кем көп сөс айдар аргалу, онынг чын болотоны жарт! — деп Гвоздев бажын жайкап айтты.

Эжикке турала, эбиреде аыктанарда, ол мынан кап-шайла барарга куунзеп турганы чырайынан жарт көрун-ди.

— Жок, токтогор! — деп, табыжын жаанадып ла колын өрө көдурип, редактор айтты. — Слер мени бурулап жа-дыгар, онон ого десе слердинг алдыгарга мени бурулу

болгон деп, бойыгардын табыгарла озо баштап мени кездип салдыгар... Менде коруланар право бар, мени уксын деп слерди сурап турум...

— Же слердин менде не керегер бар? Керек болзо, слер издательдин алдына актаныгар. Менле нени куучындажатар? Ачындырып ийген болзом, мировой жаргыга беригер. Слер дезе — актаныгар! — Гвоздев эбирилип, кайра корболо, колдорын жүктенип алып, жүре берди.

Онын будында жаан каблукту уур сапог болгон, оныла тыг токулдадып базарда, табыжы редакциянын сарайга түней жаан комнатазында тунгак торгуланып турат.

— Географиялу кандый мындый история болды! — деп, Гвоздев эжикти тыг жаап ийген кийининде, издатель кыйгырып айтты.

— Василий Иванович, бу керекте мен бурулу эмес... — бойы буруланып турган чылап, колын жайып эрмектенеле, метранпаж чебер, кыска алтап, издательге базып келди. — Мен наборды верстать эдил жадым, дежурный нени суга салып ийгенин мен кайдан билейин. Мен түнгле буг бажында... мында турадым, айылымда уйим оору, балдарымды корор кижин жок, балдарым учу... Айына одус салковойго болуп, каным тогулгенче иштенип жадым деп айдарга келижер... Гвоздеви жалдап алар тушта Фёдор Павловичке мен айткам: «Фёдор Павлович, мен Николканы жаш уулчак тужунаган ала билерим, Николка баштак, уурчы, уйат жок кижин. Оны мировойдо жарылаган, турмеге де отурган»...

— Ненин учун отурган? — деп, куучындап турган кижин жаар корбой, нени де сананып, редактор сурады.

— Куулелер учун... жартап айтса, куулелер учун эмес, замоктор ооткон учун. Куулелер боктогон жети кыптын замокторын бир ле тунниг туркунына ооткон — бастыра куулелерди божодып ийген!.. Менинин де божоткон, бир турман ла бир скобарь деп эки кууле табылбай калган. Сүрекей баалу куштар.

— Уурдаган ба? — деп, издатель сонуркап сурады.

— Жок, оныла беришпейтен. Ууру учун жаргытатса да, актанып чыккан. Ол ондый — баштак... Куштарды божодып ийеле, суушип, бисти агчыларды электеп, каткырып турган. Оны көп катап токтогондор. Бир катап соктырала, больницада да жаткан... Онон чыгала — менин кумамнын печкезине жадып, көрмөстөр өскүргөн.

— Көрмөстөр? — деп, издатель кайкап сурады.

— Кандый да төгүн эрмек! — деп, жарындарын кодуруп, магдайын жууруп, эриндерин тиштенип, редактор айтты.

— Ол чын, же мен эмеш жастыра айттым — деп, метранпаж кемзинип айтты. — Николка ол печке эдерге үсине. Ол нени ле эдип билер: литографский жанынаг билер, таш та ооктойтон, суу да откуретен иште иштеген. Мениг кумам — бойы туралу, ол кудай жанду кижн болгон — оны печке жазадарга жалдап алган. Же ол печкени жагыртып, жакшы эдип жазап берген: же, жеткерлү кижн, ртутьту болуштопко ийне салала, печкениг стенезине жаба шыбап койгон... Же оноор база өскө дө немелер салган. Онон улам кандый да онтоп, калактап тургандый сан башка табыш болуп турган — турада көрмөстөр табылган дешти. Печкеге от салып ийер, болуштопто ртуть изийле, ары-бери жылыжып турар. Ийнелер болуштоптын ичинде, кижн тижин кыжыраткан чылап, кыжырап турар. Ийнеден өскө база кандый да темирлер салган, олардон база жүзун-башка табыштар чыгып турган — ийнелер бир башка, кадулар база башка табыштанганы көрмөстөнг музыказы ошкош угулатан. Кумам туразын садарга да сананган, же кем де садып албас болгон — көрмөстү тураны кем жакшызынар? Суу чачтырып уч катап мургуген — онон до болуш болбөгөн. Уй кижн огуруп турды, кызы жаанал калган, жүс кире куштар бар, эки уй, жакшы хозяйство... кенетийин көрмөстөр табылган! Согулган, согулган, көрөргө дө ачынчылу. Николка ок оны аргадаган деп айдарга келижер. Бежен салковой бер, көрмөстөрдн чыгара сурейин дегөн. Озо баштап ого бирме беш салковой берген, онык кийининде дезе ол болуштопты чыгара тартып келгенин билкип алган сонгында — эзен болзын! Жаргыга берерге сананган, же улус токтодып койгондор. Ондо онон до кол кылыктар бар

— Онын ол эки кылыгынын бирүзү учун мен эртенги күннег ала улуумди алатан эмтирим. Мен?! — редактор чугулдашып кыйгырып ийеле, турган жеринег кенетийин ичкеери тап эделе, комнатаныг ичнле база ла катап жүгурип турды. — О, кудай ла дезен база! Бу оңчозы кандый жуулгексү болгон...

— Же-е, слер тон өткүре! — издатель токунадып айтты. — Түзедү эдип, нениг учук ондый болгонун жар-

тап ийзегер... Ол кичинек уул сүрекей јилбулу. Көрмөс-
төрди печкеге отургускан, ха-ха! Јок, кудай ла дезен
база! Уредерин бис оны уредерис, шилемир сагышту,
бойына кандый да ондый... билереер бе! — издатель са-
барларыла тарсылдадып ийеле, сан өрө көрди.

— Слерге ол сүрекей солун ба? — деп, редактор кый-
гырып ийди.

— Је, ондо не? Каткымчылу эмес не? Сагышту, тан-
ма! — деп, редактор кыйгырган учун оног очин алып,
айтты. — Кандый статья аайынча слер оног оч ала-
рыгар?

Редактор издательге јетире турген југурип барды.

— Мен оны немеге бодобойдым! Болбозым да, Васи-
лий Иванович. Ненин учун дезе, ол фабрикант көрмөс-
төрдин айтканы чын! Слердин типографияда не болуп
турганын көрмөс тө аайлабас, слер уктыгар ба? Слердин
јакшыгарла мен текек болуп калдым. Онын айтканы
мун катап чын!

— Слердин статьягарга кошкон кожултазы база чын
ба? — деп электеген аяс сурайла, издатель эриндерин
кымып ийди.

— Је ондо не? Ол до чын! Слер билеригер, бистин
газет либеральный газет ине...

— Акча јокко тегин чыгарып ла толужып турганысты
кожо тоолозо, эки муиг экземпляр келке базып чыгарып
турубыс. Бистин конкурент дезе тогус муиг экземпляр
газет чыгарып јат, оны да алгылап барат! — деп, из-
датель күүн-күч јок айтты.

— Ј-је, эмди не?

— Не де эмес.

Редактор көзи өчөмиктелип, колын ижемји јок ја-
ныйла, залла ары-бери базып турды.

— Јакшы ок айалга! — деп, ол ийиндерин тартынып
кимиренди. — Кандый да универсальный коп! Бастыра
ийттер јакыс ийтти тыдалайт, мынызын дезе конжоор-
лоп салган. Је ол ырызы јок ишмекчи! О, кудай дезен
база!

— Је түкүрип ийигер, өрөкөн, чугулданбагар! —
деп, чугулданганмына ла керишкенине чылап калган Ва-
сий Иванович кенетийин кулүмзиренип, јөптөп айтты.
— Келген, је өдө берер, бойыгардын тоомыгарды ойто
орнуқтырып аларыгар! Керек драматический болгон-
нан ыраак артык каткымчылу.

Бойунуң жымжак колуң редакторго жөпсинип береле, залдаң контора жаар барарга сананды.

Контора жаар киретен эжик кенетийин ачыла берди, бозогодо Гвоздев көрунип келди. Ол картузын кийин алган, эмеш күлүмзиренип турды.

— Слер менле жаргылажарга турган болзогор, айдыгар — оңог өскө, мен мынаң барарга жадым, ойто айдадып келер хууним жок деп, слерге айдарга келдим, пос-подни редактор.

— Чык мынаң! — деп, жуулгенине арай ла сыктабай кыйгырып ийсле, редактор компатаның ичи жаар барды.

— Онойдордо, божогон! — деп Гвоздев айдала, бажында картузын түзеде кийип, бозогодо эбирилеле, жүре берди.

— О-о жаман танманы сени! — деп, Гвоздевиң кийининен ары макатып улу тынала, Василий Иванович ырысту күлүмзиренип, табынча пальтозын кийди.

Бичилген кийининде эки күн өткөн соңында, Гвоздев көк чамчалу, кайыш кур курчанып алган, тужуре кийген шалмарлу, ботинкаларын жалтырада арулап алган, ак картузын житкези жаар кийип, колына будакту агаш тудунып алып, «кырда» соодоп жүрди.

«Кыр» дегени суу жаар тушкен кажат жер болгон. Бу кажат азыйда койу агашту болгон. Эмди олардың көп сабазын кезип койгон. жотконго сынып калган жүк ле ондо-мында ла бийик көдур дубтар ла вязьтар жаан будактарын элбеде жайып, көгдөй төгөштөри теңери өрө сырайып тургулаган. Олардың тазылынаң жаш корболор, төзинде десе койу жыраалар өзүп калган жа-жыл өлөңниң ортозыла күнге жалтырап жаткан суу жаар тушкен мыйрык жолдорды соодоп базып жүрген улус тактап салган. «Кырды» томурга кезип, жалбак аллея барган — ташталып калган эски почтовый жол — бу жолло улус эки кижидек ээчий-деечий удур-дедир өдү-жиң, соодоп базып жүргендер.

Гвоздев жаантайын бу аллеяла улусла кожо ары-бери базып жүрерин сүрекей жакшызынып, бойун өскө улусла туней бодоп, жалбырактардың жакшынак жыды жайылып калган ару кейди жайым тынып аларын, олар чылап ок жайым, жалкуурганду базып жүрерин, бойун жаан кижидең деп ончалорыла туней бодойтонын сүрекей жакшызынатар болгон.

Бу күнде ол эмеш калакы болгон, улусты жакшы ла

жалакай коруп турганы онын жалтанбас чокур жузинег көрүндү. Сол жанында саамайынын быыраш сары чачтары өрө толголып калган. Саамайларынын чачтары фуражказынын күреезинег көрүнөт, онын кулагын жараштыра көлөткөлөп турды. Гвоздев бойун эмди ле кожондоорго, бийелеерге, согузарга белең, кажы да минутта аракыны да ичип ийерден мойнобос мастеровой будумду шүлмүс кулак эдип турган. Мындай агылуу будумду Николай Гвоздевич ар-буткен бойыот-жалкынду ла бойынын баазыл билер жинт кулак деп ончолорына көргүзүп, мактап тургандый болгон. Сыкыйта коргон боро көстөриле эбиреде аяктап, Гвоздев улусты араай ийдип, олардыг ийдип турганына ачынбай, уй улустыг сууртелип турган узун кийиминин эдегине базып, адылбагар деп жалакай сурал, ончолорыла кожо тозунды жудуп, онын сагыжы омок болды.

Суунын ол жанында жалаңдарда ажып бараткан кун агаштардыг жалбырактары өткүрө көрүнүп турды. Тегери ондо кызыл өңдү, жылу ла жалакай турган, жалаңдардын карагуй жажыл жаказы деп көрүнүп турган жер жаар илбиркеде кычырып тургандый болгон. Соодол базып жүргөн улустыг буттарынын алдына журапандый көлөткөлөр жада берет, кыймырап базып турган улус онын устүлө баскылап жүрөт. Папиросты эриндеринин сол жанына опсуркада кыстап алала, оң жанынан ышты бурлада чыгарып, «Туунын» эдегинде ресторанта барып, кожо сыра ичип, куучындажып отуруга таныш кижи таап аларга, сүрекей кууңзеп, Гвоздев улусты каран аяктап, базып жүрдү. Таныш улустаң кем де жолукпады, жагыдан таныжарга жарамыкту учурал жок болды, байрам, аяс жаскы да кун болзо, улус иениг де учур ал-сагышка тужуп калган жүргүлөйт, Гвоздев жагы ла өдө баскан улустыг чырайы жаар көл катап коруп, жакшынак сананып, кулумзиренип, оларло куучындажарга белең болгонын көргүзүп те турган болзо, улус оныла куучындашпай, көндүрө өткүлөп турат. Көп улустыг жткелеринин ортозынан редактордыг килейте кайчылап салган ла жаңдап кыйгочдый сүрекей таныш жткөзүп Гвоздевичиң козине кенстийин коруне берди. Ол кижиин канайда ачындырганы керегинде эске алынала, Гвоздев кулумзиренип ийди, Истомининин жабыс боро шляпазын илбиркеп коруп турды. Редактордыг шляпазы кезикте өскө шляпалар ажыра көрүнбөй

калганда, Гвоздев токунабай турат, ол буттарыныг бажына кѳдурилип чыгала, оны таап алганда, ойто ло суунип, кулѳмзирене берет.

Онойып, редактордыг кийинкиег ары истеп барып жадала, качан ол, Гвоздев, Николка Слесарев болгон, редактор лезе—дьякониныг уулы Мишка болгон ѳйдѳ эске атынды. Олордо Мишка деп нѳкѳри бар болгон, оны олор сахарница деп чѳлѳлѳп адагандар. База Васька Жуков, ол оромныг жаказындагы турада чиновниктин уулы болгон. Јакшы тура болгон — эски, јенес, ѳзѳл, калган кажаган-чеденин турага јапшыра тургузып койгон. Васьканыг адазында јакшы куѳделер бар болгон. Туразыныг јанына јажынып ѳиноорго эпту. Васьканыг адазы керик болгон, туразыныг јанына кандый ла бор-ботко — кандый да сынып калган абралар, бѳчкѳлор ло кайырчактар јууп салган. Эмди Васька уездте врач болуп иштеп јат, эски туранын ордына дезе темир јолдыг пакгаузтары турулар. Олор ончозы ол тушта городтыг жаказында, Задний Мокрый деп атту оромдо јургѳн кѳтѳн, бойлоры ѳртодо нак, ѳскѳ оромдордыг уулчактарыла јаантайын ѳштѳлер болгондор. Салтарды, огородторды тонойтондор, кажык, шар-мазло ло оноиг до ѳскѳ ѳйиндар ѳйнойтондор, приходский училищде уренгсидер... Ол ѳйдѳг бери јирме јыл кире ѳткѳн болор...

ѳй болгон — ѳдѳп калган, уулчактар болгон — Николка Слесарев ошкош баштак ла кирлѳ, — эмди дезе сагышту улустар болуп калгандар. Је Николка Слесарев дезе Задний Мокрый деп оромдо артып калган. Олор приходский училищени божодоло, гимназияга киргендер — Николка дезе кирип болбогон... Редакторло куучындашса кайдар? Эзендејеле, куучын баштаза? Озо баштап, менин бир јаманымды таштагар деп сураар, оныг кийинише — тегин јѳрум керегинде, текши куучындажар...

Редактордыг шляпазы, Гвоздеви бейин кел деп имдеп турган чылап, оныг кѳзиниг алдында элбегдеп турды, Гвоздев барар деп сананып алды. Бу ѳйдѳ редактор улустыг ѳртозында јайгыскап, јайым базып бараты. Ол јарык ѳнгѳ шалмарлу, чичке будыла базып, бажын ары-бери булагдадып, улусты азыктаганда каралга кѳбѳрѳн сыкыйтып ийет. Гвоздев оныла тегдејип коштой базып келеле, оныг јѳзин тууразынак суугенду

ајыктап, эзендежерге эпту ой сагып, редактор оны канайып көргөй эмеш деп билерге, сүрекей куунзел турды.

— Эзендер, Митрий Павлович!

Редактор оноор бурулды, бир колыла шляпазын эмеш кодурди, бирузиле тумчугунын устундеги очкаларын түзөттү. Гвоздепти ајыктайла, кабагын буркуй көрүп ийди.

Николай Гвоздев оноң чумделбеди — карын, сүрекей жақшызынып, редактор жаар эгчейеле, аракынын жыдыла олы жаба соктырып, сурады:

— Соодоп базып жүругер бе?

Редактор бир секундка токтой тушти; эриндерин ле тумчугун жескингендий кыймыктадып ийди, Гвоздевке куун-куч жок айтты:

— Слерге не керек?

— Меге бе? Не де эмес! Мен тегин ле... бугун жақшы! Болгон керек аайыпча мен слерле куучындажарга санаган эдим.

— Мен слерле нени де куучындажарга куунзебей жадым! — деп айдала, редактор базыдын тургендеди ийди.

Гвоздев базыдын база онойдо ок түргендетти.

— Куунзебей жадыгар ба? Билип жадым. Слердин шуултегер бойыгарга чын болбой кайсын, мен оым сүрекей жақшы билип жадым... Мен слерди тарындыргам, слер меге чугулданар учурлу...

— Слер, тегин ле... слер эзирик... — редактор база ла катап токтой тушти. — Слер меге амыр бербес болдогор, мен полиция кычыарым.

Гвоздев жалакай каткырып ийди:

— Же, нениг учун?

Коомой керекке киреле, оноң канайып айрыларын билбей турган кижн чилеп, редактор Гвоздев жаар кылчайып, эрикчил көрүп турды. Улус оморды сонуркап кордилер. Истомин арга жоктон эбиреде ајыктанат.

Гвоздев оны билип ийди.

— Туура бурулалы — деп айдала, — жопсиерин сагыбай, Истоминди ийниле ийди, жалбак аллеядаг тууны төмөн жыраалардын ортозыла тушкен тапчы жол жаар, эпту апарды.

Онойдо эткенине редактор мойнободы — мойноорго сондоп калды ба, айса болзо — улус жокко, жаңыскан оноң түрген ле белен айрылар болорым деп санаган. Ол араай, тайагыла јерге чебер тайанып, јолды төмөн

базып баратты, Гвоздев десе онын кийининен, шляпазына тынып баратты.

— Шак мында жуугында жыгылып калган агаш бар, бис ондо отуруп аларыс... Слер, Митрий Павлович, бу буру учун меге чугулданбагар. Буруумды таштагар! Мен оны ачынала эткем... Бистий немелер кезикте ачынар болзо, аракы да уруп, токтодып болбос... Шак ондый ойдо кандый бир кижини ачындырып, баштактанып ийеринг; одуп бараткан кижининг оозы-бурдына туда береринг эмезе оскө нени-нени кылынып ийеринг... Мен чертсип турган эмезим — нени куунзегем, кылынып койгом, же, ойинск откуре кылынгам деп, билип те турум... Откуре тудунып ийгем.

Мынайда жартын айдынганы жарай берген бе эмезе Гвоздев бойы оны сонуркадып ийген бе, ол эмезе бу кижиден айрылып болбос деп билип ийеле бе редактор Гвоздевтөг сурады:

— Слер не керегинде куучындажарга туругар?

— Же тегине ле... ончозы керегинде! Менин сагыжым карагуйлайт, ненин учун десе мени ачындырып койгондор... Бу бога отуруп алалы.

— Менде чөлбө ой жок...

— Мен билерим... газет! Ол слердин жарым журумгерди жип салар, бастыра су-кадыгарды ондо артызып салараар. Мен билип жадым ине! Ол, издательге не? Ого газеттег акча, слерге десе — кан! Кол бичигенерге көзүгер де коомойтып калган... Отурыгар!

Олордын алдында жолды сындай жаан тоңош жатты — качан да жаан дубтын жарымдай чирип калган төзөгүзи болгон. Орешниктин жалбырактары агаштын үстүнө эңейеле, жажыл жабынты болуп калган; орешниктин бурлери откуре ажып бараткан күнге теңери кызарып көрүнөт, жажыл жалбырактардын жараш жыды кейге жабылып туру. Гвоздев отура түжеле, эмдиге жетире отурбай турган редакторды аланзып аяктап, мынайда айтты:

— Мен бүгүн эмеш ичип ийгем... Мен сүрекей эригип турум, Митрий Павлович! Бойымнын ишмекчи ийкорлоримнен мен канайып та сондоп калгам, менин шуултем сырагай оскө жаны жаар ууланган. Бүгүн слерди көрүп ийсле, слер база менин ийкорим болгонулар ине деп эске алындым...

Ол каткырып ийди, ненин учун десе, редактор оны

кӱрөрдӱ, чырайы улам да сайын ӱскӱлӱнӱп, оны чын да каткымчылу эдип турган.

— Нокорим болгон? Качан?

— Узак ӱй ӱтти, Митрий Павлович... Ол тушта бис Задний Мокрый деп оромдо жүретенис... Сагыжаарга кирди бе? Бойы бойыбыстан бир тура ажыра журтаганыс. Бистиг одожыга Мишка Сахарнича — эмди Михаил Ефимович Хрулев, жаргынын следователи — бойынын кату адазыла кожо жадыры... Ефимич сагыжаарга кирет пе? Ол бистиг чачтарысты жаантайын силкийтен... Же слер отурзаар!

Редактор жарадып, бажыла кекийле. Гвоздевле кощтой отурды. Ол оңоор, сурекей ундуп койгонын эске алынып турган кижичилеп, лаптап аяктай, бойынын магдайын жыжып отурды.

Гвоздев десе суунип, там да эске алынып отурды.

— Ол тушта бистиг жадын-журум суреен болгон! Кижичи бастыра журуминде бала бойынча нениг учун артапай жат? Нениг учун... ӱзүп жат? Онын кийининде жер жаар ӱзүп барат? Бойынын бастыра журуминде кандый да ырыс жок болуп жүрет... ачурканып, жалжуурып жүрет... не де эмес! Жүрөр ле жүрөр, же — бойынын бастыра журумининг учу куру кей... Ол тужунда бис кандый да кара санаа жок жүргенис, суунчилу — кушкаштар — ончозы жакшы болгон! ӱскӱ улустыг иштеген ажына чеденди ажыра учуп туратаныбыс... Бир катап Петровнанын огородында ууры керегинде, мен слердинг тумчуларга огурчынла сокконым сагыжаарга кирет пе? Слер кыйгырганаар, мен десе — качып жүргүгем... Слер энгерле кожо нениг адама комудалду келгенер, адам мени сурекей чыбыктаган... Мишка десе эмди Михаил Ефимович...

Редактор угуп, кулумзиренбеске де сананган болзо, кулумзиренип отурды. Бу кижинин алдына ол тоомжылу да бийик санаа-шуултелу болорго сананган. Же бала тужунда жарык кундер керегинде куучын кандый да илбиркеп уккадый болгон. Гвоздевтин унинде Митрий Павловичти ачындаргадый сурекей кезем неме жок болгон. Же эбиреде ончозы жакшы. Кайда да ӱрӱ жолдын кумагына базып жүрген улустыг базыды угулат, ундер ле кезикте каткы угулат, салкын уруп турды — бастыра бу араай табыштар жалбырактардыг жайналганду шылыраганына угулбай калат. Бурлер шылырабай барганда,

жастыра-бустыра куучындап отурган Гвоздевтин сөстөрүн эбиреде ончозы тындап тургандый болгон...

— Варьканы ундубадыгар ба, маляр Колокольцовтын кызы? Эмди ол типографшик Шапошниковтын уйн. Чек ле барыня — жаныла өдөргө до коркушту... Азылда ол оорынкап кызычак болгон. Слердин сагыжыгарга кирет пе, бир катап ол жылыйган, бис ончобус, — бастыра оромнын уулдары — жалаңдарла, жуукаларла оны бедирегенис! Лагерьдег табала, жалаңла экелгенис... Табыш коркушту болгон! Колокольцов пряниктерле күндүлеген, Варька десе бойынын энесин көрөлө, айткан: «Мен офицердин абакайында болгом, ол мени бала эдип аларга кычырып жат!» Хе-хе! Бала эдип аларга!.. Жакшынак кызычак болгон...

Суудан кемнинг де ийде-күчтү, эриккен көксинег араай онтогондый, кандый да табыш угулат. Кереп барып жатты, онын колесолоры жара согуп турган суунунг табыжы жагыланат. Тенери кыскалым болгон, Гвоздеп ле редакторды эбиреде десе карагуй жаскы түн табынча кирип турган. Тым боло берди, ого багып турган чылап, Гвоздеп унни жабыздып ийди... Редактор удаган бйдө ундуганын ойто эске алынып, унчукпай оны угуп отурды. Ол ончозы ондый болгон...

— Онойдордо, Митрий Павлович, ол ондый болуп жат, бис эку жагыс уйанын куштары... Бистинг учужыбыс десе эки башка... Мен эске алынар болзом, менин ле азыйгы жоккөрлөримнинг ортобыста башказы неде десе, мен книга тудунып гимназияда отурбагам — меге ачу болот, кезикте кууним жаманданат... Же кижин ондобос по? Саана-шуултезинде ол бойына жуук улусты канайда көрүп турганы айдылган... Же эмди — слер меге жуук кижин, слер мени канайда көрүп жадыгар? Неге де бодобойдыгар — чын ба?

Редактор бойынын шуултезин саанган бойынча, куучындажып отурган кижининг сурагын жетире укпай келген ошкош.

— Чын! — деп, чын сөс айткандый ла алаатый берген унне айтты.

Же Гвоздевтинг каткырып ийгенине, редактор сагын алынды:

— Акыраар! Нени чын дедим?

— Чын, мен слерге — куру жер... Мен бар да болзом, жок то болзом, слерге туней — тукурп саларыгар. Ме-

нинг санаа-шуултем слерге не керек? Мен ак-жарыкта жангыскан жүредим, мени билетен улус мени чаптыксынып жүргүлөйт. Ненинг учун десе — мен сүрсөкөй чугулчы, жүзүн-жуурлеп обызындалып жүрерге куунзейдим. Ондай да болзо, менде эзедү бар, сагыш база бар.. Мен бойымныг жүрумимде жаантайын ачынып жүредим. Мен слерден не коомой? Жагыс ла бойымныг үренбегенимле...

— Э-эйе... онызы коомой! — деп айдала, редактор магдайын жуурып, эмеш токтоду эделе, кандый да токунадып турган укиле айтты: — Же көрөбгөр, мында бөккө жанынаг көрөр керек...

— Митрий Павлович! Ненинг учун кандый да жанынаг көрөтөн? Кижиге кандый да жагыс жанынаг ажару эдер эмес, жүрегинин сезип турганыла көрөр учурлу. Кандый да жанынаг көрөтөнн ол не? Мен жүрумниг чындык эмези керегинде айдядым. Мени кажы бир жанынаг жектеерге келижөр бе? Мени десе жүрүмд жектеп салган — менде жүрөр жол жок... Ненинг учун? Мен үренбеген учун ба? Же слер, үренген улус көрүм-шуулте аайынча эмес, кандый бир бөккө аайынча шуу-нестен болзогор — мени слер ундубай, мени карагуй-да чирип ле кыйгастанып жаткан жүрүмнөң өрө, бойыгар жаар тартып алар учурлу эмес бедигер? Айса — көрүм-шуулте аайынча — жарабас па?

Гвоздев көстөрүн сыкыйтып, сууничилү куучындажып отурган кижизин жаар көрди. Ого согулта болгондой бодонуп, узак жылдардыг туркунына бойынын иштенип жүргөн, аайы-бажы жок ло тузазы жок жүрумимде сана-нып алган философиязын ончозын чыгара айдып отурды. Оныг турумкай үзүк жок айдып турганына алан кайкап — бу кандый кижиге, оныг айткан сөстөрине удураларга, редактор кичееп отурды. Гвоздев десе бойын бойы көкүдип, там ла ары куучындады:

— Слер сагышту улус, меге жүс каруу береригер, же ончозы болор — жок. — болушпас учурлу! Же мен айдар болзом — болужар учурлу! Ненинг учун? Ненинг учун десе, мен ле слер — жагыс оромдо ло жагыс жерде өскөн улус... Слер жүрумниг чын ла бийи эмезигер, дворян эмезигер. Олордон бистин карындашка аларыг жок. Олор айдар: «Көрмөс, мынаг ары бар!» — жүре берериг. Оныг да учун — олор жебрен ойдон ала

аристократтар, слер неинг учун аристократ дезе, грамматиканы ла оион до өскөзүп билтеригер... Же слер бойымыг карындажым, мен слерден жүрүмниг жолун көргүстирип аларга некеер учурым бар. Мен мешанин, Хрулев база, слер дезе — дьяконныг уулы...

— Же, акыраар... — деп, редактор сурап айтты, — слерде право жок деп айттым ба?..

Же редактордын жок то деп, бар да деп айтканын билерге Гвоздев сыранай жылбиркебей турган; ого ончозын ла чыгара айдар керек болгон, бу өйдө ол качаннаг берн айдарга токтодынып турганын ончозын чыгара айткадый куундү отурган.

— Слер акыраар! — деп, кандый да жажытту шымыранып, редакторго жуук бөкөйип келете, токтобой турган көстөрүн жалтырадып айдат. — Слер канайып бодойдыгар, азыйда мен тумчуктарың кызартып туратан нөкөрлөриме иштеерге эмди меге жеңил бе? Чайга төртүн акча аларга болуп, бир жыл мынаг озо господин судебный следовательге Хрулевко ватерклозет тургускам, эмди меге оныла кожо жеңил бе? Ол менле жагыс рангтын кижизи ине... Оныг ады Мишка Сахарница болгон... оныг тиштери эмди кандый, чирик, азыйда ондый ок чирик болгон.

Редактор санааркап, оны тууразынан көрүп, бу уулга неин айдар? деп, сананып отурды. Кандый да жакшы, чык ла ак-чек неме айдар керек. Же Дмитрий Павлович Истоминде бу өйдө керектү неме бажында да, жүрегинде де жок болгон. «Сурактар» аайынча кандый ла идеяный куучындарды укканда, озодон берн ол эригип чылай беретен. Ол бугун тыштанып аларга чыккан, таныш улуска жолукпаска сананган — же эмди бу кижги бойынын куучыныла келди. Оныг куучынында, өскө до улустын куучынында болотондый, бир эмеш чын шуулте бар. Олор — солун, фельетон бичиирге сүрекей жылбулу тема болор эди...

— Слердинг айтканыгар ончозы жагы мене эмес, билер болзогор — деп ол баштады. — Кижини кижги чыи ак-чек аайынча көрбөй турганы керегинде узак өйдөнг берн куучын болуп жат... Же бу слердинг куучыныгар жаңы болгодый — азыйда ондый куучынды өскө сортту улус айдыжатан... Слер эмеш бир келтегейинек айдадыгар, бойыгардыг санаагарды чын эмес кеберлеп айдадыгар... же...

— База ла катап слер бир јанынаг көрүп јадаар! — деп, Гвоздев күлүмзиренди. — Эхма, господиндер, господиндер! Сагыш слерге берилген, је јүрегеер олуп калган болгодый... Слер меге кандый бир ондый, мен чыдажып болбой баргадый эдил айдыгар... шак ондый!

Ол бажын бөкөйтүп ийеле, каруу сакиды.

Истомни мынан барарга сүрекей куунзеп, маңдайын чырчыйтып ийеле, оны база ла катап ајыктап көрди. Ол көрзө, Гвоздев эзирип барадыры, оног улам бойынын көдуринилу куучынына чинеези чыга берди ошкош. Оның јиткези јаар јайылып калган ак фуражказы ла бодур жаагына тужуп, куйундзлып турган чачы јаар көрди, оның кучту ле тыг балтырларлу кеберин кемјип отургандый ајыктады, бу сыраңай ла ишмекчи будумду кижиде сананды, је ондый да болзо...

— Је, база не? — деп, Гвоздев сурады.

— Је мен слерге нени айдайын? Јартын айтса, слер нени куунзеп турганаарды мен јарт билеп болбой отурум...

— Шак ла ондый ине!.. Слер кандый да каруу берер аргагар јок—деп, Гвоздев каткырып ийди.

Редактор јекилзинип, терег тынып ийди, куучын божогон, Гвоздев эмди ого сурактар бербес деп, бододы. Кенетийин сананды:

«Ол мени согуп ийбезин? Ол — кандый чугулданып калган».

Редакцияда жуулгексу керек болор тушта Гвоздевинг чырайы кандый болгонун ол эске алынды. Ол будумчи јок, кылчайып көрди.

Караңуй кире берди. Ыраакта суудан кожон угулат. Ончозы бир унле кожондожот, теноровый ундер ыгыланып, јарт угулат. Јаан көгөндөр, канаттарыла шыгырап, кейде учкылайт. Агаштардың бурлерин өткуре јылдыстар көрүнөт... Баштыг устунде турган будак кезикте недег де улам тыркыражат, бурлердинг араай шытыраганы угулат.

— Чалын болотон эмтир — деп, редактор чеберленип айтты.

Гвоздев кенетийин кыймыктанала, редактор јаар бурулды.

— Слер нени айттыгар?

— Чалын болотон эмтир дедим, ол каршулу...

— А-а!

Унчукпай отурдылар. Сууда кыйгы угулды:

— Эй-й! баржа-га!..

— Эку сыра ичип ийелик пе? — деп, Гвоздев кенетийин сурайла, кулүмзиренип айтты: — Кожо баралыктар!

— Лок, мындый өйдө мен сыра ичип болбозым. Менге барар керек, билеригер бе...

Гвоздев агаштан туруп чыгала, редактор жаар кадай көрдү.

Редактор база туруп чыгала, ого колын берди.

— Менге кожо сыра ичпеске турган эмтиреер! Же, көрмөс көрзин слерди! — деп туй чабала, Гвоздев кезем кыймыктанып, фуражказын кептей кийди. — Арис-тократня! Эжери жарым акча! Мен жаңыскан да ичип аларым...

Редактор куучындажып отурган кижиден жалтаныш жоктон бурулала, орук жолло өрө басты, кандый бир немеге тийип ийбезин деп коркуп турган чылап, бажын ийиндерине сан башка эдип тартынып алды. Гвоздев тууны төмөн ыраак алтамдарла базып барды.

Суудан албаданып кыйгырган үн угулат:

— Баржа-га! Көрмөстө-өр! Кемени бери бериге-

Агаштардын ортозына жагылга торгулат:

— О-у-у-у!..

БАЖАЛЫКТАР

Макар Чудра	3
Челнаш	17
Тус казып турган жерде	53
Баштак	66

М. Горький
РАССКАЗЫ
На алтайском языке.

Редактор *И. Тодышев.*
Художественный редактор *П. Федоров.*
Технический редактор *М. Телтневов.*
Корректор *М. Суразакова.*

***

Сдано в набор 13/VII-1956 г.
Подписано к печати 21/VIII-56 г.
Формат 84—108 1/2 — 1,38 б. л. 5,5 и. л.
Уч.-изд. л. 4,67. Тираж 1500 экз. Заказ 1229.
Цена 1 руб. 20 коп.

***

Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15, г. Горно-Алтайск,
пр. им Сталина, 17.

Баазы 1 салк. 20 акча
Цена 1 руб. 20 коп.